ISSN 0235—7771

AKADEEMIA

30. AASTAKÄIK 2018 NUMBER 4

Eesti Vabariigi 4. aastapäevaks 1922
Looduse arengu üldisim seadus . . . . . Karl Ernst von Baer
Eesti ja ajalugu . . . . . Karmo Talts
Püsigu keel ja mälu . . . . . Merle Karusoo
Põhjavad . . . . . Toomas Kiho
Kellele ja miks on vaja teadust? . . . . . Raivo Palmaru
Eesti keele kestlikkus kõrghariduses . B. Klaas-Lang, H. Metslang
Luulet . . . . . Nicole Barrière
Doktor Kreutzwaldi tegevusest arstina . . . Johannes Blumberg
Bioeetika . . . . . Kadri Simm
Järelmõtted . . . . . David Kaplan
Arvustused: . . . . . Eve Annuk, Vladimir Sazonov

Kolleegium:

Jaak Aaviksoo, Jaan Einasto, Jüri Engelbrecht, Tiit Hennoste, Alar Karis, Kalle Kasemaa, Kalevi Kull, Piret Kuusk, Marju Lepajõe, Ülo Matjus, Eero Medijainen, Peeter Olesk, Jaan Ross, Hando Runnel, Jaan Sootak, Richard Villems

Toimetus:

peatoimetaja . . Toomas Kiho – toomas.kiho@akad.ee
tegevtoimetaja . . Indrek Ude – indrek.ude@akad.ee
universalia Jaan Kangilaski – jaan.kangilaski@akad.ee
humaniora / *socialia* . . . Mart Orav – mart.orav@akad.ee
naturalia . . . . Kalle Hein – kalle.hein@akad.ee
keeletoimetaja . Triin Kaalep – triin.kaalep@akad.ee
korrektor . . . Kristin Sarv – kristin.sarv@akad.ee

Toimetuse aadress:
Ülikooli 21, 51007 Tartu, Eesti

Telefonid: 7423146, 7423050

E-post: akadeemia@akad.ee

Ilmavõrgus: www.akad.ee
www.facebook.com/AjakiriAkadeemia/

© AKADEEMIA 2018
Trükk: AS Pakett.
Trükiarv: 1500.

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

30. AASTAKÄIK 2018 NUMBER 4 (349)

Looduse arengu üldisim seadus
Karl Ernst von Baer 579
Tõlkinud Anti Lääts

Arengu imperatiiv: Saateks Karl Ernst von Baeri artikli tõlkele
Kalevi Kull 605

Eesti ja ajalugu
Karmo Talts 613

Püsigu keel ja mälu
Merle Karusoo 616

"Kogu meie rahva elu on kui kevadel paisuv maapind…": Eesti Vabariigi 4. aastapäevaks 1922
..... 623

Põhjavad
Toomas Kiho 647

Kellele ja miks on vaja teadust?
Raivo Palmaru 649

Eesti keele kestlikkus kõrghariduses
Birute Klaas-Lang, Helle Metslang ... 667

Luulet
Nicole Barrière 691
Tõlkinud Jüri Talvet

Üht-teist doktor Kreutzwaldi tegevusest arstina
Johannes Blumberg 697
Tõlkinud Kalle Hein

Bioeetika: Ühe interdistsiplinaarse valdkonna lugu
Kadri Simm 703

Arvustus: Kuidas kirjutada biograafiat? Silja Vuorikuru. *Aino Kallas: Maailman sydämessä.* (Kirjokansi 138.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2017. 322 + 8 lk.
Eve Annuk 726

Muistse Mesopotaamia nõidustekstid. Akadi keelest tõlkinud ja kommenteerinud Amar Annus. (Bibliotheca Antiqua.) Tallinn: TLÜ Kirjastus, 2017. 204 lk.
Vladimir Sazonov 732

Abstracts
..... 737

Järelmõtted. III
David Kaplan 747
Tõlkinud Anto Unt

Paberväljaande tellijale on digiväljaande lugemine
TASUTA: www.kultuurileht.ee

Linoollõiked lk 612, 648, 690, 696, 768:

TOOMAS KUUSING (1976) on õppinud aastatel 2001–2002 Academia Gratas, 2002–2004 Eesti Kunstiakadeemia Pärnu Kolledžis Academia Grata ja 2004–2005 Eesti Kunstiakadeemias; aastatel 2006–2008 Academia Non Grata joonistamise õppejõud ja 2012–2013 Eesti Kunstiakadeemia graafika osakonna linoollõike õppejõud; praegu vabakutseline kunstnik.

LOODUSE ARENGU ÜLDISIM SEADUS

Karl Ernst von Baer

Tõlkinud Anti Lääts

Lisan sellesse kogumikku[1] ettekande, mille pidasin Königsbergis kas 1833. aasta või sellele järgnenud aasta jaanuaris. Kindlaid tõendeid, kumb neist aastaarvudest on õige, ei suuda ma praegu leida.[2] Mäletan ainult, et pidasin selle arvukate koolikorraldusega seotud ametkondade esindajate juuresolekul, mida tuleb siin märkida, et lõpp oleks mõistetav. Igatahes ilmus ettekanne trükituna juba 1834. aastal koguteoses *Königsbergi Füüsika-Ökonoomika Seltsis haritud kuulajate ringile peetud loodus- ja majandusteaduslikke ettekandeid*. Esimene köide… välja andnud prof. K. E. v. Baer. Königsberg: Unzer, 1834.[3]

Kuigi ettekande põhisisu oli mul väga hästi meeles, sest veel praegugi kajastab see minu loodusuurimise käigus omandatud veendumusi,

---

Das allgemeinste Gesetz der Natur in aller Entwickelung. — Karl Ernst von Baer. *Reden gehalten in wissenschaftlichen Versammlungen und kleinere Aufsätze vermischten Inhalts*. Erster Theil. St. Petersburg: H. Schmitzdorff, 1864, S. 35–74. Königsbergi Füüsika-Ökonoomika Seltsis Preisi Kuningriigi algkooliasjanduse korraldamiseks kogunenud ametnike juuresolekul peetud ettekanne jaanuaris 1834(?).

[1] Jutt käib siinse tõlke allikaviites osutatud teosest. *Tlk.*

[2] Hilisemad allikad annavad aastaarvuks 1834. *Toim.*

[3] Karl Ernst von Baer. Das allgemeine Gesetz der Entwickelungsgeschichte der Natur: Ein Vortrag. — Karl Ernst von Baer (Hrsg.). *Vorträge aus dem Gebiete der Naturwissenschaften und der Oekonomie, gehalten vor einem Kreise gebildeter Zuhörer in der physikalisch-ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg*. Bd. 1. Königsberg: Unzer, 1834, S. 1–32. *Tlk.*

olid üksikasjad mul siiski mälust pühitud. Seetõttu olin kõnet uustrüki tarvis nüüd tükk aega hiljem üle lugedes üllatunud, et siin on küll esitatud vaade orgaaniliste vormide muutumisest aja kulgedes ja põlvkondade vahetudes, kuid seda kitsamates piirides, umbes nii, nagu ma seda veel nüüdki paikapidavaks pean. Ka [siinse köite] järgnevates ettekannetes leidub teatud viiteid sellele vaatele. Põhjalikumaid mõttearendusi võiksin kätte näidata oma teistes trükis avaldatud kirjatöödes. Siiski ei taha ma sellega kaugeltki pretendeerida esimusele niinimetatud darwinlikus teoorias. Teab ju iga loodusuurija, kel minu kombel hulk aastaid turjal, et varemgi on sageli arutatud selle üle, kas liigid on püsivad või varieeruvad, ja et tihti on selles vallas püstitatud kõige julgemaid hüpoteese. Vanemate loodusuurijate seas on küllap vähe neid, kes poleks lugenud Lamarcki teost *Philosophie zoologique*.[4] Kust siis tuleb, et Darwini hüpotees — teisiti ei saa seda kuidagi nimetada, sest autor ise jätab kõrvale fossiilsete loomaliikide pakutavad lähemad tõendid — leiab nüüd nii juubeldavat vastuvõttu, nagu tuntaks end vabastatuna luupainajast, mis seni põhines organismide tundmisel? Ma kavatsen seda hüpoteesi ja sellega seotud küsimusi käsitleda omaette artiklis, mis on mõeldud selle kogumiku teise köitesse.[5]

Selle ettekande põhilise sisu kohta pole mul midagi öelda. Ta peab end ise maksma panema või leppima tagasilükkamisega. Tahan vaid märkida, et ta on jäänud muutmata, kui jätta kõrvale mõned ebaolulised väljenduslaadi parandused ja üksikud asendused, mis puudutavad näiteid paljunemisviiside astmete kohta. Need astmed on jäänud samaks, kuid osa näiteid, mille uuemad uuringud on mõnda teise ainejaotisse paigutanud, ei saanud ma alal hoida. Seda tehes oleksin võinud oma lugejat kergesti eksitada. Nii pidasin ma näiteks merisiilikuid kirjutamise ajal sootuteks olenditeks, nagu seda tollal üldiselt arvati. Hiljem olen ma isegi nende loomadega arvukaid viljastamiskatseid teinud. Merisiilikute soolisus oli aga tõestatud juba enne neid katseid, mil ma polnud ühtki elusat merisiilikut veel näinudki. Mõned vähetähtsad lisandused on esitatud joonealuste märkustena viitega aastaarvule (1864).

4. aprillil 1864.

B.

---

[4]Prantsuse loodusteadlase Jean-Baptiste Lamarcki (1744–1829) peateos *Zooloogia filosoofia* ilmus 1809. aastal. *Tlk.*

[5]Über Darwins Lehre. — Karl Ernst von Baer. *Reden und Aufsätze*. Bd. 2. St. Petersburg: H. Schmitzdorff, 1876, S. 235–480. *Tlk.*

Orgaanilised kehad pole mitte üksnes muutlikud, vaid ka ainsad, mis ise ennast muudavad. Kristall ja kaljurahn on samuti määratud lõpuks purunema, kuid purunemine ei lähtu neist endist. Niiskus ja soojus ning üldse keemilised ja füüsikalised protsessid on need, mille abil ajahammas neid aeglaselt närib. Maailmakõiksuse isoleeritud punkti asetatuna kestaksid nad *igavesti*, sest elutu aine ei saa *surra*. Ainult välismaailm *hävitab* selle.

Orgaanilised kehad seevastu hävitavad end ise. Nad pole mitte üksnes pidevas muutumises, vaid kogu nende areng on küpsemine surmaks. Jah, nende elus pole *midagi* kindlat peale surma; sest see, kui kaugele nad oma arengus jõuavad, sõltub osalt sisemisest sättumusest, osalt välistingimuste soosingust, kuid viljastamise hetkel kirjutatakse ühtlasi alla surmaotsusele ja jääb *vaid* küsimus, millal see täide viiakse.

Millelegi ei satu me sagedamini kui sellele tähelepanekule, kuid ometi tunneme iga kord ähmasemalt või selgemalt endas kerkimas küsimust: milleks see kaduvus? Just selle küsimuse möödapääsmatus annab talle sügava tähenduse. Mis ikka ja jälle kordub, see ei saa olla tingitud juhusest ega muutlikust tujust, vaid peab olema paratamatu. Nõnda on vähemasti harjunud mõtlema loodusteadlane, kelle silmis füüsiline ja vaimne maailm pole seosetute asjade ega üksikpiltide pundar. Ta mõistab, et meil on loomupärane sundus uskuda millessegi igavikulisse isegi seal, kus me seda kohe ei märka.

Siinsel juhul polegi nii raske loomusundi järgides kõiges kaduvas midagi jäävat näha, kuid elavama ettekujutuse saamiseks tuleks meil veel lähemalt peatuda *kaduvusel*. Mida vähem suudab organism ennast arendada, seda kiiremini saab ümber tema aeg. On hallituseliike, mis piisava soojuse ja niiskuse korral kasvatavad küpsed eosed 24 tunniga ja külvavad need edasi, seeni, mis veelgi lühema aja jooksul paisuvad hiigelmassiks, ja loomi, kes ei näe iial päikest loojumas, sest samal päeval, mil nad nukustaadiumist valguse kätte ilmuvad, kustuvad nad veel enne seda.

Kas kõrvitsaga pole mitte sama lugu, kuigi *ühepäevane* sündmus on siin venitatud *ühe suve* pikkuseks? Kuna meie vaatlus jaguneb silmapilkudeks, siis arvame muidugi, et näeme *püsivat* taime, ja peame juurdlemise appi võtma mõistmaks, et meie ees

on kõigest kujutis, milles aga käib võitlus tekkimise ja kadumise vahel. Veelgi püsivam näib meile inimese elu, sest see vältab, nagu ütleb luuletaja, 60–80 aastat. Ent mis *on* siis selles jääv? Mees näikse olevat nooruki vili, see omakorda puhkenud õis, mida poisis nägime pungana. Kuid meest ja noorukit, noorukit ja last ei ühenda omavahel miski muu peale vormi sarnasuse ning mälestuste varasematest kogemustest, mille eneseteadvus seob ühtseks minapildiks. Jah, kas ei too iga päev uut vaheldust, kas ei anna iga pulsilöök uut ainet kehale ja edenemist vaimule? Kui need muutused paistavad meile *aeglased*, siis on põhjus üksnes selles, et me mõõdame neid omaenda eluga. Kui võtame aluseks mõõtkava, milles päeva ja öö vaheldumine tundub nagu valge ja pimeda minuti vaheldumine ning aastaajad näivad ühe päeva hommiku, lõuna ja õhtuna, siis vältab inimelu kõigest 60–80 päeva. Kui tillukeseks aga muutub mõõtkava veel siis, kui võrdleme seda kogu maailmakõiksuse olemasoluga, mida me ei tohiks silmist kaotada, et mitte õppida loodust liiga väikselt mõtlema. Miski pole küllalt kestev, et tema aega selle järgi mõõta, ja kui me päikesesüsteemide tekkimist ja kadumist võrdleksime sekunditega loomise numbrilaual, kes ei tunneks siis, et seegi mõõt on liiga väike, sest igavik ei saa iial olla lõpliku kordne.

Kui pöörame pilgu lõpmatuselt, mida inimvaim pole võimeline hoomama, uuesti meie enda maakera viljadele, siis näeme oma avardunud silmapiirilt, et nii seen kui ka banaan, nii monaad kui ka lihalik inimene on üksnes muutlikud ilmingud, mis aga oma üürikese, muundumisest haaratud olemasolu jooksul valmistavad ette idusid sellesama olemasolu uuendamiseks teistes isendites, jääva mõtte mööduvaid teostusi, sest viljastamiste kaudu kordab ennast ikka seesama organiseeritus. *Siin* peitubki see jääv, mille otsimise sundust me endas kanname. *Organiseerumisvormid*, need viljastumise kaudu seotud read, näikse olevat loomise jäävad mõtted; isendid on nende mõtete mööduvad kujutised. Ainult nemad on surmale määratud ja ainult uuenemise *kordumine* on jääv. Nii näeme kõikjal looduses, et isendite püsimiseks pakutakse vaid nõrku vahendeid, liikide püsimiseks aga kõige tugevamaid. Sugupooled viib kokku kõige võimsam tung. Mida nõrgemad on isendid, seda viljakamad nad on, et nende nõrkus ei seaks ohtu tervikut. Enamik loomi võitleb enesesäilitamise eest

üksi, kuid paaritumise ja järglaste eest hoolitsemise ajal moodustavad paljud neist perekondi ning võitlevad ühisel jõul. Nõrk loom muutub tugevamaks, pelglik vapraks.

Esmapilgul võib tunduda, et tegu on otsitud väljendusviisiga, kui peame kõiki viljastamise kaudu üksteisest arenenud isendeid üheks seostatud loomismõtteks, sest võiks ju neid vaadelda ka sellesama mõtte *seostamata* korduste jadana, kus igaühel on viljastumise, kasvamise ja surma kujul oma tõus ja langus — otsekui omavahel seostamata veemullide jada. Kuid see mõte tekib ükskõnes inimese ja kõrgemate loomade sigimiskorralduse pealiskaudsest vaatlusest, sest *tõeline* eluseos läbib tegelikult kõiki järelpõlvi ning kogu jada võib võrrelda pigem nööriga, mis on sõlmekohtades paisunud. Viljastamine ei tähenda nimelt uue moodustamist, vaid ümberkujundamist, pelgalt kasvamise erivormi, ja madalamatel organiseerumisastmetel langeb see kasvamisega täiesti kokku. Seevastu kõrgematel loomavormidel näeme sigimist toimuvat vaid kahe erisoolise isendi vahel ja alles pärast seda, kui need isendid on kasvamise peaaegu lõpetanud. Kuid selline asjakorraldus ei ole üldlevinud. Tigudel, kaanidel ja vihmaussidel on küll kahekordne suguline aparaat, ainult et mõlemad aparaadid paiknevad ühes ja samas isendis. Sügavamale laskudes näeme, et mõnel loomal, näiteks merituppedel, on kõigil isenditel ühesugune elund, milles üheaegselt arenevad nii munad kui ka isassuguaine. Siin on viljastumine niisiis *möödapääsmatu* akt, pelk episood eneseloomise loos. Alamate astmete poole edasi minnes ei leiagi me eest enam viljastumist, on vaid organ, milles looma kasvades tärkavad ja küpsevad eod *kogu aeg*. Niisiis arendab loom eneseloomise käigus mitmesuguseid elundeid; kõik peale ühe on vajalikud isendi püsimiseks, ainult üks on isendi jaoks luksus — see, millest arenevad uued isendid. Veel üks samm kõrvale, ja me näeme, et polüüpidel polegi eraldi *organeid*, seega ka mitte paljunemisorganeid: *iga* kehaosa on võimeline piisava toitumise korral kasvama nõnda, et kerkib muust kehapinnast kõrgemale, saab vähehaaval endale suuava, jääb veel mõneks ajaks emakeha osaks, toitudes ja kasvades koos sellega, omandab järk-järgult himustamisvõime [*Begehrungsvermögen*], kuid lõpuks üha edasi kasvades rebib end lahti ja iseseisvub. Säärane paljunemisviis meenutab taimede võrsumist. Leidub koguni *usse*, kelle keha tagaosa

aeg-ajalt küljest kukub, et hakata iseseisvat elu elama. Uus isend ei olnud siin mitte ainult *idee poolest* ega lühikest aega, vaid ka tegelikult ja pikalt emakeha osa, ning veel enne, kui ta lõplikult eraldunud on, hakkab omakorda tema enda tagaosa juba irdumiseks valmistuma. Niisiis ei pea me mitte lihtsalt *mõtlema*, ei, me näeme, et viljastumine pole siin midagi muud kui kasvu jätkumine, kasvamine üle iseenda individuaalsuse piiride. On jäänud veel üks aste allapoole liikuda. Paljud ripsloomad paljunevad sel teel, et kogu emaslooma keha laguneb. Kõige sagedamini esineb seda nähtust *Gonium*'il.[6] Ta koosneb üksikutest kollakasrohelistest kuulikestest, mida hoiab koos õhuke sideaine ja ümbritseb õrn kile. Tema kasvamine seisneb selles, et kuulikesed paisuvad suuremaks ja tihenevad, samal ajal kui nende kest ja ümbritsev kile õhenevad ning lõpuks lagunevad. Kuulikesed pudenevad seetõttu laiali. Nad kasvavad edasi ja nende sees võib juba enne irdumist näha samasuguseid kuulikesi, mille kasvamine seisneb ainult selles, et nad omakorda muutuvad suuremaks, kuni needki omal ajal üksteisest lahti rebivad, saades nii kolmandaks põlvkonnaks ja kandes endas juba uusi idusid. Niisiis kattub kasvamine siin täielikult paljunemisega. Üks ei ole isegi mitte teise jätk, sest neil kahel protsessil pole mingit vahet ei ruumis ega ajas. Iga isend on enne olnud emakeha osa ja ühelgi isendil pole muid osi peale nende, millest peavad saama uued isendid. Nõnda on ka paljude lihtsate taimedega, näiteks vesihernega (*Hydrodyctium*[7]), alamate seentega jne. Õigusega võib väita, et siin pole *mingit paljunemist*, on ainult emakeha lagunemine. Me veendume selles, kui kujutame korraks ette, et mitme kuulikese asemel sisaldab *Gonium* ühtainust, mis teeb läbi samasuguse metamorfoosi. Siis ütleksime kõhklematult, et see on seesama isend, kes aeg-ajalt lihtsalt vahetab kesta, nii nagu me sibulat kiht-kihilt koorides peame ikka sellekssamaks sibulaks. Ent kui siin tegelikult on mitu kuulikest, mis üheskoos moodustavad vana isendi, siis on vahetu üleminek järgmistesse põlvkondadesse küll varjatud, kuid mitte olematu. Ent sama õige oleks väita, et mingit eneseloomet ega kasvu ei toimu, sest näilise eneseloome iga hetk on paljunemise hetk. Niisiis

[6] Üks rohevetikate perekondi. *Tlk.*

[7] Praegu on vesiherne ladinakeelne nimetus *Utricularia*. *Toim.*

on siin *paljunemine ja eneseloome õigupoolest üks ja seesama protsess ning kasvamine on selle üldisem väljendus.*

Samasugune astmestik avaldub taimede puhul, vahe on vaid selles, et siin pole kõrgemaid paljunemisvorme, mis alluksid tahtele, sest tahe ja üldse kogu animaalne elu pole taimedele omane. Võrsumine seevastu on väga levinud.

Üks kahtlus peab aga olema paratamatult tekkinud neis, kes on siinseid mõttekäike jälginud, nimelt selline kahtlus: kui paljunemine ja eneseloome on organiseerituse eri astmetel küll lähedases, kuid mitte päris samas vahekorras, siis kuidas teha kindlaks, et me näeme selle vahekorra olemust kõige puhtamal kujul väljenduvat just madalamate, mitte kõrgemate eluvormide juures?

Ehk saab seda kahtlust hajutada, kui käime sellesama astmestiku kiirpilguga läbi alt üles. Niihästi loomade kui ka taimede puhul näeme, et esimestel eluastmetel langevad eneseloome ja paljunemine täielikult kokku. Iga osa on idu ja kogu organism pole midagi muud kui idude kogum, mis paratamatult, kui miski ta elu ei katkesta, moodustab kogu kehamassiga uusi isendeid, ainsaks erandiks väliskest.

Teisel astmel näeme organisme, mille iga osa *võib* saada ueks isendiks, näiteks polüübid ja väga paljud taimed, kas või puud, mille võrsed võivad areneda uuteks isenditeks, samuti juurevõsud, väädid jne. Kuid nad võrsuvad nendeks ainult toitainete rikkaliku juurdevoolu korral. Paljunemine on niisiis ikka veel osa kasvamisest, ent kasvamine on siin esmalt suunatud eneseloomele ja alles seejärel ilma selge katkestuseta — *vohamise* kujul — liigi säilimisele. Nii hakkab maasikataim võsusid ajama pärast seda, kui on moodustanud oma lehekodariku, kuid emataim ei kasva edasi mitte üksnes võsude kujul, vaid ka ise.

Aste kõrgemal ei ole elavaks idukoguks enam mitte *kogu* loom, vaid ainult *osa* temast, nagu näiteks lehetäidel. See, mis enne näis olevat kõigest kest, on nüüd hoopis looma keha, sest see elab oma elu, kuid perekonna seisukohast on see ikkagi vaid idukogu tugevnenud kest. Kuidas seda mõista? Küllap ainult nii, et looduses valitseb püüdlus moodustada iseseisvamaid olendeid kui pelgalt elavaid idukogusid. Need olendid saavad end vee, õhu ja üldse kõigi välistegurite mõju all olles elus hoida ainult sellis-

te organite abil, mis sõltuvad neist endist. Nõnda jaguneb keha nagu üldse kogu elu kaheks osaks, millest üks — hingamis- ja seedeelundid ning kõrgematel astmetel veel muudki — on tema enda jaoks, teine loob aga idusid tulevikuks kui eneseloome jätkumiseks.

Miks areneb merituppedel peale idude veel üks viljastav aine, see peab esialgu mõistatuseks jääma. Paljunemine on siin aga endiselt eneseloome *vältimatu* tagajärg, kuigi esimest korda juba viljastamisega seotud. Kui idude ja viljastava aine moodustamiseks on välja kujunenud eri organid, jääb vältimatus tagaplaanile, sest idumaterjal, mida me nüüd nimetame munasarjaks, eristamaks seda isassuguaparaadist — nii nagu idu kannab nüüd nimetust "muna" —, pole iseseisvalt võimeline paljunema, vaid teeb selle üksnes võimalikuks.

Taimedel, millel himustamisvõime puudub, asendab vältimatust ülekaalukas tõenäosus, sest isas- ja emassuguorganid asuvad üksteisele nii lähedal ja on kestadest nii tihedalt ümbritsetud, et õietolm langeb emakale peaaegu vältimatult. Sellegipoolest esineb siingi viljatust, eriti kui sugu on jagatud eri isendite vahel. Loomadel tuleb paljunemise vältimatuse kadudes himustamisvõimes esile sundus, mida me nimetame sugutungiks. Loomadel (erandiks on inimene) puudub vaba enesemääramise võime. Himustamisvõimes avalduvat *sundust*, mida ei suudeta talitseda, nimetame instinktiks. Looma sunnib niisiis paljunema instinkt. Ainult inimene suudab seda tungi talitseda ja just *selles* peitubki minu meelest soolise jaotuse põhjus. Kui loomise eesmärk oli tõepoolest inimesele vaba tahte andmine, siis pidi tahtele alluma ka paljunemine. Et niisiis kõik loomise ideed on teostunud üleminekute kaudu, väheneb organiseerituse lähenedes inimese omale järk-järgult paljunemise vältimatus, ning et selle üle vabalt otsustada, on see jagatud kahe sugupoole vahel. Muudes asjades pole palju muutunud peale selle, et organisatsiooni kõrgematel arenguastmetel on paljunemiselundid mõõtmetelt järjest väiksemaks muutunud (inimese munarakk on enne viljastamist nähtav üksnes korraliku mikroskoobi abil) ja et suguelu saab alguse alles siis, kui individuaalne elu on kestnud juba pikemat aega.

Kahtlemata võivad austatud kuulajad mulle ette heita, et paljunemist kasvamisele taandades seletan ma tundmatut tundmatu kaudu. See märkus on igati põhjendatud ja sama õige oleks väita, et kasvamine on paljunemise jätk, sest loob ju kõnealune isend end vähehaaval uuesti. Kuid ma valisin just selle väljendusviisi, sest harilikult peetakse salapäraseks ainult paljunemist ja kasvamist arvatakse mõistvat. Seetõttu tunneksin vaid rõõmu, kui suudaksin paremini teadvustada, et samasugune saladus peitub ka kasvamises. Loodusteadlane näeb oma tööpõllul eri suundades liikudes peagi saladusi kõikjal, kuid taipab ühtlasi, et kõik need on taandatavad ühele üldisele saladusele, milleks on *loomine* ise. Kui jõutakse selle ühe saladuseni, on kõik ülejäänud sellest tuletatavad. Loomise algpõhjust ei suuda loodusteadlane oma mõttejõuga tabada. Ainult sisimas aimab ta, et selline põhjus on olemas. Tema ainus ülesanne on leida vaatluste teel vahendid, mille abil loomine on teostunud ja ikka veel teostub, sest ilmselt jätkub see praegugi. Loodusuurimise tõeline sisu seisnebki *loomisloos* eneses ja kõik üksikasjad, olgu suured või väikesed, viivad ikka selle juurde tagasi.

Sellest veendumusest lähtudes võime küsida ja peamegi küsima: kuidas ja mil viisil on erisugused orgaanilised vormid tekkinud? Kas nad on arenenud üksteisest paljunemise ja muundumise teel? Või on iga vorm tekkinud algselt eraldi, mitte paljunemise teel, ning paljunedes lihtsalt arvukamaks muutunud? See on küsimus, mis viib meid vältimatult järgmiseni: kuidas tekkis orgaaniline elu?

Sellele küsimusele vastamiseks on vahetust kogemusest erakordselt vähe kasu. Teid ehk üllatab, kui ma ütlen, et sellest on möödas napilt sada aastat, kui teadus andis meie käsutusse nii täpsed loomade kirjeldused ja joonistused, et nende põhjal võis üldse mingeid märgatavaid muutusi tuvastada. Taimede puhul on see aeg vaid pisut pikem. Kuid orgaaniliste vormide muutumise täpseks mõõtmiseks on sajand liiga lühike aeg. Kindla vastuse andmine sellele küsimusele vahetute vaatluste najal jääb järgmise aastatuhande hooleks. Ent kas me ikka võime selle päris kõrvale heita? Meie aja zooloog peab endale vähemalt *teadvustama*, et see on üks tema teadusala tähtsamaid *ülesandeid*, ja kasutama seda oma uuringute lähtepunktina, et pärandada järelpõlvedele ka-

sutuskõlblikku materjali. Võib-olla leiab ta ka piisavalt ainest, et suurendada ühe või teise vastuse tõenäosust.

Ühest küljest on tõsi, ja seda kinnitab ka igapäevakogemus, et mingi loomaliigi noored isendid omandavad arenedes oma vanemate väliskuju ega erine sellest kunagi oluliselt; et lehmal ei sünni iial hobusevarssa, vaid ikka vasikas, kellest kasvab lehm või pull; et lammas toob ilmale lambatalle või äärmisel juhul soerdi, kuid mitte kunagi kitsetalle. Niisiis võib *arvata*, et kõik veised pärinevad ühest esivanemate paarist ja samamoodi kõik lambad. Nõnda ongi loodusteadlased hakanud kõiki *üksteisega piisavalt sarnaseid isendeid, kellest võib arvata, et nad on paljunemise teel arenenud ühest algsest viljastumisest*, nimetama omaette *liigiks* või *vormiks* või tehisväljendit kasutades *species*'eks. Ja kuna sama kindel on, et väga *erinevad* loomad ei saa teineteist viljastada ning kõik senised teated inimese ja looma paaritumisel sündinud soerditest või teineteisest väga erinevate loomade omavahelistest järglastest on ilmselgelt muinaslood; ja edasi, kuna kogemus on meile palju kordi näidanud, et ka sarnaste loomaliikide esindajad paarituvad harva ja kui paaritumine õnnestubki, jääb see enamasti tagajärjetuks, või kui sünnibki soerd, nagu sageli juhtub pärast hobuse ja eesli, eesli ja sebra ning hobuse ja sebra paaritumist, siis on ta üldiselt sigimisvõimetu, või kui ta lõpuks ikkagi on sigimisvõimeline, siis tema ristamisel ühe või teise vanema liigikaaslasega omandavad järeltulijad kõigest mõne põlvkonna jooksul selle esivanema välimuse, nagu on tihti täheldatud koera ja hundi ristsugutiste puhul, kel on nende vahepealsed tunnused, kuid kes uuesti koera või hundiga paaritudes annavad peaaegu täielikult kas ühe või teise vanema tunnustega järglaskonna, nii et neljandas põlvkonnas pole enam võimalik mingit vahet teha; kuna niisiis kogemus, ma ütlen, on meile kõike seda õpetanud, on loodusteadlased jõudnud järeldusele, et looduses on olemas *abinõud* kord tekkinud vormide säilitamiseks, ja Linné ütleb seda väga selgelt: liike on nii palju, kui loodi algselt erinevaid vorme.

Teisest küljest ei saa aga salata, et vasikas pole oma emaga siiski päris identne ja et lammas või mõni teine loom — lammas olgu siin toodud vaid näiteks —, et niisiis lammas omandab erilistes kliima- ja toitumistingimustes teatud iseärasused, mis edasisel paljunemisel *samades* tingimustes jäävad püsima, nagu

meriino lammastel Hispaanias. Mis õigust on meil mitte käsitada neid lambaid eraldi liigi või vormina? Harilikult vastatakse sellele järgmiselt: "Hispaania mägedes on lammaste vill tasandikulammastega võrreldes tõesti peenem ja käharam. Kuid see on tingitud ainult kliima mõjust, ja kui need lambad asustada Saksa lauskmaale, omandab nende vill tavalise kuju, ning ainult väga oskusliku, pikkade katsetuste järel leitud hoolitsusviisi abil saab villa peenust niihästi säilitada kui ka isegi suurendada. Samamoodi mõjuvad Hollandi ja Holsteini madalikud veiste kasvule ja piimaannile *soodsalt* ning Islandi lagedad väljad *pärssivalt*, kuid neist tingimustest eemaldatuna naasevad loomad jälle liigi algupärase tüübi juurde, mistõttu neid muutlikke kõrvalekaldeid tuleks tõugude või teisenditena eristada igimuutumatutest liikidest. Teisendite iseärasused ei pärandu paljunemise teel edasi."

Viimane väide läheb igatahes liiga kaugele, sest on ju ilmne, et mida kauem on need iseärasused püsinud, seda enam säilivad nad mõne järgmise põlvkonna jooksul. Hispaania lambad ei muutu kohe järgmise põlvkonna jooksul *selle* paikkonna maalammaste sarnaseks, kuhu nad ümber asustatakse. On üldteada, et isendi iseärasused ei jäta järglastele mõju avaldamata, ja ükski inimene, kes tahab hakata meriino lambaid kasvatama, ei soeta selleks maalammaste paari. Samamoodi avaldavad paljunemisele mõju veelgi suuremad kõrvalekalded algvormist. Teatavasti leidub inimeste seas terveid perekondi, mille kõigil liikmetel või paljudel neist on kuus sõrme, sest esiisal iseseisvalt tekkinud kõrvalekalle on edasi pärandunud. Tõsi, inglispäraseks pügatud täkk ei sigita inglispäraseid varssu, nii nagu isa või ema sünnimärgid ei pärandu lastele, küll aga kordub järglastel nina kuju ning silmade ja juuste värvus. Inimesed, kellel üks jalg on amputeeritud, on soojätkamise seisukohast sama täisväärtuslikud kui näiteks loomad, kellel on kärbitud saba ja kõrvu, sest esimeste lapsed on niisama vähe ühejalgsed, kui teiste pojad tulevad ilmale kärbitud kõrvade ja sabaga. Seevastu kõverjalgsed loomad, keda paaritatakse samuti kõverjalgsetega, saavad täpselt samasuguse järglase. Nii on Inglismaal nüüd aretatud oma püsivalt vigane kõverjalgne lambatõug, mida hinnatakse seetõttu, et need lambad ei hüppa üle heki. Kui te oma pullidel ja lehmadel sarved maha lõikate, ei jää vasikad sellepärast sugugi sarvedeta. Ent kui te paaritate lehma, kes

on sarvedeta iseenda kalduvuse tõttu, nagu neid mõnel pool ette tuleb, samasuguse sarvedeta pulliga, siis pole ka järglaskonnal sarvi. Siit järeldub selgesti, et muutused, mille kutsub esile *juhus* või mõni äkiline *väline* tegur, *ei mõjuta* järglaste välimuse tüüpi *mitte kõige vähematki*. Ent iga *organismi eneseloome käigus tekkinud kõrvalekalle kandub paljunemise käigus edasi* ja selles näeme ilmekat tõestust eespool lausutud väitele, et paljunemine on pelgalt eneseloome või kasvamise jätk. Kui seega muutunud välistegurid muudavad toitumisviisi, siis mõjutavad nad ka paljunemist, ja mida kauem see mõju on põlvkondade vältel püsinud, seda tugevamalt mõjutab ta ka järgmisi põlvkondi isegi pärast selle mõju lakkamist.

Niisiis jääb siin veel lahtiseks küsimus, kas need erinevad vormid, mida oleme harjunud pidama eri liikideks, pole siiski mitte tekkinud üksteisest pideva ümberkujunemise käigus ja kõigest *tunduvad* olevat erinevat algupära, kuivõrd meie kogemus on kõigi nende muutuste ulatuse hoomamiseks liialt lühiajaline. Tõepoolest, loodusteadlased ei kõhkleks kindlasti arvamast, et Kesk-Aasia steppide hallid ja lühilakalised, algselt metsikud hobused on hoopis teine liik kui hiiglaslikel Lõuna-Ameerika tasandikel suurte karjadena ringi uitavad mustad või pruunid pikalakalised metsistunud hobused, kui mitte ajaloost poleks teada, et araabia hobune, kelle lakk on pisut lühem kui metsikul hobusel, omandas Hispaaniasse asustatuna seal pikema saba ja laka ning et kõik Lõuna-Ameerika pampade hobused pärinevad ühest karjast, mis hispaanlastel seal 1537. aastal kaduma läks. Veelgi õpetlikumad on merisead, keda meil nii sageli kodudes peetakse. Võib üsna kindlalt väita, et enne Ameerika avastamist neid Euroopas polnud. 16. sajandi zooloogid ütlevad meile veendunult, et merisead on toodud Ameerikast, ja nüüd, mil see maailmajagu on kõigis suundades nii palju kordi läbi käidud, *nüüd* seda värvi loomi Ameerikas *enam* ei leidu. Meie kodudes on ta alati kirju, kas siis kahe- või kolmevärviline, nimelt must, pruun ja valge. Ameerika merisead seevastu on küll sama suuruse ja väliskujuga, kuid kõik nad on hallikaspruunid. Merisea algvormiks võib pidada ainult seda looma, Linné *Cavia aperea*'t, kuid *aperea* armastab niiskeid paiku, meie merisiga talub aga niiskust sama vähe kui külma. Kas ei tulene see mitte paljunemise teel püsivaks muutunud ko-

dusest ärahellitatusest nagu seegi tõik, et meie merisead poegivad kolm korda aastas, samal ajal kui *aperea* saab looduses poegadega maha vaid kord aastas. Isegi koljuluud on pisut teistsuguse kuju omandanud ja kodustatud merisead ei taha enam metsikutega paarituda, nii et zooloogia printsiipide järgi on tõesti tegemist uue liigiga. Nii palju on endaga kaasa toonud kolm sajandit!

Kui heita pilk loomade levikule maailmajagudes, näeme tihti ühe maailmajao piires teatud sarnasust sugulaslike, kuid üksteisest siiski nii palju erinevate vormide vahel, et peame neid paratamatult nimetama eri liikideks. Niihästi Uue kui ka Vana Maailma palavvöötmes leidub hulgaliselt kõige erinevamaid ahve, kes jaotatakse ligi pooleteisekssajaks liigiks. Ent kui kummaline on nende jaotus! Vana Maailma ahvidel, ükskõik kui palju nad üksteisest näokuju, kasvu või saba puudumise poolest ka ei erineks, on peaaegu kõigil tuharamõhnad. Ühelgi Uue Maailma ahvil tuharamõhnu pole. See-eest on kõigil Uue Maailma ahvidel ühesugune nina — laia vaheseina ja külgedele suunatud ümmarguste ninaavadega. Ühelgi Vana Maailma ahvil sellist nina ei ole; nende ninal on vahesein kitsas ning pilukujulised ninasõõrmed on enamasti suunatud ette ja alla. Ainult paavianidel pole ninaavad kitsa pilu kujulised, kuid vahesein on ikkagi kitsas. Ühelgi Uue Maailma ahvil pole põsetaskuid, samal ajal kui peaaegu kõigil Vana Maailma ahvidel on need olemas. Peale selle on Uue Maailma ahvidel kummalgi pool nii ülal kui ka all üks purihammas rohkem kui Vana Maailma ahvidel. Kas saab siin hoiduda oletamast, et nina, tuharate ja hammastiku sarnasus tuleneb kõigi Uue Maailma ahvide ühisest päritolust ja kõigi Vana Maailma ahvide samuti ühisest, kuid teistsugusest päritolust? See oletus saab veelgi kaalu juurde, kui peame silmas, et kõik Vana Maailma kaamelid on varustatud küüruga, paarituvad üksteisega ja on kogukad loomad, samal ajal kui Uue Maailma kaamellased, nagu laama, vikunja ja alpaka, on ilma küüruta ja keskmise suurusega; kui mõtleme selle peale, et kõik hobuslaste sugukonda kuuluvad Aafrika loomad — sebra, kvagga ja hiljuti avastatud mägisebra — on triibulised, seevastu Aasia kabjalised, nagu metsik hobune, metsik eesel ja džigetai, aga triipudeta, samal ajal kui Ameerikas polnud selle avastamise ajal üldse kohalikke hobuseid; või kui võtame arvesse, et kõigil Vana Maailma hiigelroomajatel on sabalülid eraldatud,

Uue Maailma omadel aga liitunud.[8] Kas me ei peaks siis uskuma, et liigid on aastatuhandete jooksul kujunenud üksteisest, kui kõiki soomusloomade, sipelgaõgijate ja laiskloomade liike võib kohata Lõuna-Ameerikas, kuid mitte ühtki veise-, lamba-, kitse- ega antiloobiliiki, mis on nii rikkalikult esindatud Vanas Maailmas? Muidugi võib tekkida kahtlus, kas Lõuna-Ameerika oleks võimeline neid suuri mäletsejaid ära toitma. Kogemus on sellele küsimusele vastuse andnud: sama võimeline kui mis tahes muu maa, sest ulatuslikud ljaanode ja pampade rohumaad, mille laius küünib mitmesaja miilini ja pikkus saja miilini ning mis varem toitsid vaid mõnda hirveliiki, on nüüd kaetud hobuste, veiste ja lammastega. Kui oletus, et Vana Maailma jaoks loodi üks antiloobi, üks lamba ja üks kitse vorm, kes nüüdseks on muutunud eraldiseisvateks ja püsivana näivateks vormideks, on neid asjaolusid arvestades tõenäolisem kui oletus, et Vana Maailma jaoks loodi terve hulk antiloope, lambaid ja kitsi, mitte ühtegi aga Uue Maailma jaoks, kus seevastu teised perekonnad on jagunenud teisteks liikideks; kui isegi näib olevat lubatud arvata, et paljuski sarnased antiloobid, lambad ja kitsed on arenenud ühest ühisest ürgvormist, siis ometi ei leia ma mingeid tõepäraseid andmeid, mis räägiksid selle kasuks, et *kõik* loomad on arenenud üksteisest muundumise teel. On tõsi, et me praegu — niivõrd, kui meie vaatluste ulatus lubab väita — ei näe kusagil tekkimas ühtki väljakujunenud vormi ilma, et toimuks paljunemist; ainult kõige lihtsama ehitusega taimed ja loomad, kel puudub sooline lahknevus, näikse moodustuvat ilma vanemliku viljastamiseta veemudas või kunstlike katsete käigus;[9] ent teisalt on tõsi seegi, et meil pole mingeid andmeid paljunemisest tingitud ümberkujunemise kohta kõige erinevamateks vormideks, et me pole tegelike vaatlustulemuste põhjal võimelised neist muutustest endale isegi ettekujutust looma, muu hulgas näiteks sellest, kuidas sai inimene areneda orangutanist. Ei kliima, toitumine ega ükski haigus saa meie kogemuse järgi kujundada orangutani tagajäsemest inimese jalga, mida ei tule rohkem ette ühegi

[8] Seetõttu nimetavad loodusteadlased praegu Vana Maailma hiigelroomajaid püütoniteks, Uue Maailma hiigelroomajaid aga boadeks.

[9] Seegi lihtvormide algmoodustumine on nüüdseks enam kui kahtlaseks muutunud. Tundub, et pisimgi hallitus saab tekkida üksnes idualgest (1864).

loodud olendi juures. Ja isegi kui suudetaks tõestada — mida mina pean tõestatavaks —, et inimese püstine kõnd on pelgalt tema aju arengu tulemus, nii nagu paremini arenenud aju on pelgalt paremate vaimsete algete väljendus, siis tuleb meil ikkagi küsida: mismoodi omandas orangutan need paremad vaimsed alged?

Seega tuleb meil tunnistada — ükskõik *kuidas me seda ette kujutame* —, et kaugel eelajal *valitses Maal märksa vägevam loomisjõud*, kui me seda praegu näeme, toimides kas siis juba olemasolevate vormide ümberkujundajana või päris uute vormiridade loojana. Ent kui me arvame, et lihtsam oli ahvi inimeseks ümber kujundada kui inimest päris uuest peast vormida, siis ilmselt näitame sellega lihtsalt oma võimetust loomist ette kujutada. Ahvi kujunemist teistest vormidest oskame täpselt sama vähe seletada, ja kui ahv või mõni muu imetaja oli ükskõik mil viisil kord juba ilmunud, siis polnud karvavõrdki raskem lasta uuest peast ja paljunemise abita esile kerkida ka inimesel. Oluline on vaid see, kas inimese ilmumine kuulub vältimatu tagajärjena nende ideede ritta, mille teostumist me loomises näeme. Kui kuulub, siis inimene kindlasti tekkis, kui ei, siis mitte mingil juhul. Kuid selle juurde tuleme lõpu poole veel tagasi.

Et suuremat vormitavust varasematel perioodidel ei saa eitada, oleme nüüd sunnitud pöörduma loodusloo poole, et ta meile ütleks, kas tegu oli pigem uusmoodustiste või ümberkujunenud vormidega. Kuid me ei pea seda küsima mitte *neilt* annaalidelt, mis on välja pandud meie lugemissaalidesse ning annavad inimajaloo kohta teavet vaid mõne aastatuhande ulatuses ja ülejäänud looduse ajaloo kohta ainult mõne aastasaja ulatuses. Suurem ja vanem arhiiv on maakera ise; tema dokumentideks on luud ja kilbijäänused ning tema suletõmbed on *igavesed* ja ainsad, millest me teame, et kui me ei oskagi neid iga kord õigesti lugeda, saame vähemalt alati nende õige mõistmise teel edasi liikuda.

Usutavasti on kõigile teada, et iseäranis käesoleval sajandil on kauge esiaja sügavale maetud rusudest leitud hulgaliselt taimeja loomavorme. Neid sisaldavad mäemassiivid lubavad järeldada ainult seda, et nad kuuluvad väga erinevatesse ajastutesse. Üldiselt on nii, et mida vanem on pinnasekiht, millest me nad leiame, seda rohkem erinevad nad praegu elavatest orgaanilistest keha-

dest. Uhtmaal seevastu leidub vorme, mis lähenevad praegustele. Paljusid hobuste, hirvede ja sigade jäänuseid polegi võimalik nüüdisaegsetest eristada, mõned teised on muutunud vaevumärgatavalt, kuid on tunduvalt suuremad. Pole mingit põhjust kahelda, et praegused loomad on paljunemist jätkanud eellastega samast liigist. Samamoodi ei erine ürgveiste, pühvlite ega muskusveiste koljud kuigi palju praegustest, kuigi on enamasti silmatorkavalt suured. Niisamuti leidub ürghärja tohutuid koljuluid, mis on eelmainitutest küll üsna erinevad, ent meenutavad vägagi taltsutatud sõnnide omi. Lähemal vaatlusel ilmneb siiski erinevusi. See sunnib arvama, et kõnealune vorm pole meie taltsaks sõnniks saades mitte ainult mõõtmetelt vähenenud, vaid ka kujult muutunud. Seda vaadet *kinnitab* tõdemus, et fossiilsete ürghärgade koljud, mida meie kogudes talletatakse ja mis mõistagi moodustavad vaid väikese osa mattunud säilmetest, pole üksteisega päris sarnased, vaid esineb ka üleminekuvorme, kusjuures üksikutest ajalooteadetest ilmneb, et metsikuid ürgsõnne tuli Saksamaal ette Karl Suure ajani ning Preisimaal ja Poolas koguni 16. sajandini koos loomadega, keda me praegu nimetame ürgveisteks ehk tarvaiks. Vaatepiir avardub veelgi, kui heidame pilgu muistsete hirvevormide mitmekesisele sarvestikule. Pole teada, kas nende teistsugust harunemist praeguste hirvevormidega võrreldes tuleks pidada piisavaks, et nad eri liikideks kuulutada. Ma ei näe tegelikult ka põhjust, miks ei võiks — kui ühe vormi muutumist teiseks kord juba möönda — pidada Aasia elevante mammutite järeltulijateks, kuna erinevused nende vahel on mõõdukad ja rohkearvulised mammutite jäänused, mida mul oli võimalus Peterburis uurida, ilmutavad märkimisväärset varieeruvust.[10]

Ometi ei taha ma kaugeltki väita, nagu saaks kõiki loomi, kelle jäänuseid me maapõuest leiame, siduda praegu elavatega. Õigupoolest erineb enamik vorme tänapäevastest nii silmanähtavalt, et neid võib väljasurnuks pidada, s.t vanematest kihtidest

[10]Ma tean, et loodusteadlaste üldise veendumuse kohaselt on mammutid praeguste Aasia elevantidega võrreldes väga erinevad. Ent kuna mul õnnestus üsna paljusid mammutite jäänuseid uurida, siis tean, et kuigi luustiku ehituses on erinevusi, on need üsna kõikuvad ja osutavad seetõttu pigem ümberkujunemisele kui täielikule lahknevusele. Tihedam karvastik ei ole kuigi kaalukas vastuväide.

pärit orgaanilised jäänused on meile nii võõrad, et me oskame vaevu nende ülesehitust tõlgendada ega leia midagi, millega neid võrrelda. Leidub loomi, kes on pooleldi sisalikud, pooleldi linnud,[11] ja teisi, kes on pooleldi sisalikud, pooleldi kalad, seejuures väga suured, nagu oleksid nad olnud vaalad amfiibide seas.[12] Veel vanematesse kihtidesse on peitunud loomariik, mis tundub meile päris muinasjutuline. Mitmekojalised karbid väikese avausega, mõnikord aga üldse ilma avauseta! Liiliakujulised loomad harulise varre otsas! Kõik see on kadunud ja nimelt nõnda, et meie käsutuses olevate dokumentide põhjal näikse ümberkujunemisi küll olevat toimunud, kuid ainult piiratud määral. Ent kui kõik elusorganismide vormid oleksid tekkinud üksteisest ümberkujunemise teel — ja kui seejuures veel möönda, et varasematel perioodidel olid need ümberkujunemised ulatuslikumad —, siis peaks maapõues leiduma *üleminekuvorme*. Neid aga pole. Näiteks leidub küll mitmesuguseid tiivulisi sisalikke ja me võime neid vaadelda üksteisest kujunenud vormidena, kuid seni pole leitud midagi, mida võiks pidada üleminekuvormiks kogu selle sugukonna ja mõne teise vahel. Kui pöörame pilgu uuematele formatsioonidele, näeme mitmes perekonnas arvukaid liike, nagu näiteks Pariisi kipsimurdudesse maetud kaheksat *Palaeotherium*'i liiki, mille teket võib vaadelda kui sajandite ja võib-olla isegi aastatuhandete vältel toimunud ümberkujunemist üksteisest; seevastu leidub teisi perekondi, nagu *Megatherium* ja *Elasmotherium*, mil pole ühtki lähedast vormi ja mille esindajaid leitakse nii harva, et neid võib pidada looduse mööduvaks ja lühiajaliseks tujuks.

Sellest tuleb järeldada — niipalju kui vaatlused meile järeldusteks materjali on andnud —, et teatud algupäraste loomavormide ümberkujunemine paljude põlvkondade vältel on toimunud küll väga tõenäoliselt, kuid ainult *piiratud määral*, et kindlasti on väga paljud tüübid täielikult välja surnud ja et sama kindlasti on tekkinud uusi liike, küll mitte samal ajal, vaid ajapikku. Kui pöördume selle tõdemusega nüüd tagasi oma arutelu algusse, siis näeme, et seal pidasime püsivaks liike ja kaduvaks ainult isendeid. Peame häbiga tunnistama, et eksisime, ja nimelt seetõttu,

[11] *Pterodactylus* ehk *Ornithocephalus*.

[12] Ihtüosaurus, plesiosaurus jpt perekonnad.

et meie vaateväli oli liiga kitsas. Nii nagu laps näeb oma mängukaaslastes üksnes igavesi lapsi, kuid räägib kogu aeg sellest, kuidas ta ükskord suureks saab, ilma et tal oma olemise igavikulisusest aimugi oleks, nõnda usub ka teaduslik uurimistöö oma lapselikul esmapilgul, et orgaanilistes kehades on midagi jäävat, kuid mõistab peagi, et isendid on üürikesed ja elavad edasi ainult sigimise kaudu; kui ta võtab appi kõigi aegade loodusloo, siis mõistab ta, et ka liigid ehk *sigimisread* on üürikesed.

Ent kui ka liigid on üürikesed, mis on siis jääv? Kas ei peaks see ehk olema loomislugu ise? Kas ei peaks üürikesed mõtted olema põhiidee väljenduseks? Ja see põhiidee, kas jääb ta meie eest alatiseks varjatuks?

Selle leidmiseks peame vaatevälja veelgi enam avardama, kui me seni oleme teinud. Minevikust teavet ammutades tungisime sügavale maapõue varaseimate orgaaniliste kehadeni. Kuid nende jäänuseid sisaldavate kihtide all on teised, milles igasugused jäljed isoleeritud elust puuduvad. Kes juhataks meid läbi nende maakera tuumani, mis pidi moodustuma *enne* maakoort? Peaksime usaldama end ulja kaevuri juhatuse hoolde, kes tähistas selle sajandi algust laskumisega allmaailma, et võtta ühendust Maa vaimuga ja küsida selle saladuste järele.

Steffens avaldas 1801. aasta paiku uurimuse Maa sisemisest loodusloost,[13] näidates kätte avastused, mille järelpõlved peavad tegema ja mis nüüd osalt ongi juba tehtud. Herder, keda preislased võivad uhkusega enda omaks nimetada, visandas prohvetlikult võrdleva anatoomia põhijooned ning Cuvier' ja üldse uuema aja teoseid võib pidada pikaks kommentaariks sellele visandile. Seda Steffensi kirjatööd, mis küll ainult vigu sisaldabki, peaksid ometi uurima kõik loodusteadlased, et sealt õppida, millise vastupandamatu jõuga saab nõuda seletust kõigi nähtuste omavahelise seotuse kohta. Sellega ei taha me sugugi heaks kiita suunda, kuhu Steffens hiljem käänas.

Steffens õpetas, et algul oli Maa metallist ja et sisemus on seda praegugi. Tegemist pidi olema raua või rauasarnase metal-

[13]Henrich Steffens (1773–1845) oli Norra-Saksa loodusuurija ja filosoof. Baeri mainitud uurimuse pealkiri on *Beiträge zur inneren Naturgeschichte der Erde*. *Tlk*.

liga. Sestpeale on hoopis teisi teid pidi jõutud väga tõenäolise järelduseni, et Maa sisemus koosneb veel nüüdki hõõguvast metallist ja on kaetud jahtunud koorikuga, mida läbistavad veel vaid üksikud vulkaanideks nimetatavad suitsulõõrid. Pinnaseliikideks, ütles Steffens, saavad olla vaid lupjunud metallid ja nende metallilise aluse mitmekesisus on seletatav ainult sellega, et nad on moodustunud ühise põhimetalli ümberkujunemise teel. Pärast seda on paljudest kivimitest ja mitut liiki pinnastest toodetud puhast metalli. Edasi õpetas Steffens, ja see ei vaja enam mingit tõestust, et vanimad kivimid, eeskätt graniit, on läbinisti kristalliseerunud ega ole ei ülekaalukalt lubjased ega ülekaalukalt ränikad, et hilisemates lademetes muutuvad kristallid üha harvemaks, paiknedes vormitus massis, et see jaguneb vähehaaval aina enam kaheks eri reaks, ränikas-savikaks ja lubjaseks, et ränikas-savikas pinnas näitab üleminekut taimeriigi kujunemisele, lubjane aga loomariigi kujunemisele, sest taimede eluprotsessides tekib sagedamini räni, loomade eluprotsessides aga alati lubi. Steffens näitas, et mõlemas reas kristalliseerumine järk-järgult lakkab ja aine kõvadus väheneb, kuid see-eest hakkab lubjases reas ette tulema looma- ja ränikas-savikas reas taimejäänuseid otsekui mälestusmärke sellele, et lubja moodustumine valmistas ette ja pani tõepoolest aluse loomariigile, räni ja savi moodustumine aga vegetatiivsele elule, pärast seda kui neile olid eelnenud üksikud elutud, kuid keemiliselt lähedased massid.

Kui jätame nüüd Steffensi kõrvale ja küsime, millist järjestust me loomade ilmumises märkame, siis vastavad meie aja loodusteadlased peaaegu üksmeelselt: alamad, vähem arenenud loomad eelnesid täiuslikumatele ja neile kõigile järgnes inimene. See õpetus peab üldjoontes paika, kuid täiuslikkust ei tohiks siin mõõta anatoomiliste printsiipide, erisuguste kehaosade suurema osakaalu järgi, sest leidus küll loomi, kel puudus aju,[14] enne kui ilmusid ajuga varustatud loomad, ja suurema ajuga loomad olid nende hulgas viimased, kuid tõelisi putukaid, kel tõeline aju puudub, leidub fossiilidena nii harva — ja vanemates kihtides pole neid üld-

[14]Loodusteadlastele, kellele need lehed kätte satuvad, olgu öeldud: olen juba ammugi veendunud, et selgrootute loomade niinimetatud aju ei vääri seda nimetust, sest tegemist ei ole tõelise seljaaju esiotsaga.

se[15] —, et neid tuleb pidada üsna hilisteks sigitisteks, kes enne kõvade kivimite moodustumist olid haruldased. Lahtises pinnases nende haprad jäänused muidugi murenesid, kuid merevaik on neid meile hilisemast ajast tihtigi talletanud. Neile eelnesid hulgakaupa nendega suguluses olevad kõva koorikuga vähid. Üldse pole kivististe järjestus sugugi selline, nagu meie käsiraamatutes kujutatakse loomade järjestust. Alamad tüübid ehk põhivormid ilmuvad küll varem kui kõrgemad, kuid uute tüüpide ilmumise ajal tekkis ka varasematest kogu aeg uusi variatsioone ja ikka nii, et esimesed vormid olid kõige massiivsemad ja muldsemad, liikuvamad loomad järgnesid alati liikumatutele ja paremate vaimsete algetega loomad vegetatiivsemat elu elavatele loomadele — üldiselt nii üksikute tüüpide kui ka nende variatsioonide piires. Seepärast oli maapind algul kaetud üksnes taimede ja selliste loomadega, kes pinnasele kinnitunult ei saanud oma kohalt lahkuda; korallidega, mille võrdlemisi hiiglaslikus surnud lubjamassis olid vaid väikesed polüüpide pead, nii nagu vegetatiivses lubjamassis loomsed õied; meriliiliatega, mis tunduvad meile täiesti lubjastununa, nii et me õieti ei teagi, kus oli nende loomne osa, ja arvame nad üksnes väliskuju järgi loomade hulka; süllapikkused *Orthoceras*'ed, kellel ainult viimast kambrit asustas austrisuurune loom.[16] Nendega seltsisid samamoodi väljasurnud ammoniidid, kelle tohutud kojad olid teinekord vankriratta suurused ja pakkusid eluruumi vaid inimese rusika suurusele loomale, kes ei suutnud seda ringi lohistada, kuigi see polnud põhja külge kinnitunud. Üldiselt olid varasemad loomad niisiis seotud elusa lubjamassiga. Tundub, et aastatuhandeid piirdus kogu vee-elustik

[15]Praeguseks on mõned siiski leitud kivisöemäestikest, s.t üsna vanadest kihtidest (1864).

[16]Võimalust, et *Orthoceras*'ed kujutasid endast peajalgsete sisemisi kesti, ei pea ma mitmel põhjusel, millel ma siin pikemalt ei saa peatuda, kuigi tõenäoliseks. Arvan, et nende olendite elusosa oli ehituselt sarnane pigem *Actinia*'tega, mis aeg-ajalt, võib-olla kord aastas, *Tubularia*'te kombel iseenda kehast võrsuvad (*Journal de physique*, 1779, lk 418). Juba *Nautilus*'e-nimeline loom osutab peajalgsete ja *Actinia* sarnasele kehaehitusele. [Viidatav allikas on arvatavasti Prantsuse loodusteadlase Jacques-François Dicquemare'i (1733–1789) artikkel "Sur le Floriforme. Observations sur la Physique" (*Journal de physique*, 1779, t. 13, p. 416–421). *Tlk.*]

limustega, kelle loomne osa moodustas juba tuuma, kuid kellest paljud ei liikunud üldse paigast, teised suutsid end vaid pisut edasi lohistada; nad elutsesid madalikel üksteise kõrval kogumikena, mille ulatust võis mõõta miilidega, paksust aga süldadega, sallides enda keskel ka okkalisi merisiilikuid ja vähke, kuid mitte ühtegi sisemise luustikuga looma. Kuival maal polnud veel mingit loomset elu, oli ainult taimne.

Selja- ja peaajuga loomadest olid paljud esialgu kaetud luukestaga. Skelett, see muldkeha kaasavara, võeti alles hiljem sisemusse ja muutus tahte abil liigutatavaks, otsekui hoobadeks jagatud liigendatud kalju, et selle abil maad mööda ringi liikuda ja seda tööriistana kasutades oma vajadusi rahuldada. Kaladele järgnesid hiiglaslikud kahepaiksed, kellest mõned jäid veel vette, teised aga asustasid soid ja leidsid nõnda tee kuivale maale — hiiglased, kelle kõrval meie krokodillid tunduvad kääbustena, kaetud võimsate soomuskilpidega, nii nagu olid soomustatud veel ka paljud kalad mälestusena varem üldlevinud välisskeletist. Alles nüüd ilmusid jalad, kuid mitte veel tiivad. Ja polnud ainsatki looma, kes suutnuks puu otsa ronida. Nõnda sai loomne elu küll üle Maa levida, kuid mitte tolligi sellest kõrgemale tõusta, ja kõikjal eelnesid kohmakad, raskepärased vormid liikuvamatele: nagu varem vähid hiljem ilmunud putukatele, nii ka nüüd kahepaiksete seas sisalikud ja kilpkonnad konnadele ning need nõtketele madudele.

Kõvade kaljumassiivide moodustumine on lõpule jõudnud. Nad murenevad päikese käes ning üksikutes kohtades kerkivad üles ja purunevad altpoolt tulevate tõugete mõjul, sest kuumus seal annab vaid vähehaaval järele. Kivipurust ja murendist tekib pude pealiskiht, ainult mõnesse kohta jääb ka kõvemaid moodustisi. Alles nüüd näeme imetajaid, kes lasevad järglastel mõnda aega oma kehas kasvada ja toidavad neid siis samuti iseenda kehast pärit ainega otsekui ettekuulutusena sellest, et vabaduse saavutamiseks peab midagi toimuma. Ka imetajate hulgas olid ülekaalus suured loomad. Enamik neist, eriti väljasurnud vormide seast, kuulusid paksunahaliste sugukonda, olles seega sugulased ninasarvikute, elevantide ja jõehobudega ning nende kõrval ka mäletsejatega. Paksunahalistest hiljem ilmusid vilkamad röövloomad. Liikuvamad ja hüppavad närilised olid üldiselt haruldasemad ning enamasti küllap hilisemat päritolu, sest väga paljusid

neist on praegustest loomadest võimatu eristada. Roniahvide fossiile pole veel üldse leitud.[17] Ka tiib on hilisem loomismõte, sest on leitud palju jälgi suurtest jaanalinnulistest, kes ei suutnud üldse lennata või lendasid halvasti, kuid väga vähe heade lendajate jäänuseid.[18]

Alles nüüd oli nii palju praeguste vormidega sarnanevaid loomi, et saame neid omavahel üksikasjalikult võrrelda. Nii nagu ürgse imetajariigi üldpildis oli midagi massiivset paksunahaliste ülekaalu tõttu, keda tuli suurel hulgal ette üle terve maakera, samal ajal kui praegu on paksunahalisi vähe ja neid leidub vaid piiratud aladel, nõnda kehtib see ka üksikasjades. Üldiselt olid ürgsed sugulased massiivsemad. Ent mis meie arutelu *suuna* seisukohast eriti tähtis — just muldsed kehaosad olid need, mille poolest eelkäijad esile tõusid: kilbid, luud, hambad ja sarved. *Megatherium*, hiiglaslik ninasarviku mõõtu laiskloom, oli nii pillava luustikumassiga, et looduse praeguse säästlikkuse juures saaks sellest kokku panna peaaegu kolm elevandi skeletti.

Sestap tunduvad ürgloomad üksnes hammaste, sarvede ja koljude järgi otsustades veelgi suuremad, kui nad tegelikult olid. Üks hirveliik, kelle sarveotste vahe küündis 14 jalani, on nüüd, mil kogu ta luustik on leitud, osutunud kõigest sama suureks kui põder, kelle sarved on märksa vähem luksuslikud. Mammut pidi hammaste järgi otsustades olema praegusest elevandist kolm korda, kolju järgi otsustades kaks korda suurem; kogu keha mõõtmetest selgub aga, et ta oli keskmiselt vaid pisut elevandist suurem. Ürgveisel olid sarved, mis olid ukraina veise omadest kaheksa korda suuremad ja kolju kaks korda suurem, kuid kehalt ei olnud ta kuigi palju suurem. Ohio mammutil olid seaga võrreldes küll sada korda suuremad hambad, kuid kehalt oli ta vaevalt kümme korda suurem. Üldiselt ei teagi ma ühtki ürglooma, kel tema praegu elavate sugulastega võrreldes olnuksid kehvemad sarved ja kihvad.

Kuid neis suurtes koljudes oli ürgloomadel ju ka suur aju? Vastupidi: võimsad mälumisvahendid, lõualuud koos hammaste-

[17] Toona vastas see tõele. Hiljem on mõned ahvide fossiilid leitud, ja nimelt Euroopast (1864).

[18] Tiibadele eelnes lennunahk, sest pterodaktülostel oli lennunahk olemas.

ga ja paksud koljuluud tegid pea küll suureks, kuid aju selle sees oli väike.

Viimaks ilmusid suure ajuga loomad, ahvid ja inimene, ning ajasid end maapinnal püsti.

Niisiis näitab järjestus, milles loomad aegamööda maa peale ilmusid, et jäigad, rohkem või vähem elutud kehaosad, nagu kestad, sarved ja luud, on vähehaaval taandunud elusate ees ja et ülepea on massi osa liikumis- ja tunnetusvõimega võrreldes vähenenud ning kõrgemad eluvormid aina enam madalamate üle võimust võtnud.

Lubage mul lisada veel mõned pintslitõmbed inimsoo kujunemise kohta, sest meie pildi lõpetamiseks on see hädavajalik. Võideldes esiotsa muidugi ümbritseva loodusega ellujäämise nimel, õpib ta end kaitsma füüsiliste mõjude eest. Lehestiku all või kaljuõõnsuses otsib ta nagu loomgi varju tormi ja külma eest. Kuid tema vaimsed alged õpetavad teda surnud massi valitsema. Ta teeb lehestikust endale paindliku kehakatte ja nimetab selle riietuseks, ehitab kaljukoopast mugavama paiga ja nimetab selle koduks. Füüsilised alged pole teda ujuma õpetanud, kuid lauajupp kannab ta üle jõe. Ta meisterdab paljudest laudadest endale maja ning asub koos naise ja lastega rannikult teele uue kodumaa poole, liikudes vees edasi aerude, otsekui kunstlikult pikendatud käte abil. Ta heiskab tüki linast riiet, paneb aerud kõrvale ja laseb end tuulel edasi kanda. Nõel, mille teravik otsib poolust, näitab talle teed ja kallast polegi tal enam vaja. Kuid siiski ei saa ta tuule tujudest sõltumatuks jääda. Ta surub tule ja vee kitsasse ruumi kokku ning nende kahe vaenuliku elemendi vägivaldsest kokkusegamisest sündivat sigitist, mida nimetatakse auruks ja mis püüab alatasa põgeneda, et uuesti veeks ja tuleks laguneda, sunnib ta selle pagemise käigus end mööda merd rataslaeval ringi sõidutama. Nõnda teeb ta elemendid oma orjadeks. Tema, kelle füüsilisest jõust ei piisaks isegi kuue jala laiuse kraavi ületamiseks, teeb ookeanist ilmatänava, mis kitsa ribana ümbritseb kõiki maid. Juba on tõsised mehed[19] rääkinud võimalusest võtta valguse peegeldamise abil ühendust Kuuga ja võib-olla sõltub

[19]Professor Gauss (1864). [Carl Friedrich Gauss (1777–1855) oli Saksa matemaatik. *Tlk.*]

ainult märkide õnnelikust mõistmisest, et sellele ustavale saatjale oma rõõmudest ja muredest teada anda.

Ka kõik elava allutab inimene endale. Taimevarudest ja loomakarjadest saavad vahendid tema eesmärkide teenistuses. Mis talle vaenulikult vastu hakkab, peab taganema, ja tugevaim esimesena.

Üha selgemaks saab, et maapind on määratud tema põllu- ja aiamaaks. Meie järeltulijad loevad kahtlusega vanu teateid Brasiilia ürgmetsade kohta, nii nagu meie loeme neid Herküünia metsa[20] kohta, ja meie röövloomi tunnevad nad üksnes kui minevikuvorme. Ning mis on kogu selle võidu eesmärk ja tulemus? Esmalt füüsiline heaolu, kuid siis ka vaimne hüve. Üks teravmeelne filoloog[21] on öelnud, et loodetavasti tuleb aeg, mil põllumees adra taga käies loeb Platonit. Kas ei peaks pigem lootma, et kunagi annab ta põllule käsu ise ennast täis külvata ja samal ajal mitte ei loe Platonit, vaid mõtleb oma peaga?

Vaevalt on veel vaja meelde tuletada, et ka füüsiline inimjõud allub järjest enam vaimsele, et rahvad, kelle isad ei mõista teaduse ega kõlblusseaduse eest hoolt kanda, maksavad selle eest oma allakäiguga, et võidud sepistatakse üha sagedamini kabinetis ja võitlusvalmis väed on varsti ainult välised märgid jõust, mida *võidakse* rakendada, kuni nad lõpuks muutuvad puhtsümboolseks, nagu on praegu muistsed skeptrid, kroonid ja kiivrid meie pitsatitel.

Ei tohi aga unustada, et mitte üksnes vaimu ülemvõim pole kõigis suundades levinud, vaid ka vaimud oma järgnevuses ja külgnevuses nihkuvad üksteisele lähemale, tahtes justkui luua terviklikku vaimuühtsust. Võis mööduda tuhat aastat, enne kui Skandinaavia asukad said teada, et Aleksander oli vallutanud pool maailma. Nüüd piisab sajast päevast, et teade väikese Antwerpeni

[20]Herküünia metsaks nimetatakse antiikallikates Doonaust põhjas ja Reinist idas paiknenud suurt metsaala. *Toim.*

[21]Professor Lobeck. [Christian August Lobeck (1781–1860) oli saksa klassikaline filoloog, töötas Königsbergis samal ajal Baeriga. *Tlk.*]

tsitadelli vallutamisest[22] jõuaks Botany Baysse[23] ja Kamtšatkale. Esmalt raiuti mõtted kaljuseintesse, et neile kestust anda, kuid sageli neid enam ei mõisteta. Neid kraabiti metallplaatidele, ja vaid vähesed neist on säilinud. Neid maaliti musta veega paberile ja õpiti neid paljundama. Nõnda on nad surematuks muutunud. Nüüd lõpuks kirjutatakse neid õhku ja nad pole mitte ainult sama surematud, vaid neid loevad selsamal päeval paljud rahvad eri keeltes. Üsna pea ei mõõdeta haritud maade ulatust enam mitte maanteede, vaid telegraafiliinide pikkusega ning läheb vaja vaid suurt huvi ja kultuuri edenemist Siberis, et pikendada nende pasigraafiliste tähtede teekonda Hiina piirini, kui vahest mitte elektrijuhtmed ei anna Prantsuse kuningale võimalust vastata Hiina keisri toostile.[24] Ükski vaimuvara ei saa enam kaotsi minna ja iga mõte võib viies maailmajaos edasi areneda. Niisiis ei muutu mitte ainult ruum kitsamaks, nagu varem nägime, vaid ka aeg, see vaimu eluvorm, pikemaks, sest nüüd valmib juba aastatega see, mis muidu ei valminud ka sajanditega.

Kuid mitte ainult arukus pole see, mis on kanda kinnitanud, laienenud ja tugevnenud. Ka kõlblusseadus, looja jälg meis, on end maksma pannud ja saab kunagi küllap valitsevaks.

Kuid millistele võõrastele radadele olen ma sattunud? Võin end vabandada vaid sellega, et ka tärkava ja areneva ajastu omapäraks on see, et kõik teadused ja mõttesuunad, milles inimvaim ringi liigub, põimuvad üheks. Ja kas ei märka me, mis kõike seda punase niidina läbib? Esitasime küsimuse maakera arenguloo kohta ja leidsime alustuseks esimese perioodi, mil surnud mass, vormitu, elutu ja hingetu, oli kätketud rohmakatesse metallikamakatesse. Teisel perioodil aheldasid vorm ja seadus selle massi kristallilistesse struktuuridesse. Kolmandal astus see vegetatiivse elu teenistusse: taimed katsid maapinna, teadvusetud loomad asustasid vee. Neljandal perioodil arenes taimsest elust loom-

[22] 1832. aasta detsembris vallutasid Belgia iseseisvuse eest võitlevad väed Antwerpeni tsitadelli ja tõrjusid prantslased sealt välja. *Toim.*

[23] Botany Bay on elustikurikas laht Austraalias Sydney lähedal. *Toim.*

[24] See kolmekümne aasta eest väljendatud mõte on nüüd enamalt jaolt täide läinud, sest traadid ulatuvadki peaaegu Hiina piirini. Tookord arvasin, et ennustan sajandite kaugusele jäävat tulevikku (1864).

ne ning loomad, varustatud võimega kannatada ja rõõmu tunda, asusid agaralt ainet edasi töötlema, muundades taimse substantsi oma kehamassiks. Viiendal perioodil hakkas inimese vaimuelu oma võimu laiendama, ainet oma tahtele allutama, elementide üle valitsema, kõike elavat oma orjaks muutma, kuni viimaks kuuendal perioodil, mille küllap juhatas sisse trükikunst, saabus vaimuviljade tervikuks sidumise aeg. Niisiis on maakera lihtsalt inimese vaimse pärandi kasvulava ja *looduslugu üksnes vaimu jätkuv võit mateeria üle*. See ongi loomise põhiidee, mille meeleheaks, ei, milleni *jõudmiseks* ta laseb isenditel ja sigimisridadel kaduda, et tõsta olevik mõõtmatu mineviku tellingutele.

Loodusuurimine, mis üksikasjade vaatlemiselt kõrgemale tõuseb, viib kõikjal selle põhiideeni — ja see peaks, nagu sageli arvatakse, materialismini viima? Mateeria on küll pinnas, millel loodusuurimine edasi sammub, kuid üksnes selleks, et seda jalgealusena kasutada. Kust leiaks ta oma võimu rakendavat mateeriat? Kui mitte aeg ja puhk seda ei keelaks, üritaksin tõestada, kasutades näitena tibu arengut munas, et ainevahetus allub täielikult kõrgemale kaasavarale, mille muna saab emalt, ning ma usun, et selle tõestuse saaks esitada täpselt sama silmanähtavana kui mis tahes empiirilise tõestuse. Kuid me ei pea selleks tingimata endast kaugemale vaatama. Märkisime ennist, et ka inimene muutub pidevalt. Kuid keegi ei laseks end veenda, et ta pole seesama inimene, kes tema kehas 20 aastat tagasi tundis, mõtles ja lootis. Selline lihtne tõsiasi nagu meie teadvus ütleb igaühele, et ta on ikka seesama mina. Ent sama tõsi on seegi, et tema silmas, kõrvas ega südames pole säilinud aatomi jagugi endist substantsi, ainult vorm on sarnasuse alal hoidnud. Niisiis on ka siin mateeria üha jätkuv muutumine edasiliikuva, kuid ometi jääva vaimu teenistuses — seesama suhe, mille kõiki ajastuid läbi käies leidsime eest loomisloos.

Kuidas on mateeria vaimu ülemvõimu alla sattunud, kas ja kuidas on ta sellest alguse saanud, see on üleüldine saladus, millega oleme silmitsi kõikjal, nii suurtes kui ka väikestes asjades. Selle saladuse lahendamine käib meie mõistusele üle jõu, vähemalt seni, kuni me ise mateeriaga võitlust peame, ja ma ei teaks, milleks seda püüdlust vaja oleks, kui me mitte ei võiks loota, et selle lõppedes oleme saladuse lahendanud.

Ja see kõikjal silmahakkav saladus — kas ei pea see meid kaitsma ühe teise oletatava ohu eest? Loodusteadus, kuuleme murelikult lausutavat, hävitab usu. Kui argpükslik ja väiklane! Inimese eksitused on ju mööduvad, ainult tõde on igavene. Mõtlemisvõime ja usk on inimesele *kaasa sündinud* nagu käsi ja jalg, ning pidagem meeles, et sünd on loomise jätkuv kordumine. Usk on koguni inimese eesõigus võrreldes loomaga, kelle juures teatud mõtlemisvõime ilmingud ei saa ju samuti märkamata jääda. Kas inimene ei oska siis oma õigusi kaitsta? Tähtis on vaid see, et iga vaimuanne oleks suunatud valdkonda, mille jaoks ta on määratud. Oleks ju hullumeelsus püüda käte peal ringi kõndida ja jalaga kirvest haarata! Kas oleks kuigivõrd targem takistada mõttel minemast sinna, kuhu ta tahab? Kui ta satub eksiteele, pole viga võimalik pikalt varjata. On tõsi, et mõnda aega pidas looduse uurimine au sees materialismi, kuid ainult vastureaktsioonina jõule, mis püüdis uurimist *sundida teisele* rajale. Praegu leidub loodusuurijate seas ilmselt rohkem müstikuid kui vabamõtlejaid, kui ma tohin kasutada seda väljendit tähistamaks lugupidamatust pühaduse vastu.[25]

Kuid see teema on liiga ülev ja liiga kaalukas, et oleks sünnis seda siin pikemalt käsitleda, ning mul on liigagi palju põhjust teilt vabandust paluda, kui mõte, et näen siin enda ümber mehi, kes on kokku tulnud vaimu ülemvõimu edendama[26] ja kes teavad, et valitsus ei pea olema midagi muud kui inimsoo kasvataja, aidates inimsool jõuda sinna, kuhu ta on määratud —, kui see mõte mind mu esialgsest kavatsusest kaugemale kandis.

Arengu imperatiiv
Saateks Karl Ernst von Baeri artikli tõlkele

"Elamine on arenemine; arusaamine on selle arengu kujutamine" (Churchill 1991: 23). Nii iseloomustab bioloogia ajaloolane Frederick Churchill tolle ajastu imperatiivi, milles Karl Ernst von

[25]30 aasta jooksul on olukord mõnevõrra muutunud, kuid kindlasti ainult ajutiselt (1864).

[26]Delegaadid arutasid algkooliasjade korraldust (1864).

Baer (1792–1876) tegutses. Baeri kirjutised ei mõjutanud mitte ainult bioloogiat, vaid intellektuaalset elu palju laiemalt. Arenguküsimus oli 19. sajandi esimesel poolel väga olulisel kohal. Baeri töö klassikalise kirjeldava embrüoloogia kujunemise ajal sobis sellesse õhkkonda.

Siin avaldatud artiklis esitab Baer oma arusaama evolutsioonist ja süvahomoloogiatest orgaanilises maailmas. Baer oli selleks ajaks — jutt on aastast 1834, mil ta selle ettekande arengu üldisest seadusest pidas ja käesoleva teksti kirjutas — ära teinud oma põhilise töö loomade arenguprotsesside uurimisel. Tema väga mahukas raamat *Entwickelungsgeschichte der Thiere* (Loomade arengulugu) oli avaldatud 1828. aastal. Ta oli juba põgusalt töötanud ka Peterburis ning mõne aasta eest Königsbergi naasnud, et veel selsamal, 1834. aastal uuesti Peterburi minna, kuhu ta jäi 1867. aastani.

Baeri artiklit lugedes tuleb meeles pidada, et see on kirjutatud veerand sajandit enne Darwini *Liikide tekkimise* ilmumist. Darwin oli veel tundmatu, ta oli Beagle'i-reisiga parajasti Lõuna-Ameerikas. Seepärast on igati asjakohane, kui Baer selle artikli taasilmumisel 1864. aastal lisatud kommentaaris märgib, et Darwinit ei pruugi siin asjasse segada: võrdlemisi rikas ettekujutus ja teadmised evolutsioonist olid olemas juba enne. Ning muidugi ka seda, et mõistepaari ontogenees-fülogenees polnud veel olemas, rääkimata informatsiooni mõistest.

Tähelepanuväärne on Baeri rõhuasetus faktilistele teadmistele, empiirilisele teadusele — ning koos sellega võimas üldistamispüüd. *Beobachtung und Reflexion* oli alapealkirjaks tema 1828. aasta raamatul, ning vaatluse ja tõlgenduse alaline koosolu iseloomustabki Baeri meetodit.

Joselyn Holland kirjutab oma suurepärase analüüsi Baeri käsitlevas osas:[27] "Baeri juures võib märgata romantilise mõtlemise omaksvõttu, mis ei eksinud kunagi kaugele põhivooluteaduse piiridest. Baeri 1834. aasta loeng [---] oli mõeldud kui tollaste füsioloogiliste teooriate süntees. See on siin eriti huvipakkuv kui dokument, milles kajastub ühe (institutsionaalselt) etableerunud bioloogi üldisemas käsitluses peituv romantiline arusaam paljunemisest ja sigimisest, arusaam, mille lähtepunktiks on võetud elule sisemiselt omane "enesehävitus" (*Selbstzerstörung*): iga sigitus (*Zeugung*) toob endaga kaasa "surmaotsuse"" (Holland 2014: 95). Ja veel: "Goethe ja Herderi, samuti sellis-

[27] Vt "Virtualizing propagation: Karl Ernst von Baer", Holland 2014: 95–97.

te filosoofide nagu Fichte ja Schellingi töödes näeme püüdu määratleda paljunemist kui millegi alalhoiu põlistamise viisi selliste vormide produtseerimise kaudu, mis pakuvad kaudseid tõendeid seletamatu paljunemismeediumi kohta. Need vormid avalduvad kui hingeline kanal, ületades ahela individuaalsed katkemised sellise mõiste moodustumise ja kestmise kaudu nagu *liik*. Kõige tabavamalt on selle nähtuse kokku võtnud bioloog Karl Ernst von Baer, kes osutab paljunemisele kui mõtteloomele: intellektuaalsele, kognitiivsele aktiivsusele, mis loogiliselt kaasneb bioloogilise muutusega" (Holland 2014: 97).

Kui siiski võrrelda Baeri ja Darwini liini teoreetilises bioloogias, siis võib ehk öelda, et Baerist lähtuva vaate kohaselt pärandub agentsus ehk toimimisvõime, mis paljunemise eest hoolt kannab ja seda alal hoiab, Darwinist lähtuva arusaama kohaselt aga üksnes struktuur, mis toimimisvõimel aina uuesti sündida võimaldab. Darvinistlik mudel on lihtsam ja see valitses 20. sajandi bioloogias, Baerist lähtuv mudel on keerukam ning see on taas esil koos epigeneetilise ja süsteemse bioloogiaga 21. sajandil (vt ka Valt 1977; Brauckmann 2012). Eks sel on ka Eesti mõtteloos oluline koht (vt Tamm, Kull 2015).

*

Artikkel "Das allgemeine Gesetz der Entwickelungsgeschichte der Natur" (Looduse arenguloo üldine seadus) ilmus esimest korda 1834. aastal Königsbergis Baeri enda toimetatud kogumikus, mis sisaldas aasta jooksul Königsbergi Füüsika-Ökonoomika Seltsis peetud ettekannete tekste. Kindlasti ei jäänud see Baeri artikkel juba siis tähelepanuta, kuid pole siiski selge, mil määral see Briti haritlasteni ulatus ja sealsete bioloogide arusaamu mõjutas.

Igatahes pühendas *Allgemeine Literatur-Zeitung* (nr 133) 1835. a juulis pikema ülevaatekirjutise Baeri toimetatud köitele (veerud 433–438) ja Baeri artiklile selles (433–434). Ülevaates sõnastatakse ka Baeri keskne idee arengu kohta. *Literaturblatt* (toim. Wolfgang Menzel) kirjutas samast köitest 23. juunil 1837 (nr 63, lk 252). Mainides Königsbergis alates 1832. aasta jaanuarist Füüsika-Ökonoomika Seltsis toimunud istungeid, nimetatakse seal peetud loenguid loodusteadust populariseerivaks. Tõepoolest, see tekst ei olnud mõeldud uurimusliku kirjutisena professionaalidele, vaid vaadete tutvustusena laiemale haritlaste ringile.

Teist korda ilmus artikkel Baeri kogutud teoste esimeses köites 1864. aastal. See versioon on aluseks ka käesolevale tõlkele. Baer tegi kordusväljaandes pisikesi muudatusi, sealhulgas pealkirjas, milleks sai

nüüd "Das allgemeinste Gesetz der Natur in aller Entwickelung". See muudatus — looduse arenguloo üldise seaduse asemel looduse arengu üldisim seadus — paistab tõendavat Baeri püsivat veendumust kirjeldatud seaduse kehtivuses (mida ta eessõnas ka kinnitab).

Saksa keeles on kõnealune artikkel ilmunud peale kahe trüki Baeri eluajal veel hiljem mitmel korral, sealhulgas Tartus 1992. aastal rahvusvahelise Baeri-konverentsi puhul:

1834. Das allgemeine Gesetz der Entwickelungsgeschichte der Natur: Ein Vortrag. —Karl Ernst von Baer (Hrsg.). *Vorträge aus dem Gebiete der Naturwissenschaften und der Oekonomie, gehalten vor einem Kreise gebildeter Zuhörer in der physikalisch-ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg*. Bd. 1. Königsberg: Unzer, S. 1–32.

1864. Das allgemeinste Gesetz der Natur in aller Entwickelung. — Karl Ernst von Baer. *Reden gehalten in wissenschaftlichen Versammlungen und kleinere Aufsätze vermischten Inhalts*. Erster Theil. St. Petersburg: H. Schmitzdorff, S. 35–74.

1886. Das allgemeinste Gesetz der Natur in aller Entwickelung. — Karl Ernst von Baer. *Reden, gehalten in wissenschaftlichen Versammlungen, und kleinere Aufsätze vermischten Inhalts*. 2. Ausgabe. Erster Theil. *Reden*. Braunschweig: F. Vieweg & Sohn, S. 35–74. [See 1886. aastal kolmeköitelisena ilmunud väljaanne oli eelmise uustrükk. Esimese trüki köited olid ilmunud eri aastatel: I 1864, II 1876, III 1873.]

1907(?). Aus der Rede: Das allgemeinste Gesetz der Natur in aller Entwickelung. — Remigius Stölzle (Hrsg.). *Karl Ernst von Baers Schriften*. Stuttgart: Greiner und Pfeiffer, S. 52–79. [Väljajättudega, nt lk 70 on väljajätt 1864. aasta lk 61–63 tekstist. Stölzle on sulgudes lisanud mõned märkused, nt lk 75.]

1992. Das allgemeinste Gesetz der Natur in aller Entwickelung. — Kalevi Kull (toim.). *Baer and Modern Biology*. Tartu: University of Tartu, lk 78–102.

2006. Das allgemeinste Gesetz der Natur in aller Entwickelung. — Karl Ernst von Baer. *Reden und kleinere Aufsätze*. Bd. 1. *Reden*. (Mit einer Einleitung herausgegeben von Olaf Breidbach und Michael Ghiselin.) (Historia scientiarum. Fachgebiet Biowissenschaften.) Hildesheim: Olms-Weidmann, S. 35–74. [Faksiimiletrükk 1864. aasta väljaandest.]

Muudesse keeltesse on seda artiklit tõlgitud vähe, küll aga on venekeelne tõlge ilmunud mitmel korral.

Бэр, Карл Эрнст фон 1924. Всеобщий закон природы, проявляющийся во всяком развитии. — Бэр, Карл Эрнст фон. *Избранные работы.* Перевод с предисловием и примечаниями Ю. А. Филипченко. Классики естествознания. Книга 11. Ленинград: Государственное издательство, с. 91–122.

Бэр, К. Э. 1959. Всеобщий закон развития природы. — Васецкий, Г. С., Микулинский, С. Р. (ред.). *Избранные произведения русских естествоиспытателей первой половины* XIX *века.* Москва: Издательство социально-экономической литературы, с. 200–216.

Бэр К. М. 1987. Всеобщий закон, проявляющийся во всяком развитии природы. — Емельянов, Б. В. (ред.). *Русская философия первой половины XIX века: Хрестоматия.* Свердловск: Издательство Уральского университета, с. 406–413. [Katkendid 1959. aasta väljaandest lk 204–205, 210–211, 214–215. See on ainus Baeri tekst ses kogumikus.]

Бэр, К. М. 2008. *Всеобщий закон, проявляющийся во всяком развитии природы: Взгляд на развитие наук.* Москва: Директ-Медиа.

Бэр, Карл Эрнст фон 2012. Всеобщий закон природы, проявляющийся во всяком развитии. — Бэр, К. *Об истории развития животных: Формирование индивидуальных качеств.* (Из наследия естественно-научной мысли.) Москва: Либроком, с. 91–122.

*

Baeril on oluline osa Eesti teoreetilise bioloogia doktriinis.[28] Selle üheks tahuks on muidugi ka eestikeelne teadus, seega siis Baeri teaduslike kirjutiste tõlkimine eesti keelde. Paraku on Baeri teaduslikult olulisi töid seni eesti keeles väga vähe.[29] Võimalikke tekstivalikuid on

[28]Eesti teoreetilise bioloogia doktriini sõnastust vt Kull 1993: 25–26.

[29]Eesti keeles ilmunud Baeri tõlgete loendit vt Laanisto jt 2017: 12.

tehtud mitmel korral, mäletan üht meie sellise köite kava 1980. aastatest. Hiljem sai ette pandud, et *Folia Baeriana* IX köide võiks sisaldada näiteks järgmiste tekstide tõlkeid:

1. Das allgemeine Gesetz der Entwickelungsgeschichte der Natur, 1834.
2. Ueber die verbreitung des organischen Lebens, 1839.
3. Ueber etnographische Untersuchungen überhaupt und die ethnographische Untersuchung des russischen Reiches insbesondere, 1846.
4. Ueber den Einfluss der äussern Natur auf die socialen Verhältnisse der einzelnen Völker und die Geschichte der Menschen überhaupt, 1876.
5. Welche Auffassung der lebenden Natur ist die richtige? Und wie ist diese Auffassung auf die Entomologie anzuwenden?, 1861.

Esimesena neist valmis viimasena nimetatud artikli (Baer 1861) tõlge, mis ilmus *Akadeemias* (Baer 2002). Nüüd siis ilmub esimesena mainitud artikli tõlge. Selle aluse tegi Anti Lääts, kes on varem tõlkinud ka Baeri autobiograafia (Baer 2015) ning kel on käsil Gustav Teichmülleri tõlkimine, sealhulgas tema Baerist innustust saanud kirjatöö ümberpanek (Teichmüller 1877). Tõlge ilmus esmalt väikeses trükiarvus (Baer 2017), ajendiks 225 aasta möödumine Baeri sünnist (1792). Seda tähistas Pühajõel toimunud 43. teoreetilise bioloogia kevadkool, mille teemaks oligi Baer (Laanisto jt 2017). *Akadeemias* avaldamiseks on tõlget põhjalikult toimetanud ja täpsustanud Kalle Hein.

Kirjandus

B a e r, Karl Ernst von 1828. *Entwickelungsgeschichte der Thiere: Beobachtung und Reflexion*. Erster Theil. Königsberg: Bornträger

B a e r, Karl Ernst von 1864. Welche Auffassung der lebenden Natur ist die richtige? Und wie ist diese Auffassung auf die Entomologie anzuwenden? — Karl Ernst von Baer. *Reden gehalten in wissenschaftlichen Versammlungen und kleinere Aufsätze vermischten Inhalts*. Bd. 1. St. Petersburg: H. Schmitzdorff, S. 237–284

B a e r, Karl Ernst von 2002. Milline vaade elusloodusele on õige? ning Kuidas seda rakendada entomoloogias? — *Akadeemia*, nr 12, lk 2556–2584. Tõlkinud Nele Lopp

B a e r, Karl Ernst von 2015. *Teateid härra salanõuniku Dr. Karl Ernst von Baeri elu ja kirjatööde kohta edastatud tema enda poolt*. Tartu: Ilmamaa. Tõlkinud Anti Lääts

B a e r, Karl Ernst von 2017. *Üldine seadus looduse arengus*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus

B r a u c k m a n n, Sabine 2012. Karl Ernst von Baer (1792–1876) and evolution. — *The International Journal of Developmental Biology*, Vol. 56, pp. 653–660

C h u r c h i l l, Frederick B. 1991. The rise of classical descriptive embryology. — Scott F. Gilbert (ed.). *Developmental Biology: A Comprehensive Synthesis*. Volume 7. *A Conceptual History of Modern Embryology*. New York: Plenum Press, pp. 1–29

H o l l a n d, Joselyn 2014. *Zeugung/Fortpflanzung*: Distinctions of medium in the discourse on generation around 1800. — Susanne Lettow (ed.). *Reproduction, Race, and Gender in Philosophy and the Early Life Sciences*. Albany: State University of New York Press, pp. 83–103

K u l l, Kalevi 1993. Baer and theoretical biology in Estonia. — *Folia Baeriana*, No. 6, pp. 22–26

L a a n i s t o, Lauri, Maarja Ö p i k, Alo V a n a t o a, Toomas T a m m a r u, Oive T i n n, Kalevi K u l l (toim.) 2017. *Baer*. (Schola Biotheoretica 43.) Tartu: Eesti Looduseuurijate Selts

T a m m, Marek, Kalevi K u l l 2015. Eesti teooria. — *Akadeemia*, nr 4, lk 579–624

T e i c h m ü l l e r, Gustav 1877. *Darwinismus und Philosophie*. Dorpat: C. Mattiesen

V a l t, Maie 1977. *K. E. v. Baer ja darvinism: Etüüd arenguideede draamast bioloogias*. Tallinn: Valgus

Kalevi Kull

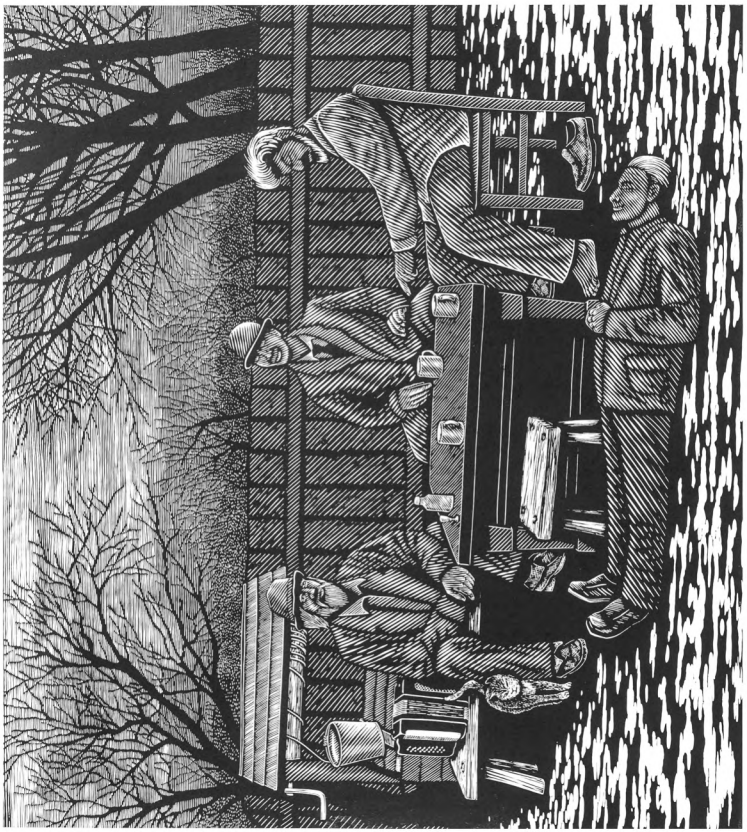

TOOMAS KUUSING. Eederi võtjaq (2018)

EESTI JA AJALUGU

Karmo Talts

Eesti järele küsida on esmasem kui küsida Eesti riigi järele. Pole nii selge, kas Eesti järele küsimine ei ole nii esmane, kui on küsimine maarahva järele. Selleks peame juba vastama, kas vanad hõimud olid eesti hõimud või soome sugu hõimud.

Küsimus, mis hõimud need olid, saab hea vastuse, kui ütleme, et need olid soome sugu hõimud. On see ju keeleteaduslik ja etnograafiline vastus. Aga küsimus, kas neis näitas ennast soomeugrisus või eestisus, pole nii lihtne.

Need, kes rääkisid estidest, polnud moodsad inimesed. Ehk oli neile midagi juba avatud ja nad rääkisid sellest — eestisusest? Ometi peitub siin üks aga — need, kes kõnelesid estidest, polnud estid. Nad nägid este, nad polnud eestisuse sees.

Estid nähtavasti ei kirjutanud midagi. Kui me usume, et nad rääkisid soome-ugri murdeid ja kuna meil pole teist sõna nende murrete tarvis, siis meile kui estide järeltulijatele on avatud soomeugrisus.

Kui me ei pea ajaloo osaks kõnekeelt, sest selle kohta pole otseseid allikaid, siis jääb meile vaid eestisus. Ometi ei ole eestisuse pinnalt suurt midagi võimalik — vaid ristisõdade ajalugu ja kuna keegi ei ela enam sellise kristluse sees, mida mõõgaga levitatakse, siis pole see elav, avav ajalugu.

Meie soomeugrisus on kahekordse loori taga — eestikeelsete allikate lühikese ajaloo ja sellesse ajalukku kuuluvate kivistunud traditsioonide taga. Kui me hakkame eesti rahvakultuuri taga nägema soomeugrisust, siis õnnestub meil ehk ka konstrueerida mõningaid konkreetseid ajaloodetaile, mille kohta meil otsesed allikad puuduvad.

Eestist kõnelemisel on omad tugevused. See piiritleb geograafilise piirkonna ja annab allikad, mis selle piirkonna kohta käivad. Ometi on selle piirkonna kohta käivad allikad seotud eelkõige sellest piirkonnast huvitatud jõududega ja kõik, mida Eesti ja eestlaste kohta öeldakse, on ülimalt spekulatiivne.

Soome-ugrist kõnelemise nõrkus on see, et sellega kõneldakse keeleteaduslikust ja etnograafilisest millestki, mis enamiku inimeste jaoks on võõras ja avamata. Ent keeleteadus ja etnograafia teevad võimalikuks millegi, mis ei jää teaduse piiridesse. Nii, nagu on olemas ajalooainelised või pigem ajaloost inspireeritud kunstiteosed, nii on võimalikud keeleteadusest ja etnograafiast inspireeritud teosed.

Mis teeb Eestist kõnelemise nii ahvatlevaks, on eluline mure Eesti pärast. Selleks, et Eesti üldse eristuks teistest geograafilistest piirkondadest, tuleb siin säilitada teatud kultuuriline järjepidevus. Mure soome-ugri pärast on laiem ja paraku praegu elavate eestlaste enamiku jaoks mitte nii oluline küsimus.

Ent just selles ebaolulisuses on midagi varjatut, aga see ehk ei pea varjatuks jääma. Sellel on võimalik oluliseks saamine ja uus eluline mure — äkki oleme ebaautentsed; kuna meile ei lähe soome-ugri korda, siis ei lähe meile päriselt mitte miski korda? Me taotleme indoeuroopplaste eeskujul heaolu, aga see pole meie heaolu.

Isegi kui looduslähedasemate soome-ugri rahvaste traditsioonid on kivistunud, siis selle varjava kivistumise kõrval on nende traditsioonide rikkuses soome-ugrisus rohkem avatud kui eesti kultuuris. Tegeldes nende traditsioonidega avame selle, mis meile on juba suletud, ja samas neid nende kivistunud kujul mitte omaks võttes avame neis selle, mis neis viibijate jaoks on varjunud.

Siin on kaks aspekti — looduslähedased soome-ugri rahvad on minevikust rohkem säilitanud kui meie, nad on rohkem minevikus. Samas, vaadates neid distantsilt, mis on osalt ajaline, rohkem tulevikus oleva poolt vaadatud, ei tegele me enam puhta etnograafiaga, vaid mingil määral ajalooga. Tekib erakordne efekt, kus elav minevik ja püüd minevikku mõista saavad kokku. Ja selles mõistmises konkreetsed soome-ugri rahvad avavad meile

soomeugrisuse. Meile on avatud see, mis selliste sugulasrahvasteta rahvastele ja ka meie sugulasrahvastele endale varjatuks jääb.

Veel on soome-ugri rahvaste olukord selline, nagu ta on. Ja selle pinnalt on võimalik see, et Eesti ajalugu on soome-ugri ajalugu.

KARMO TALTS (1979) on õppinud Tartu ülikooli usuteaduskonnas 1998–2000. Praegu tööl Kolga kooli raamatukogus. *Akadeemias* on temalt ilmunud "Kolm dialoogi" (2013, nr 10, lk 1772–1780).

PÜSIGU KEEL JA MÄLU

Merle Karusoo

Kallid kaasteelised!

Mõtlen ikka sellele, et kirjanikul on kergem kui elulookirjanikul.

Kui kirjanik tahab rääkida millestki väga olulisest, mis südame küljes, annab ta endale kellegi teise nime ja võib-olla isegi eluloo. Elulugu kirjutades seda teha ei saa ja ma usun, et seepärast jäävad mitmed olulised asjad ütlemata, eriti kui me teame, et meie lugu trükitakse ära.

Miks?

Sellepärast, et meil on vanemad ja meil on lapsed, meil on abikaasad ja lähedased, head kolleegid ja sõbrad. Me ei saa oma lugu jutustades riskida neid riivata.

Kui me ei ole oma vanematele rääkinud oma riskantsest puberteedieast, ei saa seda teha ka kirjatöös.

Kui me ei ole rääkinud oma lastele nende sünnilugusid, nende juhuslikkust, või kui kaalusime neile mitte elu andmist, ei saa me sellest rääkida ka kirjatöös.

Kui me pole abikaasale rääkinud oma esimesest armastusest või eelnevatest suhetest, ei tee me seda ka kirjatöös.

Inimesi haavata on nii kerge, seepärast enesekohaselt rääkida nii raske.

Kõne 26. veebruaril 2018. aastal Eesti Kultuuriloolise Arhiivi eluloopäeval Eesti Kirjandusmuuseumis, kus esitleti Eesti Vabariigi 100. aastapäevale pühendatud raamatut *Minu elu ja armastus I–II: Eesti rahva elulood IV* (koost. Rutt Hinrikus ja Tiina Ann Kirss; Tallinn: Tänapäev, 2018).

Me oleme pool sajandit elanud mälutõkete taga, pidanud maha salgama oma elulood, ja ometi elanud selsamal ajal oma elu ja pikemalt, kui on olnud mahasalatud aeg. Viiskümmend aastat olid ühed elulood õiged, teisi polnud olemaski, nüüd on teised elulood õiged ja need, kes oleksid okupatsiooni ajal võinud rääkida, ei tihka seda teha nüüd. Mõlemal ajal on käivitunud enesetsensuur.

See teeb kirjutamise keeruliseks. Peale kõige muu tahame ju, et meid mäletataks hea sõnaga.

Nii et teie, kallid kaasteelised, olete ette võtnud raske noateral kõndimise tee ja sellega aukartustärataval moel toime tulnud.

Kui ikka veel oleks tarvis öelda, miks elulugude ilmutamine nii oluline on, siis teen seda meeleldi, kuigi kõiki tähendusi ühes kõnes puudutada niikuinii ei jõua.

Kujutagem näiteks ette, et ühe eellane teist on omal ajal olnud kilter-kubjas-aidamees, kes teatavasti on põrgus kõige ees, ja tema naaber pärisorja järglane või tulnud ilmale tänu sellele, et mõisahärra oma esimene öö õigust kasutas. Mõtelge, kui nemad — kirjaoskus oli ju olemas! — oleksid oma loo kirja pannud ja me avastaksime, et praegu oleme vaatamata oma esivanemate pingetele, omavahelistele süüdistustele, needmistele isegi — meie oleme armastajad või väga head kolleegid.

Nagu tegelikult jäi ellu ka mehi, kes võitlesid Nõukogude Liidu vaatepunktist valel poolel, ja kindlasti elavad meie hulgas nii küüditatute kui küüditajate järeltulijad. Me oleme üksteisele palju haiget teinud ja väga erinevatel põhjustel: veendumusest, argusest, teadmatusest. Uued põlved kasvavad peale ja ühel hetkel ei taha nad enam teada, sest pikalt on salatud, suid pole puhtaks räägitud, ähmane tunnetus reetmisest või reedetud olemisest ei anna asu. Ma olen päris kindel, et üks põhjustest, miks noorel inimesel on mujal kergem elada, on vajadus lahti lasta suhetest, millest päris hästi aru ei saa.

Elulood on üks noist asjust, mis aitavad lõpuni mõtelda. Kui ma saan kõrvuti lugeda lugusid, mille autorid üksteist ei tunne, aga mis minuni toovad minu enese või minueelse aja valupunktid, erinevad maailmanägemised, siin saan ma sellest keerulisest ajast

rahulikumalt mõtelda. Mul on võimalik aru saada, miks on elatud nii, nagu elatud on.

Ja kuigi kõike ei saa kunagi räägitud, näen ma ikkagi pilti, järjest suuremat, järjest selgemate joontega pannood, mida enam lugusid koguneb, ja neil, kes tulevad pärast meid ja tähistavad Eesti Vabariigi 200. sünnipäeva, on võimalik näha meid juba 100 aasta võrra selgemini.

Ja selleks ajaks nad ehk õpivad lõpuks ära, kuidas olla ja elada, näevad meie vigu ja meie muret ega tee üksteisele enam haiget.

See kogumik, mida täna esitletakse, on suur samm selle poole.

Ühe väikese vapra rahva eluloo poole.

See on kangelaslugu. Sest meie oleme ju siin, oleme ellujääjad ja oskame mälestada neid, kes 100-aastast Eestit enam näha ei saanud.

Ma ei väsi kordamast:

Vabadussõtta läksid kunagi lapseohtu noorukid.

Võõras võim küütis nad Gulagi, hõimlased teisel pool raudset eesriiet kirjutasid neist kangelaslugusid.

On arusaadav, et iga võim, iga uus ühiskondlik formatsioon kirjutab ajaloo ümber, ja lõpuni vale pole ükski variant.

Nii ka elulooga: meiegi kirjutame oma lugu eri aegadel erinevalt, mis ei tähenda, et mõni neist päriselt vale oleks.

Üks asi on aga ajalookirjutis ja kangelaslugu, hoopis teine ja mõnikord suurema tõeväärtusega on mälupildid. Isiklikud mälupildid, mille valikut jäädvustamiseks ei dikteeri enam ajaloo karussell. Ja neist piltidest on meil puudus.

Järgmised tegelased on minu jaoks noorkommunistid, kes oma arenguaja Patarei vanglas pidid veetma. Okupatsioonivõim määratles nad kangelasteks, aga kui olete tähele pannud, siis eriti neist siiski ei räägitud, nende mälupilte ei tunne me kuigivõrd. Nad olid uuele võimule ebamugavad, sest nad tahtsid muud.

Kui keegi meist mõtleb praegu, et nemad olid ju need, kes… siis — kust me teame?

Ema kombel kinni kata

lapse nutvat rinda sa…

Koidula, eks ole. Kirjutatud enne trikoloori. Keda ta silmas pidas? Millised lapsed tema tähelepanust välja jäid?

Igal ajal oleks miski võinud minna teisiti ja me ei saa kunagi teada, mis nimelt, mis suunas, ja mis siis oleks olnud. Aga seda arvan ma küll teadvat, et me ei oleks praegu siin, kus me oleme, kui sellele poleks kaasa aidanud KÕIK selle ühise tee käijad. Igaüks omal moel, ka need, kes olid tõsimeelselt selle tee vastu. Sest nemad sundisid meid täpsemalt määratlema seda teed, mida tahtsime käia.

Järgmine tegelaste grupp, kellele me vaikimise, salgamise, häbimärgistamisega ülekohut oleme teinud, on vabadussõjalased. Nii lihtne on neid nimetada vapsideks, nagu natsionaalsotsialiste natsideks ja sotsiaaldemokraate sotsideks. See nimetamine ise nagu määraks nad väljapoole. On öeldud ja kirjutatud, et vabadussõjalased tegelikult vabadussõjast osa ei võtnud. Aga täpsemalt? Mitu ja kes neist ei võtnud? Mitu oli neid ja kes nad olid, kelle lähedased ja hõimlasedki ei võtnud? Ma ei ole muidugi lugenud kõike, mida nende kohta on kirjutatud, ja targemad siin ruumis ehk osutavad väljaannetele, mis mind ses küsimuses harida aitaksid, aga kindlalt arvan ma teadvat, et mälupilte, poliitikast sõltumatuid mälupilte meil ei ole. Pärast seda, kui nad koos kommunistidega Patareis istusid ja koos kommunistidega amnestia said, lahkus või põgenes suur osa neist välismaale, aga et seal üsna varsti algas poliitiline seisukohavõtmine Eesti okupeerituse suhtes, jäime ikkagi nende lugudest ilma. Mida me teame, on see, et tegelikult vabadussõjalaste algatatud Eesti Majades maailma eri nurkades läks pärast kolmandat õlleklaasi löömaks nende ja Pätsi-meelsete vahel, kuni paljud naised oma meestel Eesti Majades käimise ära keelasid, ja et Pätsi-meelseid, kes Gulagi eest põgenesid, oli rohkem, siis — teadagi.

Teine ilmasõda. Kommunistid ja natsionaalsotsialistid. Kõike muud kõrvale jättes ja väga lihtsustatult: ühed nägid tulevikku

üleilmastumises, teised rahvusriigis. Aga sisuliselt: ühed soovisid, et globaliseerutaks venelasteks, teised, et kõlblikud koonduksid Saksa tuhandeaastaseks rahuriigiks.

Ja nende vahel meie, enamiku veendumuste järgi ei see ega teine, kõik võitlemas vaba Eesti eest. Ühtedest said kangelased siinpool, teistest teisel pool raudset eesriiet. Ja jällegi: siinpool neist kangelastest palju ei räägitud, nad olid ebamugavad, nad ei olnud sobilikud. Ehk teiselgi pool samamoodi. Ja meie oleme võlgu mõlemale poolele, sest meil on vähe päris lugusid, me teame liiga vähe nende rõõmudest ja muredest, meil pole mälupilte.

Ma räägin kohe edasi, mida meil kõike pole, aga siinkohal ütlen vahele, et meil on ometi väga palju. Mälukogumistööga ja mälutöötlemistööga tegelevad iga päev kümned inimesed ja väljaandeid on palju, me oleme päris rikkad. Müts maha nende ees, kes seda varandust on aidanud kokku kanda. Minu jutt on sellest, et kunagi ei saa küllalt, ja peaaegu kunagi ei ole tasakaalu.

Tagasi sõjateele.

Me ei osanud rääkida *posttraumaatilisest sündroomist*, sellist väljenditki polnud olemas. Sündroom oli. Kangelaslauludes on osatud alati mööda vaadata sellest, et sõjas tapeti, sõda ongi tapmine. Lihtne on öelda: ma ei tahtnud tappa. Vähesed tahtsid. Aga sõjas sa tapad või tapetakse sind, ja need, kes ei tahtnud ja ei tapnudki, langesid esimeses lahingus. Niisiis tahad või ei taha, sa ei mõtle sellele ja tapad, kuni sünnib vihkamine. Ja mis juhtub inimesega, kes tapab? Kuidas ta sellest välja kasvab? Kuidas sellest üldse võimalik välja kasvada on? Sellele ei mõeldud, sellest ei räägitud, ja rohkem vaevlesid vaikuse käes need, kes sõdisid n-ö õigel poolel, need, kes meiega jäid.

Ja kuni see on lahti rääkimata, visiseb nurjunud elu kuskil mälupõhjas ja kandub tahes-tahtmata põlvkondi pidi edasi ka siis, kui me ei oska sellele nime anda.

Kõige ausamalt oleme rääkinud küüditatutest, nende surmast ja nende ellujäämisest. Nende näljast ja nende elurõõmust seal kuskil kaugel. Nemad tähistasid Vabariigi sünnipäevi, nemad tähistasid jõule, nemad mäletasid laule ja luuletusi.

Ja kui nad tagasi pääsesid, oli siin neile kõik väga võõras.

Kolhooside algusaastatest oleme rääkinud ka.

Aga kohanemisest, uue eluga leppimisest, uue eluga harjumisest, uuele elule kaasaaitamisest ei räägi me minu meelest kuigi ausalt. Enamik meist tahab jätta muljet, nagu oleksid nad elanud ootuses, millal sinimustvalge uuesti Pika Hermanni torni tõuseb, aga see lihtviisil ei ole tõsi. Enamikule tuli see ootamatult, tuli ehmatusena.

Ega me ilmaasjata nimeta seda ärkamisajaks. Enamik magas.

Ja see on sündroom, millel veel nime ei ole. Usun, et paljud hakkasid oma elule uue pilguga vaatama, hakkasid nägema, kui sügaval südames, kui nähtamatuks õhenenud oli unistus vabast riigist.

Me ei ole ometi unustanud, et nii nagu Vabadussõjas olid olulised tegelased lapseohtu noorukid, nii algas laulev revolutsioon lastest, kes olümpia-aastal 1980 tänavatele kogunesid, keda "julgeolek" pildistas, filmis, küsitles. Laste pärast ei saanud ega tohtinud nende tasakaalukad vanemad enam vait olla ja sündis "40 kiri". Edasisi protsesse polnud enam võimalik pidurdada ja keegi ei teadnud, milleni see viib.

Ma ootan aega, mil hakkavad kirjutama need lapsed — loomulikult polnud neil seda eesmärki, aga kui hea pildi me saaksime revolutsiooni alghetketest! Või jäävadki meile ainult julgeolekutoimikud? On need üldse alles?

Ja teine tegelaste grupp, kelle mälupildid meile olulised peaksid olema, on need, kes nn pronkssõduri juures karjusid *Rossija! Rossija!* ja Tallinna lõhkusid. Ka nendel polnud seda eesmärki. Aga kas meil on vähemalt protokolle?

Mina ei arva, et midagi peaks maha salgama. Meil on tarvis aru saada, mis rahvaga toimub ja toimunud on, muidu ei oska me järgmisi vigu vältida.

Mida paremaks läheb elu ja mida rohkem probleemitsetakse, lokku lüüakse, isegi kakeldakse tühja-tähja pärast, seda enam pingestub kuskil miski, mille nime ma ei tea, ja ähvardab prahvatada millekski, mida keegi ei oota.

Igal inimesel on õigus oma eluloole ja mitte kellelgi pole õigust seda arvustada. Laita võib tegusid, mitte inimest. Me oleme üks rahvas. Meie kõik ja igaüks meist oleme see rahvas.

Ema kombel kinni kata…

Olge tänatud oma elulootöö eest ja ärgitage endast nooremaid oma elu mäletama. Mitte kellegi mälu ei ole ülearune, kedagi teist kordav, enesestmõistetav. See on unikaalne igal juhul.

Tänased tänusõnad võivad tunduda formaalsed, aga mõtelge hetkeks 100 aastat ette: kui need pole teie enese seitsmes põlv, siis on teie hõimlaste oma, sest selles maas siin ei kasva taimi, millel poleks võrseid. Mida rohkem on uutel tulijatel nende inimeste mälupilte näha, kes elasid enne neid, seda paremini näevad nad iseennast.

Tänu kõigile teile sealt minevikust, kelle lood on meile jäänud, ja veel sügavam tänu teile kõigile sealt tulevikust!

Elagu Eesti!

Püsigu keel ja mälu!

MERLE KARUSOO (1944) on õppinud Tartu Ülikoolis eesti filoloogiat 1968–1972 ning lõpetanud Tallinna Konservatooriumi lavakunstikateedri 1976, magistrikraad 1999 (Tallinna Ülikool). TÜ sotsioloogialabori laborant 1968–1972, lavastaja Draamateatris 1976–1978, Noorsooteatris 1978–1983, ajakirjade *Teater. Muusika. Kino* ning *Kultuur ja Elu* korrespondent 1983–1987, Pirgu Arenduskeskuse mälusektori juhataja 1987–1994, Draamateatri peanäitejuht 1998–1999, lavakunstikateedri õppejõud periooditi a-st 1976; Ühenduse Eesti Elulood asutajaliige.

“KOGU MEIE RAHVA ELU ON KUI KEVADEL PAISUV MAAPIND. . . ”

Eesti Vabariigi 4. aastapäevaks 1922

A. A.[1]

NELJAS VABARIIGI AASTAPÄEV.
TALLINNAS, 24. VEEBR. 1922. A.

Neli aastat täna täis päevast, kus Eesti vabariigina elutseb. Nelja aasta eest määrati kindlaks riigivorm, mille piirides eestlane oma elu pidi korraldama — demokraatlik vabariik. Kuna riik ise juba enne, 28. novembril 1917. a. loodud, kus maapäev enese kõrgemaks ja ainsaks võimuks tunnustas Eestis, seega iseseisvale Eesti riigile alguse pani. Seda tehti täie õigusega ja mitte ainuüksi elu ja tema paratamatute vajaduste sunnil.

Koostanud Mart Orav. — Tekstides on parandatud ilmsed trükivead ning tehtud väiksemaid ortograafiaparandusi. Vt ka ““Tõsine on kogu meie aeg. . . ”: Eesti Vabariigi 1. aastapäevaks 1919”. — *Akadeemia* 2018, nr 1, lk 3–34; ““Õnn kaasa, vaba Eesti!”: Eesti Vabariigi 2. aastapäevaks 1920”. — Samas, nr 2, lk 261–284; ““Nüüd elame riigina riikide peres”: Eesti Vabariigi 3. aastapäevaks 1921”. — Samas, nr 3, lk 431–463.

[1] Ado Anderkopp (1894 – 30. VI 1941) oli Asutava Kogu liige Tööerakonna nimekirjas 1919–1920, sh põhiseaduse komisjoni esimees pärast Jaan Poskat, I–V Riigikogu liige (I Riigikogu liige 20. XII 1920 – 30. V 1923), 1921. a veebruarist ajalehe *Vaba Maa* peatoimetaja kuni 1923. aastani ja 1924–1929. Vangistati 22. VII 1940 Tallinnas ning mõisteti tribunali otsusega 28. VI 1941 surma, hukati Tallinnas. *Siin ja edaspidi koostaja kommentaarid.*

Oli juba Vene esimene ajutine valitsus oma selleaegse välisministri P. Miljukovi kaudu kuulutanud, et rahu peab tehtud saama ilma maadeahnitsemiseta ja sõjakulude tasumiseta, rahvaste enesemääramisõiguse alusel. Juba see õigustas Eesti rahvaesituse sammu 28. novembril. Sellele lisaks kuulutasid enamlased oma võidulepääsemisel välisasjadekommissari Trotski kaudu rahvaste enesemääramisõiguse kunni Venemaast lahtilöömiseni välja.

Ja sarnast vabadust võisid ja pidid teostama eestlased ise. Mitte venelased ei võinud seda maksma panna, sest siis oleks see kink, armuand olnud nende poolt, mitte aga Eesti rahva õigus. Ja nõnda saab 28. november 1917 Eesti riigi alguseks, kus maapäeva kaudu avaldunud Eesti rahva põlised püüded, unustamata ihked oma eluõiguse peale. Aastasadade-sambla alt oli midagi uut elujõulist nähtavale tulnud. Iseseisev Eesti riik.

Selle riigi nimel läkitatakse esimesed meie saadikud välisriikidesse juba kaugelt enne iseseisvuse-manifesti avaldamist, millega lõpulikult kindlaks määratakse Eesti riigi riigikord. Demokraatlik Vabariik — selle on loonud meile 24. veebruar 1918.

Ja demokraatia, rahvavalitsemise põhimõtte eest on Eestil algusest võitlust, kibedat järelandmata võitlust pidada tulnud. Enamlaste demokraatia täielik eitamine, Saksa politseilik, viimase üdini okkupatsioon kõigi oma sõjaväelise survega, uus kommunismi püüd Ida poolt rahvavalitsuse põhimõtet kustutada, lämmatada kitsa kildkonna survega, mis kestva vabadussõja endaga kaasa toob, uued kõuepilved lõunast Landeswehri näol, kellele kunagi meeldida ei saanud Eesti rahvariik ja rahvavalitsus, Bermondt-Avalovi Vene-Saksa alalhoidlikkude katsed ning lõpuks abitud haaramised kodumaal endal äärmiste pahempoolsete poolt demokraatia kukutamiseks — see on rida sündmusi pikas heitlemises demokraatia põhilausete eest, mis 24. veebruaril 1918. aastal välja kuulutati.

Võitlus on võiduga lõppenud. Vabadussõjas, poliitilisel väerinnal, kodus. Täna austab vabariik oma vabadussõja kangelasi vabadusristi piduliku väljajagamisega. Kodumaa tuletab meele seda tööd, mis senni vaenuväljal, mis Eesti rahvale kaugeltki odav ei tulnud, korda saadetud. Asjata ei nimetanud Tallinna linnavolikogu sennist Peetri platsi, kus meie sõjavägede esimesed kogumised olnud, kus vabadussõjakangelaste austamine täna sünnib, ümber Vabadusplatsiks.[2]

[2]Tallinna linnavolikogu nimetas 22. II 1922 Heinaturu ja Peetri platsi nime all tuntud väljaku Vabaduse platsiks (praegu Vabaduse väljak).

Kõigutamata seisab platsil, nüüdsel Vabadusplatsil, edasi meie vabaduse rõhumise-sümboolina inimese kuju, kelle valitsemisajal kadus eestlasele nii mõndagi, kus kadus "vana hea Rootsi aeg" ja jalule seati mõndagi suurmaaomanikkude õigustest, mida Rootsi valitsus rahva huvides kärpinud oli. Seda kurba mälestust katsuti tänaseks päevaks kõrvaldada, asi rändab isegi linnavolikogusse. Seal kukutatakse see kavatsus aga kommunistide ja isesotside kaasabil läbi.[3] Nende Vene orientatsioon ei luba tunnustada Eesti rahva omaette elamise nõuet. Kas ei ole see paremaks tunnistuseks nende inimeste sihtidest ja ülesannetest? Kas ei lõika nende arusaamine eestlasele otse näkku?

Ilm ei ole kunagi alalisi rahupäevi näinud. Millal, kunas ja mismoodi nad tulevad, selles ei taha keegi prohvet olla. Praegu keeb aga maailm endiselt. Vähemaks on küll läinud võimalused suurteks purustamisteks, nagu seda oli ilmasõda, kuid rahust oldakse endiselt kaugel. Tormidemõõn ei ole veel raugenud. Elab edasi.

Läänes ei ole leppinud rahvad, omavahelised lahkuminekud on vast teravamaks läinud, kui nad isegi mõnda aega tagasi olid. Venemaal ei leia vastuvõtmist Leenini püüd vähendada punaväge poole võrra, mida Trotski võimalikuks ei pea, kuna Euroopas olukord selguseta. Ja Venemaa jääb suurendatud sõjaväe juure peatuma.

Kuid sihiks on saanud endiste heitlemiste asemel siiski rahu. Sest sinnapoole sihivad kõik abinõud. Ja see on suur samm edasi. Isegi enamluse rohkemsallimine Euroopas on seletatav ainult rahupüüdega, mis loomulikult ka enda majanduslikud taskupüüded kaasa toob. Kuid rahupüüd on olemas ja see kõneleb meile palju, väga palju.

Tõsi, meile on uusi raskusi juure tulnud. Liiguvad teated, et rajariikidele tahetakse peale panna kanda osa Vene riigi võlakoormast. Meie kodanikkudele paneks see määratu koorma peale. Meie oleme aga küllalt kannud. Meie Vabadussõda ei olnud üksi meile. Euroopa teab, mis

[3]Peetri platsile oli 1910. a Tallinna vallutamise 200. aastapäevaks püstitatud Peeter I ausammas. Tallinna linnavalitsus otsustas 1920. aasta suvel, et kuju teisaldatakse pärast seda, kui leitakse kohale muu otstarve. 21. II 1922 otsustas linnavalitsus pärast kolmelt isikult saadud hoiatuskirja, et sammas võetakse enne vabariigi aastapäeva omaalgatuslikult maha ja antakse muuseumile, jääda endise seisukoha juurde, kuni sellele kohale uue ausamba püstitamiseks kohane isik kokku lepitakse. Samba omaalgatuslikku mahavõtmist 23. II ööl takistasid ratsapolitsei ja komandantuuri esindaja. Seejärel andis siseminister korralduse kuju teisaldada, mis teostati 28.–30. aprillini 1922. — Linnavolikogu 22. II värvikast istungist vt: "Tallinna linnavolikogu erakorraline koosolek 22. veebr. s.a." — *Tallinna Teataja*, nr 45, 23. II 1922, lk 3.

tulnud oleks, kui Balti mere rannikuil kommunism õitsenud oleks. Sellest saadakse aru. Ja kellelgi ei ole õigust rajariike halvemasse olukorda seada, kui seda Venemaaga tehakse, kes kohustuste kandmise Vene võlgade eest rajariikide suhtes enda kanda võtnud. Murepilved ei tohi siin tänast päeva tema pidulikkuses segada.

Tänane päev on demokraatia, rahvaõiguse võidupüha.

Vaba Maa, nr 46, 24. II 1922, lk 2.

J. E.[4]

NÜÜD ON SEE AEG KÄES

— kostis neli aastat tagasi üle Eesti vanemate hüüd —, mil kõik piirud kahel otsal lausa lõkendama löövad ja Kalev koju jõuab oma lastele õnne tooma.

Vanemate kaugelle vaataja vaim ei petnud neid ega rahvast: ta astus julgelt, südilt kui üks mees võõraste vägivalla vastu, et kätte võita vabadust neilt, kes hoidsid meid aastasajad paratamata ajaloo käigul orjakütketes.

Võit võidu pääle, lahing lahingu järele — on noore iseseisva Eesti ajalugu.

Homme pühitseme päeva, mil Eesti iseseisvus välja kuulutati.

Need neli iseseisvuse aastat on võitluste rida olnud: esimestel aastail võitles meie vapper maleva arvuliselt suuremate vaenuvägedega, ent võitjaks jäi tema ja kroonis end lahinguväljadel kustumata mälestusega, millised rahvaste ajaloost kunagi ei kao. Meie sõjavägi on õigusega oma ja teiste kultuurrahvaste austamise ära teeninud.

Homme, vabaduse pühal, annetakse tänutäheks vapramaile vabaduse rist.

Kodanikud, n ü ü d o n s e e a e g k ä e s, mil tahame isamaa poegi, kangelasi mälestada, kes võideldes kalli kodu eest surid ja tervitada neid vägilasi, kel iseäralised teened Eesti ees ning meeletuletada kogu vaprat malevat.

Nii mõnigi ehk ärateenitud vabaduse ristist ilma jäi, kuid see trööstigu end sellega, et langesid ju kangelased, kes ainult oma külmale kalmule risti said või sellestki võõral pinnal langedes ilma jäid.

N ü ü d o n s e e a e g k ä e s, mil kogu rahvas peab tõotama Eesti tervendamiseks tööd teha. Neli aastat oleme küll vabadust maitsnud, kuid väärnähtusi on riigi elus palju. Meie kohus on kõrvaldada

[4] Avamata nimemärk.

põhjused, mis lämbunud õhku sünnitavad, tarvis tingimised luua, millised Eestit kindlal raal ideaalsele tulevikule vastu viivad.

Selles lootuses astume viiendasse iseseisvuse aastasse, mida homme sini-must-valge lipu all vastu võtame hüüdega:

Elagu iseseisev demokraatline Eesti vabariik!

23. veebr. 1922.

Postimees: Pärnu väljaanne, nr 44, 23. II 1922, lk 1.

Molli Pill[5]

MÄRKUS

Eesti Vabariigi iseseisvuse päev — iga sõna täis rasket tõsidust, suurt ja pühalikku tõsidust. Iga sõna täis kurbi ja ülendavaid mälestusi.

Pead paljastades vaikida, endasse süvenedes üksainus päevgi tõsiselt ja koondunult vaikida — see oleks ainuke vääriline pühitsemisviis Eesti Vabariigi Iseseisv. päeval.

Kudas valmistab meie "parem ja teadlikum" publikum iseseisvuse päeva pühitsemise vastu? Võtke ükskõik missuguse lehe kuulutustekülg ja te näete seda.

Villa "Mon Repos" reedel, 24. skp., Eesti Vabariigi aastapäeva puhul *grand gala soirée*. Daamisid palutakse ilmuda ballikleitides, herrasid frakkides ehk smokingites.

Kui ballikleidis Eesti iseseisvuse auks Jazzi tantsitakse — kas see iseseisvusele austav küll ei ole?

Lugege edasi: "Teater Kaleva" vabariigi aastapäeval kontsert-var[i]eteeõhtu. "Estoonia" kasinosaal N. Bravini[6] benefis. Benefitsiant kannab ette oma monoloogi "Vaba Eesti". Kes võikski paremini ette

[5]Kirjanik Marta Sillaots (kod.-nimed Reichenbach; Gerland; Rannat; 1887–1969), *Tallinna Teataja* toimetuse liige 1920–1922. Vangistati 21. XII 1950 Nõmmel, ENSV Ülemkohtu otsusega 15. märtsist 1951 karistati 25-aastase vabaduskaotusega koos 5 aastaks asumisele saatmisega, oli vangis Siblagis 1952–1955.

[6]Tegelikult kupletist ja humorist Mihhail Bravin, kelle algatusel 1922. a asutati Riias miniatuuriteater, mida ta juhatas. Alustas lavategevust 1919. a Permis, seejärel Odessas, a-st 1915 Moskvas; asus 1918. a novembris elama Lätisse, oli aastaid Vene Teatriühingu esimees Riias. 1941. a ei jõudnud evakueeruda Nõukogude tagalasse ja väidetavasti tapeti juudina Riias 1941. a haarangu käigus tänaval.

kanda monoloogi "Vaba Eesti" kui see Lätis läbikukkunud Vene seitsmenda järgu kabaree-"kunstnik"?

Edasi: Tantsu-õhtu Eesti Vabariigi iseseisvuse aastapäeval restoraan Gustavsoni juures Nõmmel, suures saalis. Peale harilikkude lõbustuste õllevanad, seajalad, kapakali ja Eesti nali.

Jatkub vist! Keda sarnased teadaanded huvitavad, see leiab neid hulgana igast lehest. Ja muud kui sööb, joob, shibeerib, jazzib, oksendab, laulab ning juubeldab Eesti iseseisvuse auks. Jõudu jalgadele ja jatku isule!

Tallinna Teataja, nr 45, 23. II 1922, lk 5.

J. P.[7]

NELJAS EESTI VABADUSE AASTAPÄEV

Pidulik ja veel enam pühalik tunne valdab iga isamaalast selle peale mõteldes, kuidas Eesti rahvas, kes esivanemate päivil raudriides ülevõimu all rauges, oma paleusi siiski pühaks pidas ja kelle püüdmine vabaduse järele seitsmesaja-aastase raske orjaikke tuha all edasi hõõgas, et kord lõkkele lüüa jõuna, purustades tõkkeid ja vabastades kodumaad. Mõõgatirina ja suurtükimürina all murdus võõras ikke, luues kangelasi, kes ennast ohverdasid, et saavutada Eesti vabadust ja iseseisvust.

Kangelaste veri, mis nõrgus vabaduse altarile, on meile Vaba Eesti annud, et võiks areneda majandusline edu ja omapärane kultuur.

Pühitsedes neljandat Eesti vabaduse aastapäeva, tervitame Eesti vaprat sõjaväge, kelle pidupäeva eesrinnas vabadusristi kavaleerid seisid. Lõuna-raja pikka rida vabadusristi kavaleere nähes, kus ka mitte Helme kihelkonnast pärit naiskavaleer ei puudunud,[8] jõuame kindluse-

---

[7]Jaan Raudma (a-ni 1935 Pommer; 1867–?), kes oli ajalehe *Rajalane* vastutav toimetaja 1919–1921 ning ajalehe *Lõuna-Eesti* väljaandja ja vastutav toimetaja 1921–1925; Vabariigi Presidendi Kersti Kaljulaiu vanavanaisa.

[8]Salme Ilmet (a-ni 1938 Berkmann, 1921–1932 Salme-Melanie Peets; 1896–1979) õppis Leebiku valla- ja Helme kihelkonnakoolis; Vabadussõjas alates 1918. a detsembrist Leebiku ja Helme kaitsesalgas, seejärel luuraja, 1919. a jaanuarist 3. jalaväepolgu sanitar, sai 1919. a kaks korda haavata, VR II/3 1920. Lahkus teenistusest 1920. a aprillis, Helme naiskaitseliidu asutaja ja esimene esinaine 1924. Arreteeriti 15. juulil 1941, vangistuses Irkutski oblastis Ozjorlagis ja Kemerovo oblastis Siblagis, a-st 1951 asumisel, vabanes 1956. Suri Aarikese invaliididekodus, maetud Helme kalmistule.

le, et Eesti tulevik hiilgav ja iseseisvus püsiv on. Rahvas, kellel nõnda palju kangelasi on, ei kao.

Eeskuju võttes sõjaväe võimsast tegevusest, olgu meie kohus sama võimsalt siseelu kindlustamise tööd teha.

Samati nagu väerinnal ühise arusaamisega võitlust peeti, peaksime nüüd ka kodu korraldusel Eesti rahvuslippu kõrgel hoides tööle asuma.

Suudame seda, siis ei karda meie oma tuleviku pärast, sest rahvas, kes sisemiselt tugev, ei hääbu.

Eesti! Sinu tugevus on püsiv töö ja kindel rahvuse tunne.

Seda hoidkem pühaks!

Lõuna-Eesti, nr 16, 25. II 1922, lk 2.

K. P.[9]

24. VEEBRUAR 1918.
(VABARIIGI NELJANDA AASTAPÄEVA PUHUL)

Püüd vabaks saada ja iseseisvat kodu korraldama hakata on hulga aastaid eestlase hinges õõgunud ja alles 24. veebruaril 1918 jõudis kätte suurpäev, mil õõguv tuli loitma lõi. Selle päeva õhtu eel ilmusid Tallinna tänavanurkadele teadaanded, et E e s t i o n i s e s e i s v a k s v a b a r i i g i k s k u u l u t a t u d! See oli enneolemata moment vabadust ihkava Eesti rahva elus pääle piinarikkaid kannatusaastaid. Kõigil on veel väga hästi meeles, kui kitsad olid meie ühiskondlised eluvõimalused paljude aastate jooksul, mil igat vähegi kaugemale ulatavat rahva eluavaldust vägistada püüti. Kuid kõigist tagakiusamistest hoolimata on Eesti rahvas püüdnud siiski enam olla kui ori ja ühiskondlise vaimuelu vabaduse lipu all omapärast vaba kultuuri luua, teiste vabade rahvastega üheväärilise olla.

Vaba rahvana elasid eestlased juba põliselt Balti mere kallastel. Seitsesada aastat tagasi murdis Läänest tulnud Saksa ülivõim väikese rahva iseolemise ja riisus vabaduse tulukese.

---

[9]Karl (ka Kaarel) Pahk (1898 – 7. I 1971 Tartu) oli vabatahtlik Vabadussõjas, Tartu linnavolikogu liige Rahvusliku Keskerakonna esindajana kuni 1934, linnanõunik 1927–1930, Kaitseliidu Tartumaa maleva sekretär ja spordipealik, Tartumaa Spordiliidu esimees, Eesti Spordi Keskliidu juhatuse liige, Vanemuise Seltsi ja teatrivalitsuse abiesimees ja majandustoimkonna esimees; ajalehe *Vaba Eesti* vastutav toimetaja 1922–1923. Arreteeriti Tartus 29. VIII 1940, tribunali otsusega 8. märtsist 1941 karistati 8-aastase vangistusega, vabanes 1956. a juunis.

Kõik aeg-ajalt ettevõetud meeleheitlikud katsed võõra ikke alt vabaneda jäid tagajärjetuks ja nii mitmelgi korral sumbutati see eestlase enese verega. Kõigist survetest ja raskustest hoolimata elas eestlase hinges salajane kindel lootus, et peab tulema ja kindlasti tuleb aeg, millal Eesti rahvas jälle oma saatuse määramise võib enese kätte võtta.

Suur ilmasõda ja sellega kaasaskäiv Vene veebruarirevolutsioon 1917. a. avas väiksematele rahvastele kõige soodsamad väljavaated enesemääramiseks. Eesti rahvas ei jätnud seda kasutamata ja hakkas hoolega korraldama oma kodu, kus seni võõras käsi ja võõras võim kareda peremehe osa oli etendanud.

24. veebruar oli küll üürike vabadusepäev, sest juba mõne tunni järele olid õueväravatest sisse marssimas Saksa riigi "võitjad" väed, kes meie püüdeid ühes kohaliste sakslastega (juurde arvatud ka kadaklased) mõne "ogara" rahvuslase hullustuseks pidasid, ja peagi ilmus teadaanne (25. II. 18), et "maa on Saksa kätes". Järgnes kaheksakuuline Saksa okkupatsioon oma laastamisega ja alles liitriikide sõjavägede hoopide all oktoobri- ja novembri-kuudel 1918 on Saksa imperialistide lootused ja kavatsused, mis ka muu seas Eesti rahva uuesti orjastamise ja ärahävitamise pääle olid juhitud, puruks rebenenud ja 12. nov. 1918, pääle vägevate Saksa troonikandjate Hohenzollernite langemist, hakkas Eesti rahvas jällegi vabamalt hingama. Saksa okkupatsiooniväed lahkusid maalt, jätsid meid ihuüksi ja puupaljalt, ilma sõjariistadeta pääle tungivate enamlaste röövsalkade kätte, kesk igasugust lootusetust tulevikku, kuid siiski leidus meil mehi, kellel ei puudunud julgus ja lootus Eesti iseolemise sisse. — Meie võime uhked olla, et meil leidus mehi raskel ajal õigetele kohtadele panna, ja 24. veebruar on kahtlemata üks tähtsamatest päevadest Eesti rahva elus.

Vaenlane ähvardas meid iga silmapilk oma keerlevasse kuristikku kiskuda, kuid häda lõi kangelasi ja Eesti mehemeel ei raugenud vihasemates heitlustes Vene enamlaste, ei ka Saksa "Landeswehriga", mis nad ise on tunnistanud. Eesti rahvavägi oma tublide juhtidega ja rahvas on üliinimlikku jõupingutust ja tahtejõudu oma kodu kaitsmises ja loomises üles näidanud. Hädaohtlikule sõjale järgnes rahu, mida maitseme juba kolmandat aastat. Meie oleme tunnistatud peaaegu kõikide riikide poolt ja meie julgeolek on ka selleläbi enam-vähem kindlamal alusel. Praegu tuleb kibedasti teesid otsida ja leida, et oma majanduslikule elule kindlat põhja panna.

Kahju, et meie poliitilised parteid liig sallimatud ja vaenulikud üksteise vastu on, armastatakse ainult palju sõnu, kuid mitte midagi reaalset ära teha, ja see ongi suur pahe, millest tuleb iseseisvuse viiendasse eluaastasse astumises katsuda lahti saada. Eesti rahvas peab oskama ja

tahtma kättesaavutatud vabadust ja iseseisvust kaitsta, mis ainult aastasadade jooksul rahvaste elus korduda võib.

Siseelus peab rahvast juhtima eluküpsus. Olgu ka meie riigi juhtijad alati tublid ja ausad mehed, kes töötaks Eesti rahva soovide kohaselt. Saagu ka sisemiselt tõsiasjaks vaba iseseisev Eesti, mis põhjeneks Eesti rahva hingeelu põhiomadustel, meie ei tohiks sallida eneste keskel logerdavat "herralikkust", ei ka kommunismi misjonääre.

Eestis peavad tõsised töömehed riigielu juhtima, sest "mööblit" meie omas riigis üleval pidada ei jõua, selleks on meie kukkur liig väike. Tagasi vaadates ning pilku heites läinud päevadesse, kui maha arvame need sõjaoludes tekkinud paratamatud väärnähtused ja "õndsa" Vene pärandatud "haiguse" tõttu tekkinud pahed riigielus, mis end kõiksugu kuritegude ja kuritarvituste näol laiutama tikuvad, siis võime rahuldustundega Vabariigi neljandat aastapäeva pühitseda ja tulevikule julgelt ja kartmata vastu minna, kus omale lipukirjaks võtame: t ö ö, a u s u s j a õ i g l u s. S e d a n õ u a b m e i l t l a n g e n u d k a n g e l a s t e e l u o h v e r, s e d a n õ u a b m e i l t v a b a E e s t i t u l e v a n e h ä ä k ä e k ä i k.

Peatagem pisut elulennus ja tuletagem vaikselt meele neid tublisid mehepoegi, kes meie vabaduse ja parema tuleviku eest manalasse varisesid. Austagem nende mälestust, sest nad on uhkelt ja kartmata kohust Eesti kodu vastu täitnud!

Puhake rahus, kalevipojad, Teie mälestus on Eesti rahvas kustumata!

Teised aga tööle!

Tartus, 24. II. 22.

Vaba Eesti, nr 8, 25. II 1922, lk 1–2.

K. Päts. Riigivanem.[10]

VABARIIGI NELJANDAL AASTAPÄEVAL

Eesti vabariigi neljandal aastapäeval pöörasime esimese Eesti peaministri ja praeguse riigivanema K. Pätsi poole ettepanekuga oma arvamisi sellel tähtsal päeval "Päevalehe" veergudel ütelda. T o i m e t u s.

[10]Konstantin Päts (1874–1956) oli sel korral riigivanem 25. I 1921 – 21. XI 1922.

Aasta on jälle mööda jõudnud. Jälle on võimalik kokkuvõtet teha, kas oleme oma riigi ehitamise töös suutnud aja nõuetega koos käia või on meie riiklises elus lagunemise tundemärka leida. Ka möödaläinud aastal on meil tulnud kõrvaldada palju endiste sõja- ja rahutute aastate tagajärgedest, kuid keegi ei saa salata, et me jõudsal sammul edenenud oleme. Kõigepealt on kogu meie rahvas nelja möödaläinud aasta jooksul Eesti riikluse mõte üleüldiselt sisse juurdunud. Kirju reana täidavad mälestust selle aja jooksul saadud muljed: kui tagasihoidlik, kartlik ja kõhkleja oldi Eesti iseseisvuse mõtte toetamises Saksa okupatsiooni ajal; kuidas siis nii mõnigi mees, kes pärast ennast Eesti iseseisvuse eestvõitlejaks on hakanud pidama, kindla vastasrinna loomist Saksa väevõimu vastu peaga seina purustamise katseks nimetas; või kuidas pärast Saksa võimu lahkumist ja Vene enamlaste vastu vägede korraldamist mõni vahepeal "suurt" osa etendanud tegelane meeletuks rahva hävitamiseks nimetas. E i o l n u d k i n d l a t u s k u E e s t i i s e s e i s v u s e v a s t u. Riiklise korralduse loomisele asuda tuli meie rahval ilma ettevalmistamiseta, ilma aluseta, mis oleks suutnud riiklist mõtet tema täies ulatuses ja mitmekesiduses vastu võtta. See oli loomulik, see oli meie kurva mineviku vili, ja häbeneda ei tarvitse meil seda mitte sugugi.

Kui meil küpset riiklise iseseisvuse tungi vähe oli, siis oli aga meie rahvas lühikese, võrdlemisi vabama aja jooksul, kus ta majanduslistest köidikutest pääsenud, ennast hakanud seltskondliselt korraldama ja selles väga mitmekesiselt vilumist omandanud. See meie rahva omadus aitaski meid esimesest kõige hädaohtlikumast ajast üle. Asuti esialgul, kuigi ilma kindlama usuta Eesti iseseisvusesse, hädalisele korralduse tööle, mis siin riikline võimu lagunemine paratamata välja kutsus, ja seda tööd tehti ausasti, korralikult ning hakatigi loovast tööst lõbu tundma, hakati töö vilja ja tagajärgede sunnil viimaks uskuma ka kaugema eesmärgi kättesaamisesse. Mitte kui kulutuli ei lagunenud meil iseseisvuse mõte laiali, vaid kui tuli, mis toorete halgude vahel hõõgub ja viimaks suure jõuga lõõmama lööb. Niisugune tuli ei kustu ruttu ega suudeta teda ka kergesti ära sumbutada.

Nüüd on raske Eestis neid leida, kes oma südame salajamas sopis kõige kallima varana ei varjaks soovi, et Eesti iseseisvus kunagi ei kustuks, ei ole enam neid, kes julgeks avalikult Eesti iseseisvuse eitamisega ette astuda. Kes seda ehk sooviksidki (oma soovidele allikat võõrast pinnast leides), ei julge seda enam otsekohe ütelda.

Kaua heideti teatavalt poolt varju meie tööliste peale, nagu oleksid need põhimõttelised Eesti iseseisvuse vastased, nagu ihkaksid Eesti töölised võõra riigi ja võõra rahva iket!

Kas juletakse seda nüüd veel tõendada?

Kogu meie rahvast, igasuguste vahede peale vaatamata, täidab kindel tahtmine oma iseseisvas riigis elada, ise oma saatust määrata, ise oma õnne sepp olla. See riikline iseteadvus on just viimasel aastal väga palju paisunud, kainenenud, kindlama kuju võtnud ja kogu rahva hingeelu enese järele kujundanud. Sõelugu igaüks enese ja oma tutvuskonna hingeelu, ja kas ei jõua igaüks otsusele, et kui nii mõndagi kahtlust enne selle kohta oli, kas meie suudame riikliselt püsima jääda, nüüd see, et meie püsime, üsna loomulik näib olevat.

See on suur võit. Mitte rahva ja maa rikkus, mitte üksikud kaugelenägevad poliitilised juhid ei suuda kauemaks rahva riiklist iseolemist kaitsta, kui kogu rahval selleks tahtmine ja sellest tahtmisest loomulikult tekkiv enesekaitse tung puudub või see lodev on. Eesti riik on lühikese aja jooksul omale kõige kindlama kaitsja suutnud luua Eesti rahva peas ja põues.

Saja tuhande margaga hakkas Eesti iseseisev riik oma majanduslist elu kindlustama ja ühtlasi ka sõda pidama oma kaitseks. Kui paljud, kes siis asjade seisukorda tundsid, ei mõelnud enese ette, et see kilplaste töö varsti lõpeb, kui paljud ei arvanud siis, et kui mitte muud, siis vähemalt majandusline kitsikus kõigi iseseisvuse katsete tegemisele varsti kurva lõpu toob. Ka sellest aitas Eesti riiki üle ta rahva tööarmastus, korraldamise võime ja julgus tühjade kätega suurte ettevõtete kallale asuda. Kõik meie seltskondlised asutused olid "tühjade kätega" ellu kutsutud, miks ei pidanud seda ka oma riigi loomisel julgema! Juletigi. Tagajärjed meie majanduslisest edasijõudmisest on enam-vähem tuttavad.

Eesti riiklise iseolemise alus on möödaläinud aastate jooksul kindlaks saanud. Nüüd võib rahvas suurema usaldusega oma ülesehitavat tööd jatkata. Lühikese aja jooksul oleme suutnud oma riigile vaevalt osa alusmüüridest valmis teha, kuid hoone ehitamine seisab ees. Meie teha on, kui kindel, mõnus ja pidav see riikline hoone saab olema. Tööd on palju ees, sest endiste seaduste abil võime ainult häda-asju õiendada. Meil tuleb veel aastate jooksul rohkem oma vaimlist ja kehalist jõudu pingutada, kui seda ennem tarvis oli. Riigi loomine on raske ülesanne, mis mitte õhinal ei õnnestu, vaid mis ainult kindla töö, ohvrite ja enesepiiramise tagajärjel õnnestub. Kui Eesti riigis kõik veel kõige paremas korras ei ole, siis ei tule meil kordaseadjat kusagilt mujalt otsida, vaid seda peab rahvas ise oma riikliste asutuste kaudu tegema. Järsku ja ilma arenemiseta ei ole ükski riik täiusele jõudnud, ei sünni niisugust imet ka Eesti riigiga.

Kannatust ja püsivust on tarvis. Meil hakkab aga selle vastu peruolek ennast ette toppima: avaldatakse nõudmisi, nagu peaks meie juba niikaugel olema, et teistest põlistest ja suurte kultuurrahvaste riikidest

millegi poolest ei tohi maha jääda. Ja kui kusagil mõni puudus leitakse, olgugi see meie riigi noorusega seletatav, siis on hädaldamine, kahtlustamine ja haiglane meeleheitlus kohe ennast laiutamas: ihaldatavat küll iseseisvat Eestit, kuid mitte niisugust, nagu ta olla — ja sellepärast külm eitamine praeguse riigi vastu, oma lootuste nurjamineku tagajärjel külm, tõrjuv käeliigutus ja pealtvaataja ning arvustaja osa enesele valimine.

Kes Eesti riiki täielikuna kord näha igatseb, see ei tohi nüüd vaatlejaks olla, kus tarvis iga jõud, iga mõte, iga algatus, iga vilumus ja ka iga arvustus ja sellega paaritud tugev, parem tegemise püüd ja katse. Ilusamat, raskemat ja loomevõimsamat aega ei ole meil kunagi enam loota, kui seda praegune aeg on. Kogu meie rahva elu on kui kevadel paisuv maapind, mis seemet igatseb, et seda saladusliselt idanema panna. Kes nüüd ei küli, see ei saa kunagi sellest suurest rõõmust osa, mis nende rinda täidab, kes tuhandetena koos rühivad, uusi vagusid ajavad ja uut lõikust koguvad. Kunagi ei ole meie rahva töö ja higi rohkem õnnistatud olnud kui nüüd, kus meie oma piiratud jõuga, kõigi pea võitmatute takistuste peale vaatamata, oma riiki kindlustame ja rajame.

Meie põlve noorus oli ideede poolest kahvatu ja väljavaadete poolest kurb. Meie aimasime ka keset nooruse ülemeelsust, missugune raske töö meid ootab ja kui vähe see elus eesseisev rühkimine meile õnne ja rahuldust pakub. Kuid julgelt astusime oma elurajale ja ei ole meie põlv kunagi pead norutanud. Oleme oma võimise järele teha püüdnud, mis õigeks pidasime ja rahva heakäigule tarvilikuks arvasime. Oleme võimatutes oludes edasi rühkinud, võidelnud, kannatanud, eksinud ja õnnelikud oma töös olnud. Kui palju rohkem ei tõota tulevik meile järgnevatele põlvedele, kui lai, olgugi kodumaa kitsas, ei ole endisega võrreldes tegevuse väli praegusel noorsool. Ja nüüd, kui kuuled hädaldamist, et kasvaval noorsool ei olla ideaali, kui arvatakse Eestis leidvat ainult kõrtsijoodikuid ja raharaiskajaid, kui aga mitte ei taheta näha, kuidas väga suur osa meie rahvast hädadega võideldes oma kodu asutab, kuidas tuhanded käed virgalt loovat tööd teevad, kuidas riiklises töös mitte mõnu ei otsita, vaid tervist ja jõudu viimase astmeni pingutatakse, kuidas igal alal vaimline töö ennenägemata pingutusena keeb, kui kõik see meie kasvavat noorust kaasa ei suuda tõmmata, siis ei ole meil tulevikku, siis ei ole meil lootusi, siis on asjata olnud need suured ohvrid, mis meie sõjavägi nii ennastsalgavalt toonud.

Minul on aga kindel usk ja teadmine, et meil noor mets mühavalt kasvab, et seda metsa ei suuda paenutada tormid, vaid täis jõudu ajavad need noored puud oma juured igal pool kodumaa pinnasse, ja uhkelt mühades tõusevad noored elujõulised ladvad vastu säravat päikest, rõõ-

mu tundes oma suurest ja ühemeelelisest kogujõust, kaugest ülevaatest üle lagendikkude ja suurest tahtmisest ilusasti, sisukalt ja vabalt elada ja elu luua meie igavesti vabal ja iseseisval Eesti pinnal.

Päevaleht, nr 46, 24. II 1922, lk 2.

J. S.[11]

EESTI VABARIIGI NELJANDAL AASTAPÄEVAL

Homme pidutseb kogu Eesti Vabariik oma neljandat aastapäeva.

Homme hõiskab iga tõsine eestlane Eesti iseseisvuse üle.

Homme kerkigu meie ette pilt sellest, mis me olime ja mis me praegu oleme.

Selja taga hulk orjust ja teise käsualusust. Käes iseseisvus ja ühevääärilisus suurte rahvaste ja riikidega.

Üks väike värske osake suures rahvasteperes, rahvasteliidus.

Meie endine valitseja Venemaa näljas ja viletsuses virelemas, surmaga heitlemas. Meie aga täis nooruse jõudu ja raskusi vääravat tervist kiirelt kosumas ja tugevenemas sõjahaavadest ja võõraste laastamiste tagajärgedest.

Kuigi need haavad sügavad ja laastamise tagajärjed raskesti parandatavad, kosume me siiski silmanähtavalt ning võime südame põhjast tänada neid, kes julgesid Eesti saatust lahti kiskuda hukkuvast Venemaa saatusest.

Siin tänu rahvajuhtidele ja eriti meie sõjaväele.

Rahvajuhtidele, et nad seda viga ei kordanud, mis tegid Soome sugu rahvad Vene riigi rajamisel, ja et neil julgust oli lahti lüüa korralagedast aasialikust Venemaast.

Sõjaväele, et see oma rinnaga tagasi lõi meid väevõimul neelata tahtvad Vene väed.

Rahvale, et see võttis kanda kõik sõjakoormad. Ja kannab edasi ka Eesti ülesehitamise raskused.

Eriti aga mälestame neid kangelasi, kes Eesti eest oma elu jätsid. Neid täname haua põhja põlvest põlve.

---

[11] Johan Semmiste (a-ni 1934 Semm; ps J. S. Panius(-Semmiste); 1882 – 22. II 1942 Kirovi oblast Lesnoje laager) oli *Võru Teataja* toimetuse liige ja peatoimetaja 1913–1923 ning raamatu- ja kirjatarvetekaupluse omanik Võrus 1918–1940, I Riigikogu liige Rahvaerakonna nimekirjas 1920–1923; arreteeriti 5. X 1940 Võrus, oli vangistuses Vjatlagis.

Ja neid kangelasi, kes meie keskel, austame ja ehime neid Vabaduse Ristiga. Ning hüüame: Elagu Eesti! Elagu Vabaduse Risti kavaleerid! Elagu kogu Eesti kaitseväg! Kasvagu Eesti vaimline ja majandusline edasijõud!

Võru Teataja, nr 22, 23. II 1922, lk 1.

J. Tõnisson[12]

MINEVIKKU SÜVENEDES TULEVIKKUS TULD VÕTTES!

Kahekordne tähtsus on Eesti Vabadusepäeva pühitsemisel.

Möödaläinud päevade kannatusi ja võitusid mäletades süveneb meie põlv Eesti vabaduse mõttesse. Õpib hindama niihästi endiste põlvede poolt rasketes oludes visalt ja järelandmata tehtud tööd Eesti vabaduse ja iseseisvuse ettevalmistamiseks ning võimaldamiseks kui ka iseäranis neid suurtöid ja kangelasetegusid, mis on Eesti iseseisvusevõitluse ajaloolikkel päivil korda saatnud terve rahvas omas kõiksuses, iseäranis aga vahvad Eesti mehepojad rahvusliku vabaduse kättevõitmiseks.

Nagu Thetis karastas noort Achilleust Stüksi voogudes, nõnda peab iseäranis meie noorpõlv Eesti vabadusvõitluse karastavast õhkkonnast vähemalt mälestuse tiivul läbi rändama, et süveneda oma hinge tunnetes ja vaimu vastuvõitlikkuses Eesti riiklise iseseisvuse ja rahvusliku vabaduse aate suurusesse ja kõrgusesse.

See kasvamine rahvusliku vabaduse aate kiirte paistel ja soojendusel ei pea aga mitte ainult meie põlve hinge valmistama mineviku saavutuste aukartlikuks mälestamiseks, vaid möödaläinud päevade suurte mälestuste uuendus ja värskendus rahvusliku vabaduse aupäeval peab meie kõikide hinges ikka jälle uuesti elustama neid suuri mõtteid ja ülendavaid tundeid, mis on kannud Eesti vabaduse-võitluse päivil kogu meie rahvast, eraldi neid vahvamaid, kes on kaalu peale pannud kõik, mis neil oli, Eesti rahvusliku iseseisvuse eest ja ohvriks toonud kõige kallimat, mis neil olnud, oma elu ja tervist!

Seda rõõmsamad võime meie nüüd olla, et meie tohime tänavuse vabadusepüha puhul Eesti Vabaduse Risti annetamise teel avaldada Eesti rahvuslikku tänu ja austust Eesti vabaduse-võitluse kangelastele ja langenud vägilaste mälestusele.

[12] Jaan Tõnisson (1868–1941) oli sel ajal Riigikogu I koosseisu liige ning *Postimehe* kaasomanik ja peatoimetaja.

Eesti iseseisvuse päeval süvenedes mineviku mälestustesse võtku meie põlv oma eelkäijatelt, nende kannatustelt ja võitudelt tuld, et tulevikus end näidata väärilisteks Eesti vabaduse ja iseseisvuse aatele ja valmis olla kaitsma püha Eesti vabadust ja iseseisvust viimse hinge tõmbuseni, kui seda peaks tarvis tulema!

23. II 22

Postimees, nr 45, 23. (10.) II 1922, lk 2.

J. V.[13]

VABA OLGU EESTI, ISESEISEV JA RIPPUMATU. VABARIIGI ISESEISVUSE NELJANDA AASTAPÄEVA PUHUL

Vaba olgu Eesti, iseseisev ja rippumatu! Nende sõnadega pööras Eesti välissaatkond 12. okt. 1918. a. Eesti rahva poole. Täis usku asja õiglusse ja julget lootust meie paremasse tulevikku kõlavad selle üleskutse laused:

"Eesti peab iseseisev demokraatline vabariik olema! Selle kohta ei tohi meie keskel vähematki kahtlust ega kaksipidi mõtlemist olla.

Täieliku iseseisvuse sihis edasi!"[14]

Need olid julgustavad sõnad Eestile tema raskemal silmapilgul. Kuid veelgi varemalt, juba 24. veebruaril 1918. a. Eesti maapäeva vanemate nõukogu poolt avaldatud manifestis Eestimaa rahvastele, millega Eesti riikline iseseisvus ja rippumatus välja kuulutati, loeme:

"E e s t i! Sa seisad lootusrikka tuleviku lävel, kus sa vabalt ja iseseisvalt oma saatust võid määrata ja juhtida! Asu ehitama oma kodu, kus kord ja õigus valitseks, et olla väärilisteks liikmeks kultuurrahvaste peres! Kõik kodumaa pojad ja tütred, ühinegem kui üks mees kodumaa ehitamise pühas töös. Meie esivanemate higi ja veri, mis selle maa eest valatud, nõuab seda, meie järeltulevad põlved kohustavad meid selleks."

Eestil oli u s k u asuda südilt oma iseseisva riiklise korralduse suurele tööle. Seda oli tal esimesel silmapilgul, mil esimest korda võimalus avanes eksitamata oma ammuaegseid igatsusi teostada. Ja ka siis, kui 1918. a. sügisel ootamata sõjatont kerkis Idast silmapiirile, ei kohkunud eestlane. Ajutise valitsuse nimel teatab J. Poska 16. nov. kõigile Eesti vabariigi kodanikkudele:

---

[13] Avamata nimemärk.

[14] Vt nt "Eesti saatkond Eesti rahvale!: Vaba olgu Eesti, iseseisev ja rippumata!" — *Tallinna Teataja*, nr 65, 13. XI 1918, lk 1.

"Eesti tulevik, Eesti maa ja rahva julgeolek on kindlustatud ainult siis, kui Eestis tõsine demokraatline riigivõim tõuseb, kes Eesti vabariigis seaduslikkust ja vabadust kindlustab ja Eestimaad väliste hädaohtude eest kaitseb.

I s e tahame mehed olla, kes Vaba Eesti loovad ja teda kaitsevad. Sellepärast k õ i k mehed, kes võivad sõjariistu kanda, vabatahtlikult Eesti rahvaväkke!"[15]

Need sõnad ei jäänud hüüdjaks hääleks kõrbes. Sest nõndasamuti mõtles ja tundis tol ajal iga õige eestlane ja täitis oma kohust.

Sellest kohusetundest oli tiivustatud meie maleva, kui ta oma rinna vastu seadis arvurikkale vaenlasele. Kogu rahvas uskus oma tulevikku ja andis omad paremad pojad kodu kaitseks. Ja kas ei ole meie vabastussõda kõige hiilgavam kangelasmeelsuse avaldus kogu rahvalt, eriti neilt, kes ei kahelnud silmapilkugi tuua oma elu isamaa altarile!

Arenesid sündmused, kasvasid vereojad. Vaenlane seisis juba pealinna väravate ees. Meil ei olnud muud valikut kui — kas võita kõik ehk kaotada kõik. Sellepärast tuletame jällegi uhkusega meele seda vaimukindlust ja vankumata usku, mille abil üle saadi silmapilgu raskustest. "Ei ole põhjust jõuetuks hädaldamiseks," kuulutab Eesti maapäev oma teadaandes 28. dets. 1918. a., "rasked on noore riigi esimesed sammud. Kuid olgu kõigil nüüd lipukirjaks, et e l u a i n u l t s e e v ä ä r t o n, k e s v a b a d u s e k a i t s e k s t e d a v a l m i s o n o h v e r d a m a".

*

On veerenud aastad. Jälle on 24. veebruar, Eesti iseseisvuse väljakuulutamise neljas aastapäev. See on ilusam pidupäev Eestile, Eesti noorele vabadusele. Ükski, kelle hinges põleb koduarmastus ja leegitseb vabadusiha, ei saa olla osavõtmatu selle suure ja pühaliku sündmuse mälestus-silmapilgu pidulikust pühitsemisest.

Tõsises leinas ja sügavas aukartuses põlvitame nende mälestuse ees, kes varisenud võideldes mulla alla. Ei ole sõnu tänuks nende armastuse eest. Seda ei ole nad ka kunagi nõudnud. Nad teadsid, et e l u ainult see väärt on, kes valmis on teda vabaduse kaitseks ohverdama. Ja nad

[15]Peale pöördumise "Eesti Vabariigi kodanikkudele" tegi Ajutine Valitsus 16. novembril 1918 ka peaminister (täitis vangis viibiva Konstantin Pätsi ametikohta) Jaan Poska ja sõjaminister Andres Larka allkirjadega otsuse "Eesti rahvaväe kokkukutsumine", kust toodud tsitaat ka pärineb. Vt mõlemaid nt: *Tallinna Teataja*, nr 69, 18. XI 1918, lk 1.

tõid oma suure ohvri selles kindlas teadmises, et Eesti v a b a d u s e l e seda tarvis oli.

Kuid meie juures seisavad tänapäev tuhanded teised, kes õlg õla kõrval võitlesid koos langenutega. Ka neid kihutas tapelusse teadmine, et elu ainult see väärt on, kes vabaduse kaitseks teda valmis on ohverdama.

Meie oleme uhked nende peale. Need on meie esimesed kodanikud. Iseäralise austuse osaliseks saavad küll need, kellele sõjaliste teenuste eest Vabaduse rist määratud. Kuid kõige ilusamaks tasuks teenete eest on ometi igal ühel s e e t e a d m i n e, e t t e m a o m a k o h u s t i s a m a a v a s t u a u s a l t j a v a p r a l t o n t ä i t n u d.

Olgu igale õigele kodumaa pojale ilusamaks tasuks tema teenete eest meie riiklise iseseisvuse tegeliku[l] kättevõitlemisel kui ka riigi edasiehitamisel edaspidi see tõsine kodanikutunne, et tema oma k o d a n i k u k o h u s t riigi vastu on täitnud ja ikka täita tahab.

Ja neile, kes hädaldavad sagedasti raskuste üle igapäevases elus, nõudes riigilt ägedusega seda, mida riik veel anda ei suuda, tuletame käesoleva suure rahvuspüha puhul jällegi meele maapäeva sõnu 28. dets. 1918. a.: Ei ole põhjust hädaldamiseks, rasked on noore riigi esimesed sammud...

Kui meil jatkus jõudu kõige raskemal silmapilgul jääda kindlaks oma sihtidele, siis seda enam peaks teda olema praegu, kus 1918. a. olud võrreldes praegustega otse muinasjutulistena tunduvad.

Olud on põhjalikult muutunud. Meie oleme kätte võidelnud selle nelja aasta jooksul paljugi uut, mis samuti põhjapaneva tähendusega Eesti iseseisvuse ajaloos, näit. meie tunnistamine suurriikide poolt, kaubandusline läbikäimine väljamaaga jne. Meie iseseisvuse kindlustamise töö on järjest edasi kestnud ja seda tahame ka edaspidi kõige jõuga teha.

Edasi täieliku iseseisvuse sihis!

Tallinna Teataja, nr 45, 23. II 1922, lk 2.

[***]

TÄNA — VABADUSE PÜHA. 24. VEEBRUAR. PÄEVA TÄHENDUS EESTI AJALOOS ÜLDSELT. ERILINE TÄHENDUS SEL AASTAL

Täna pühitseme neljat korda 24. veebr. kui Eesti Vabariigi aastapäeva. Selle juures on välised olud pühitsemiseks ikka paremateks ja soodsamateks muutunud.

Esimesel aastapäeval — 24. veebr. 1919. a. möllas vabariigi piiridel äge ja vererikas sõda. Kõik rahvas oma paremate poegade näol oli võitluses oma olemise eest. Nii mõnelegi paistis tulevik tumedana ja tundmatuna.

Teisel aastapäeval — 24. veebruaril 1920. a. oli sõda ametlikult lõppenud. Kuid veel olid sõja haavad värsked ja valusad, majanduslik seisukord raske ja riik õiguslikult tunnistamata.

Kolmandal aastapäeval — 24. veebr. 1921. a. oli Eesti riik juba jäädava põhiseaduse alusel elama asunud, välisriikide poolt tunnistamist leidnud, aga majanduslikult seisti veel suurte küsimusmärkide ees.

Nüüd täna — neljandal aastapäeval — on meil nii ühel kui teisel kohti, mis valutavad ja parandust nõuavad. Aga ühte ei saa üldiselt salata. Heites tagasi pilku möödaläinud nelja aasta peale, näeme, et väike rahvas on oma riigi sõdades loonud, riiklise korralduse üles ehitanud ja välise ilma poolt tunnistamist leidnud. Viimane aasta on näidanud, et ka majanduslikult elada ja läbi saada võime, kui töökad, ettevaatlikud ja kokkuhoidlikud oleme.

Ja viimases sihis tuleb meie riiklikku, kogukondlikku ja eramajapidamisi sihikindlalt ja järelandmata visadusega korraldada.

Nii on aast-aastalt seisukord niisuguseks kujunenud, et ikka suurema alusega ja parema meelega tänast päeva pühitseda võime. Aga mispärast teda pühitseda? Mis õigusega meie riikliku olemise ülevaadet ja pidustust just 24. veebruariga ühendada?

Nii mõnedki vastavad selle küsimise peale selles mõttes, et 24. veebr. on meie riikliku iseseisvuse alguse ja väljakuulutamise päev. 24. veebr. 1918. a., öeldakse, anti manifest Eestimaa rahvastele välja ja sellega pandi Eesti riigile ja tema iseolemisele alus.

Aga nii õige ja tõepäraline kui sarnane seletus ka esimesel pilgul paistab, ei ole see sisulikult siiski täiesti põhjendatud. Asjade tõsine seisukord on veidi teistsugune olnud ja ka 24. veebruari tähendus on veidi teistsugune, kui seda alguses sagedasti on arvatud ja praegugi veel nii mõnel puhul arvatakse.

Asjalugu on nimelt järgmine, et riigipöörde tõttu, mis kommunistide poolt 1917. a. sügisel Venem. toime pandi ja millega Vene ajutine valitsus kukutati, Eesti rahvas ja meie maa sellest riiklikust võimust vabanes, kes Eesti maa ja rahva üle senini olid valitsenud. Eesti rahvale sai seega küsimus ette seatud, kuhu minna ja kuidas olla ning mil kujul oma tulevast elu korraldada. Ja sellest seisukorrast ei jätnud Eesti rahva tolleagne seaduslik esitus — ajutine maapäev — tähtsaid otsuseid tegemata.

1917. aastal 28. novembril (vana kalendri järele 15. novembril) otsustas Eesti ajutine maapäev nimelt, et tema on riigi võimu kõrgem teostaja Eestis ja et ühelgi käsul ehk korraldusel, tulgu need kelle poolt tahes, ilma tema s.o. maapäeva nõusolekuta maksvust ega tähendust Eesti piirides ei ole. Ja sel otsusel on väga suur tähendus.

Riik, nagu üldiselt ja õigusega arvatakse, seisab koos kolmest elemendist: maa-alast, rahvast ja rippumatast, iseseisvast võimust. 28. novembril 1917. a. oli Eestis arusaadavalt maa-ala ja rahvas olemas. Kuna nüüd ajutine maapäev ennast selle maa-ala ja tema peal elava rahva suhtes kõrgema ja rippumata võimu teostajaks oli kuulutanud ja maapäeval enesel vastav valitsemiseaparat olemas oli, teiselt poolt ühelgi õigust ei olnud maapäeva otsust protesteerida ehk selle tühjendamist nõuda, siis oli sellega Eestis ülem ja rippumatu võim tekkinud ja ka selle võimu teostamise orgaanid loodud. Sellega oli ka riik sündinud.

Nii tuleb siis öelda, et Eesti vabariik juba 28. nov. 1917. a. sündis. Sellest aga järgneb, et meie riik 24. veebr. 1918. a. enam sündida ei saanud. Aga milles avaldub siis selle manifesti tähtsus, mis 24. veebruaril 1918. a. avaldati?

Sellel manifestil on, peale muu, kahesugune tähendus.

Nagu teada, olid kommunistlised salgad 1917. a. lõpul ja 1918. a. algul Eesti maa-ala mitmed osad oma alla võtnud. Aga need märatsejad salgad hakkasid veebruari teisel päeval 1918. a. siit põgenema. 24. veebr. 1918. a. oli seisukord niisuguseks kujunenud, et kommunistlised salgad Tallinnast lahkumisel, Saksa väeosad aga linna sisse marssimas olid.

Sel kriitilisel silmapilgul anti manifest. Manifest pidi olema troostiks kõigile Eestimaa rahvastele nende kannatuste puhul, mis võõrad tülitsejad võimud Eesti piirides korda saatsid ja ühes sellega kõige kindlamaks ja selgemaks teadaandmiseks ja protestiks võõrastele võimudele enestele, kes Eesti piirides tegutsesid. Kuna ükski neist võõrastest võimudest Eesti riigiga ametlisel sõjajalal ei seisnud, pidid need võimud ka teatavaks võtma, et Eesti maa-ala okkupeerides ja tema peal talitades vastavad võimud sõjalise okkupatsiooni võimu ei teosta, vaid võõra, s.o. Eesti riigi erapooletust rikkudes seda maa-ala ainult tegeliku võimu abil valdavad.

Nii on 24. veebr. manifest kõige pealt Eesti riikliku rippumatuse kaitseks antud akt. 24. veebruaril pühitseb Eesti rahvas seega sümboolselt oma välispidist, rahvusvahelist vabadust. Pühitsedes 24. veebruari, peab Eesti rahvas ja peavad teised teadma, et see välispoliitiline vabadus on Eesti rahvale kallis ja püha. Kõige raskemal ja saatuslikumal silmapilgul — 24. veebr. 1918. a. — ei kartnud Eesti rahvas oma täis-

õigusliste esitajate näol seda välist rippumatust kuulutada, teada anda ja teostada, ja samuti ka edaspidi, olgu ka seisukord nii raske ja saatuslik kui iganes tahes, saab ta sedasama põhimõtet hoidma, kaitsma ja teostama.

Samuti tähtis on 1918. a. 24. veebr. akt ka teises, siseriiklises suhtes.

Nagu tähendatud, juba 28. nov. 1917. a. tekkis Eesti riik. Aga veel ei olnud riikliku korra põhijooned kindlaks määratud, et ka kodanikkude õiguslik seisukord uuesti tekkinud riigis ära tähendatud. 1918. a. 24. veebr. manifest aga teeb seda. Selles manifestis teatatakse nimelt, et Eesti on demokraatlik vabariik. Sellega öeldakse, et Eesti riigis kõrgema riikliku võimu kandja on rahvas, kodanikud ise, ehk teiste sõnadega — nagu põhiseadus seda hiljemalt tõendab — "riigi võim on rahva käes". Ühenduses sellega tähendakse 1918. a. 24. veebr. manifestis ka kodanikkude vabaduste alusjooned ära, mida Eesti vabariik kindlustab ja mis hiljemalt ka põhiseaduses kehastust on leidnud.

Nii siis ei või öelda, et 24. veebr. 1918. a. oleks Eesti riik tekkinud, ja ka ei või sellepärast öelda, et 24. veebr. pühitsedes Eesti riigi algust meelde tuletatakse ja pühitsetakse.

Vaid seisukord on veidi teisem. 24. veebr. 1918. a. kuulutati esiti, et juba tekkinud Eesti riik ei taha olla kellegist teisest riigist rippuv ühiskondline kujund, vaid vaba ennast määrav riik rahvusvahelises riikide peres, ja teiseks, et selles kodanikud ise on kõrgema võimu teostajad ja määrajad ja igale kodanikule on vabaduse piirkond, kus ta nii erakui avalik-õiguslikult võib oma heaksarvamise ja vaba tahtmise järele talitada.

1918. a. 24. veebruari manifest on seega kõigepealt vabaduse manifest ja vabaduse manifest kahes sihis: temas teatatakse Eesti riigi ja rahva vabadusest teiste riikide ja rahvaste suhtes ja temas teatatakse iga kodaniku vabadusest riigi ja iga teise kodaniku suhtes.

Täna on kõige selle tõttu vabaduse püha ja vabaduse püha kahes ja ühes sellega kõige laiemas mõttes: iga kodanik pühitseb oma isiklikku kodanlikku vabadust kui Eesti vabariigi alusmüüri ja terve rahvas pühitseb oma üldist vabadust, s.o. Eesti riigi välispidist rippumatust ja vabadust kõikide teiste iseseisvate riikide rahvaste peres.

Niisugune on tänase päeva pühitsemise tähendus ja niisuguseks peab ta ka jääma igaveste.

Aga kõik, mis kallis ja hea, ei saa kätte ilma võitlusteta ja ohvriteta. Ka kodanikkude ja riigi vabadus ei lange sülle ilma jõupingutusteta ja vereta. Nagu lähemad aastad minevikus ja elu igal päeval näitavad, on tulnud ja tuleb ka Eesti rahval oma isikliku ja üldise vabaduse eest ohvrid kanda nii elude kui varandusega. Vabaduse püha on ühes sellega

ka püha, kus ohvritoomist isikliku ja riikliku vabaduse heaks tuleb igal ajal meeles pidada. Kes seda unustab, on saatuslikult palju unustanud ja seda ei tohi olla.

Õnneks Eesti rahvale on olemas eeskujud elavate inimeste näol, kes seda ohvrimeelsust eneste isikutes esitavad ja nende poolt toodud ohvert iialgi unustada ei lase.

Need on Eesti vabadusvõitluse kangelased.

Nad ei olnud siis arad, kui mõnelgi argtus hinge tungis, nad ei kohkunud siis tagasi kõike oma jõudu ja kõike oma vara, isegi oma kõige ülemat vara — elu ennast — ohverdamast, kus nii mõnelgi asja kohta teised arvamised olid. Ja neid lugemata kangelasi, suuremaid ja vähemaid, elavaid ja surnuid, peame täna meeles pidama. Nad on kindlustanud iga kodaniku isikliku vabaduse ja kõikide kodanikkude üldise vabaduse — riikliku vabaduse.

Aga inimesel ja kogu rahval on omane oma tähelpanekut teenuste eest ka välispidiselt avaldada. Sellele vastavalt on otsustatud vabaduse võitluse kangelastele terve rahva, s.o. riigi nimel vabaduseristid annetada. Ei ole muidugi otsida paremat päeva kui tänast selleks, et neid vabaduse ohvrimärkisid vabaduse kangelastele välja jagada. Ja täna see väljajagamine suuremale osale kangelastest ka sünnib.

Nii pole täna siis ainult isikliku ja riikliku vabaduse pühitsemise päev ja vabaduse ohvrite meeldetuletamise päev, nagu igal aastal, kuid täna on veel päev, kus terve rahvas vabadusekangelastele nende teenuste ja ohvrite eest ka välispidised aumärgid annetab ja nende teod ja teenused silmanähtavalt hinnatavateks teeb.

Pidagu sellepärast tänasel suurel päeval iga kodanik ennast suure päeva tähtsusele vastavalt üleval.

Kaja, nr 46, 24. II 1922, lk 2.

[***]

24. VEEBRUAR 1922

Ideaalid on igavesed.

Aeg tuleb ja takistab, takistab nende kujunemist tegelikuks eluks, nende astumist meie ligidale.

Kaovad üksikud suured eestvõtjad, kaob ka nendega sagedasti nende töövili.

Kuid kadumatud on ideaalid, kui nad kord on istutatud rahva hingedesse — siis ei takista ka mõnede üksikute juhtide langemine, siis

esinevad rahva vaimlisest jõust uued võitlejad, ja lähemale viib laenetav elu neile ideaalidele, mis saanud rahva iseolemise juhtijaiks.

Täna pühitseb Eesti Vabariik oma neljandat aastapäeva. Neli aastat — see ainult moment igaviku keskel! Ainult moment isegi inimsoo ajaloos! Need aastad on aga paiskanud meid välja poliitilise iseseisvuse pinnale.

Uus väline seisukord on põhjalikult hävitanud endise. Terve rahva jõupingutused ja heitlused, meie vabadusvõitlused ei tohtinud jääda tagajärgedeta.

Täna on jälle päev, mil peame meele tuletama meie vabadussõja päevi, peame tõsiselt oskama hinnata oma iseseisvuse väärtust, peame tuletama meelde oma minevikku, peame võrdlema.

Peab oskama vastavalt hinnata meid ümbritsevate tingimiste hädaohtlikkust.

Asjata on, kui soovida ainult, et muutuks aeg, et ta tooks meile midagi, mis oleks väärtuslikum meist enestest! Asjata on, et ainult meelekibedusega n ä e m e seda, mis ähvardab saada saatuslikuks meie rahvuslikule iseolemisele.

A s j a t a!

P e a m e v a i d t õ u s m a i s e s e l l e l e v a i m l i s e l e t a s a p i n n a l e, m i d a n õ u a b m e i l t v a b a r i i g i v a b a k o d a n i k u m õ i s t e.

Ärgem jäägem endisteks vaimlisteks orjadeks, ärgem andkem põhjust kaebustele, mis peegeldavad meie kohusetunde puudust.

Täna olgu eeskujuks võetud meie e s i m e s e d v a b a d u s s õ d u r i d, kes ei keeldunud isamaa teenistusse andmast kõike oma jõudu ja mõistust. Täna olgu austatud need meie r a h v a j u h i d, kes said Eesti rahvuslikkude jõudude koondajaks! Kuid suured õigused toovad ka suuri kohustusi. E i o l e k ü l l a l t, k u i a i n u l t t u m m a l u g u p i d a m i s e g a s u u r t e t e g u d e e e s s e i s t a m i n e v i k u s, v a i d t a r v i s o n v e e l s u u r e m a t e t e g u d e g a a s t u d a t u l e v i k k u. Sellega austame oma riigi loomisel tehtud tööd ja eneseohverdamist kõige rohkem. Ei tohi enam tunda ennast üksikuna, ei tohi enam näha oma tegutsemist nii ükskõiksena ja tähtsusetana: et jääda püsima, on tarvis koondada kõik oma visadus ja rahvustunne, sest ainult Eesti r a h v a s suudab enda riikliselt maksma panna.

E e s t l a n e o l l a — s e e k o h u s t a b!

Sakala, nr 24, 24. II 1922, lk 1.

[***]

MEIE KANGELASTELE

Meie vabadussõja kangelastele antakse 24. veebruaril, meie iseseisvuse aastapäeval, nende teenuste tunnustamismärk — Vabaduse Rist — kätte. Kaua on teda oodatud, palju on tema üle vaielusi olnud. On tõendatud, et meie demokraatlikus riigis mingisuguseid aumärke anda ei tohi. On nurinat tõstetud risti väljaandmise viisi kohta jne.

Ei saa salata, et siin puudusi on olnud, et on saanud riste need, kes seda ei ole ära teeninud, et on ilma jäänud paljud, kellel risti saamiseks täieline õigus on, kuid peab tunnistama, et siiski kaugelt suurem hulk riste satuvad nende rinnale, kes neid tõesti ära teeninud on.

Ja neile... ootavad nad teda, arvavad nad ka, et meie demokraatlikus riigis ei tohi riste olla. Vaevalt küll. Ja mitte sellepärast, et nad oma vägiteod ristisaamise õhinas oleks teinud, vaid sellepärast, et ristisaamine on neil tunnistuseks, et nende hool ja püüd isamaa hääks midagi teha, nende surmapõlgav vaprus, nende enesesalgav hädaohtudele... surmale vastuminek on tähelepanu ja hindamist leidnud. 24. veebr. koguvad endid kokku vabadussõja vägilased igast nurgast, et jälle ritta astuda, kuid mitte enam sõdimiseks, vaid vastu võtma autasu — risti. Paraadil ritta astudes, sääl sirgetena ridadena üheskoos sammudes, tundes end ühena tervikuna, valdab alati iseäraline tunne sõjaväelase rinda, mida õieti raske on ära seletada, päälegi et see tunne aegade jooksul muutunud on. Sääl jälle läbi elades neid momenta, neid lahinguid, neid vägitegusid, mille eest nüüd tänutäheks väike rist rinda pannakse, meele tuletades võitluse saavutust — iseseisvat Eestit — peaks iga sõjaväelase südames ärkama võimas iseteadvus, ärkama uhkusetunne.

Kuid mitte üksi see. Juba see lühikeseaegne töö selles kättevõidetud kodus on kõigile näidanud, et meil täie tõsidusega tuleb asja juure asuda, et need ilusad unistused sellest ülendavast elust, mis kaitsekraavides sõjaväelasi tiivustas, nüüd aset on pidanud andma karmile reaalsusele.

See reaalsus ei tohi aga kohutada mehi, kes kahklemata surmale vastu astusid, kui seda nõudis kodu tulevik. Ei tohi kuulduda hüüded, mis kahtlevad selle kodu tulevikus.

Uuesti ritta astudes vallaku kõiki ühendustunne, mis sidus neid kangelasi lahingutes. Tõusku üles see tunne siis, kui mured tuleviku pilte tumestavad, ja siis jõudkem ühisele otsusele: ühineme ka kodu ülesehitamiseks, nagu ühinesime tema kättevõitmiseks.

Demobiliseeritud Sõjaväelaste Liit[16] tervitab meie kangelasi päeval, mil nad kokku astunud vastu võtma väikest tasu oma suurte teenete eest, ja soovib neile sedasama julgust ülesehituse töös, mis nad üles näitasid võitlustes.

23. II. 1922.

Vaba Eesti, nr 8, 25. II 1922, lk 3–4.[17]

[16]Vabadussõja veterane koondanud Demobiliseeritud Sõjaväelaste Liit asutati 1921. a jaanuaris Tartus ning lõpetas tegevuse 1925. aastal, pärast Kaitseliidu taastamist 17. detsembril 1924. Pärast Vabadussõda oli Kaitseliidu tegevus vaibunud ja jätkus 1924. aastani vaid spordi- ja kütiseltside varal.

[17]Vt ka artikleid: -lik. 24. veebruariks. — *Saaremaa*, nr 15, 22. II 1922, lk 2; H. Lumelill. Armasta kodumaad!: (24. veebruari päeva puhuks.) I–III. — *Saaremaa*, nr 13, 15. II 1922, lk 3; nr 14, 18. II, lk 3; nr 15, 22. II, lk 3; -s. Vabariigi sünnipäevaks. — *Põhja Kodu*, nr 23, 23. II 1922, lk 1; -t-. Vabaduse püha. — *Postimees*, nr 45, 23. (10.) II 1922, lk 3.

PÕHJAVAD

Toomas Kiho

Idast lähtub oht!
Ja Lääs sööb ära rahva!
Põhjas on Eesti!

TOOMAS KUUSING. Läbirääkimised (2007)

KELLELE JA MIKS ON VAJA TEADUST?

Raivo Palmaru

Veel kümme-viisteist aastat tagasi kuulutati ajalehtedes suure paatosega, et võõrkeelsete artiklite kirjutamine avab meie teaduse ees pimestavad perspektiivid ja viib Eesti teadlased otsekui kiirliftiga maailma tippteaduse sinitaevasse. Paraku erineb reaalsus sellest klantspildist nagu öö ja päev. Vähemasti neil aladel, mida mina tunnen — sotsiaalteadustes, eriti aga kommunikatsiooniteaduses —, ei soodusta teaduse hindamiseks kasutatavad stsientomeetrilised mõõdikud-näidikud tippteaduse tegemist. Pigem toidavad need võhiklikkust ning suunavad uurijaid tegelema lähenemisviiside ja teemadega, kust arvestatavaid teadustulemusi enam tulla ei saa. Selliseid mõõtevahendeid võib kasutada üksnes "teadusliku alltöövõtu" sageduse hindamiseks või teadusajakirjades avaldatud kaastööde kokkulugemiseks. Need ei ütle aga midagi teadlaste sisulise asjatundlikkuse kohta, pigem hägustavad vaid pilti ja võimaldavad ettevõtlikel inimestel esineda teadlasena.

Nii pole midagi imestada, et Eesti ülikoolides on väga vähe teadlasi, kes suudavad oma eriala tipptasemel kaasa rääkida. Nobeli preemiast aga on eestlased endistviisi valgusaastate kaugusel. Seda nukrat pilti üritatakse aeg-ajalt retušeerida PR-sõnumitega sellest, et mõni Eesti ülikool kuulub esimese 500 hulka maailmas. See lohutus on aga pigem piinlik, sest kes teab näiteks ATP-edetabeli viiesajandat tennisisti või maailma neljasaja kuuekümne viiendat golfimängijat? Rääkimata sellest, et viidete hulk mingis andmebaasis ei näita teadusasutuse või teadlase tegelikku panust oma erialasse ja ühiskonda.

Võib olla professoreid, kes ei ole üllitanud oma erialal mitte ühtegi teadustööd ega avaldanud oma eriala ajakirjades rida-

gi. Sama probleemi teine tahk on akadeemiline sullerlus ehk kirjatööde avaldamine rämpsajakirjades (või poliitiliselt korrektset keelt kasutades, kaheldava kvaliteediga väljaannetes). Viimane on vähemasti sotsiaalteadustes võtnud minu meelest epideemia mõõtmed. Selliste publikatsioonide arvu najal seisab aga omakorda püsti teadlase karjääriredel ning koos sellega ka sissetulek ja lugupidamine.

See aga on ainult probleemide jäämäe veepealne osa. Veealuse ehk märgatavalt suurema ja samas nähtamatu osa moodustab see, et teadust tehakse selliste arusaamade ja lähenemisviiside piires, mille "parim enne" on ammu möödas. See ei lähe kellelegi korda, sest tähtsaks peetakse ainult publikatsioonide hulka mingis nimekirjas olevates väljaannetes, mitte üllitiste sisu. Kirjanduse puhul on igale meelemõistusega inimesele selge, et A. H. Tammsaare ja Hans Leberechti erinevus ei peitu mitte avaldatud kirjatööde arvus või nende loomingut avaldanud kirjastuste nimekirjas, vaid tekstide sisus. Teaduses see millegipärast niisama selge ei ole. Seal on Leberechtid avalikkuse silmis sageli kõvemad tegijad kui A. H. Tammsaare või Vilde. Tagajärjeks on see, et teadlane ei tarvitse oma teadusdistsipliini uuematest suundumustest isegi aru saada. Mõistagi on sellel taustal asjatu oodata meie akadeemilistelt asutustelt positiivsemat panust tulevikku.

PEAVOOL JA MARGINAALNE LUHMANN

Mullu augustis ilmus ajalehes *Sirp* retsensioon (Ibrus 2017) Niklas Luhmanni *Massimeedia reaalsuse* eestikeelse väljaande (2017) kohta. Neile, kes pole seda lugenud, ütlen selgituseks, et arvustuses kuulutatakse Luhmanni süsteemikäsitus marginaalseks nähtuseks. Luhmann olevat küll tuntud, aga mitte omaks võetud ja heaks kiidetud. 20. sajandi teise poole ja 21. sajandi alguse suured sotsioloogid-teoreetikud Pierre Bourdieu, Erving Goffman, Anthony Giddens, Ulrich Beck, Zygmunt Bauman ja Bruno Latour olevat kõik Luhmannist kaalukamad. Luhmanni mõju olevat silmatorkav üksnes Saksa *Kommunikationswissenschaft*'ile — Saksa vastava erialaühingu aastakonverentsidel on Luhmanni töödest lähtunud meediasüsteemiuuringutel program-

mis oma koht. Suundumus olla silmatorkav ka Euroopa erialaassotsiatsiooni suurkonverentsil, kus Saksa süsteemiteoreetikutest kolleegid omaette asjatundjate ringi madistama suletakse.

Luhmanni põhitees olevat, et moderniseerimisprotsessi käigus on ühiskond jagunenud funktsioonisüsteemidesse. Need tekivad koos eristumisega, mis on ühiskondliku dünaamika peamine mehhanism. Seejärel need süsteemid suletakse, nad vähendavad keskkonna keerukust, organiseerides iseenda süsteemi tööd, lähtudes teatud üksikutest binaarsetest koodidest. Sellele arusaamale vastab ka arvustuse pealkiri "Suletud süsteemid".

Paljud seisukohad, mida retsensiooni autor Luhmannile omistab, on juba tema õpetaja Talcott Parsonsi 1951. aastal ilmunud raamatus *Sotsiaalne süsteem* kenasti olemas. Ka ei saa Luhmannile külge pookida ideed, et eristumine on ühiskondliku dünaamika peamine mehhanism. Osasüsteemide teke on kogu süsteemiteooria üks põhitees, mille järgi areng tähendab süsteemi struktuuri keerukamaks muutumist. Viimane toimub alamsüsteemide väljaliigendumise teel. Samuti ei ole kommunikatsiooniteaduses olemas mingit iseseisvat luhmanlikku lähenemisviisi, millest arvustuses kirjutakse. Pole olemas ühtegi teadlaste kogukonda, mis tegeleks ainult Luhmanni operatiivse konstruktivismiga. Ja pole ka ühtegi teadusajakirja, mis keskenduks luhmanlikule lähenemisviisile kommunikatsiooniteaduses. Arvustuses on süsteemiteoreetiline lähenemisviis ja konstruktivism aetud segi Luhmanni süsteemiteooria ja tema operatiivse konstruktivismiga.

Mis puutub suletud süsteemidesse, siis neidki pole olemas. Sel lihtsal põhjusel, et säärased süsteemid oleksid vastuolus termodünaamika teise ehk entroopia suurenemise seadusega. Füüsik Rudolf Clausius on sõnastanud selle seaduse nii: isoleeritud süsteemis kulgevad kõik protsessid entroopia kasvu suunas. Ludwig Boltzmann nimetas maksimaalse entroopiaga tasakaaluseisundit soojussurmaks — sellises seisundis pole vaba energiat, mis võimaldaks elu. Seetõttu pole ühtegi vähegi tõsiselt võetavat teadlast, kes arvaks, et suletud sotsiaalsüsteemid on kuidagi võimalikud. Santiago tunnetusteooria (ehk autopoieesi teooria) rajajad Humberto Maturana ja Francisco Varela ja nende eeskujul ka Luhmann on kirjutanud vaid operatsiooniliselt suletud süsteemi-

dest, mis tähendab seda, et süsteemi piiri moodustab tema elementide vastastiktoimete võrgustik ja neis piirides sulguvad süsteemisisesed operatsioonid alati süsteemisisestesse operatsioonidesse. Varela (1997: 78) on seletanud seda nii: sõna "suletus" kasutatakse siin mõiste "rekursiivne" matemaatilises tähenduses, mitte aga suletuse või isoleerituse mõttes interaktsioonist, mis oleks mõttetus.

MIKS SÜSTEEMITEOORIA ON TÄHTIS?

Mida kujutab endast see, mida kõnealuses arvustuses on nimetatud meediauuringute peavooluks? Seda selgitab lause, et Euroopa erialaassotsiatsiooni suurkonverentsil suletakse süsteemiteoreetikutest kolleegid omaette asjatundjate ringi madistama. Et kõik aduksid, mida see sisuliselt tähendab, tuleb lisada, et teaduse ajalugu kirjeldades räägitakse sageli kolmest suurest pöördest või Thomas Kuhni mõistet kasutades, pöördelisest paradigmast (vt nt Montuori 2011: 419). Esimene oli Newtoni paradigma, mis tekkis 17. sajandil ja kirjeldas universumi kui hiiglasuurt mehaanilist kellavärki. Teiseks oluliseks pöördeks oli termodünaamika kujunemine 19. sajandil. See kuulutas, et universumi areng kulgeb allakäigu ja lagunemise suunas. Kolmas suur pööre oli 20. sajandi keskel tekkinud süsteemiteooria, mis ei käsita universumit enam staatilise või lagunevana, vaid mõistab seda loovana. Süsteemiteooria kujutab endast varasemast erinevat mõtteviisi, mis näeb sotsiaalseid nähtusi omavahel seotuna, dünaamilisena ja pidevalt muutuvana. Süsteemiteoorial on koguni oma epistemoloogia, mis on tuntud teise astme küberneetikana. See Heinz von Foersteri loodud käsitus on tänapäeva sotsiaalteadustes keskne. Olgu lisatud, et teise astme küberneetika muudab tarbetuks suure osa traditsioonilisest kommunikatsiooniteooriast, sealhulgas selle arusaama objektiivsusest, mida Heinz von Foerster nimetas otsesõnu mõttetuseks (vt Foerster 2003: 285).

Süsteemiteooria lähtub sellest, et kõik süsteemid kohastuvad keskkonnamuutustega. See omakorda tähendab, et süsteemid on pidevas õppimis- ja muutumisprotsessis. Seejuures nad mitte ainult ei reageeri keskkonnamuutustele, vaid ka algatavad muu-

tusi ja muudavad pidevalt oma keskkonda. Siit peaks olema selge, et süsteemiteooria aitab mõista sotsiaalsete muutuste loogikat. Sellest käsitusviisist loobumine aga tähendab tagasipöördumist Newtoni täiusliku kellavärgi ja termodünaamika laguneva masina maailmapildi juurde.

Viimane ongi see, mida kõnealuses arvustuses nimetatakse meediauuringute peavooluks — 19. sajandi teisel poolel positivismi sõiduvees kujunenud kommunikatsiooniteaduse traditsiooniline lähenemisviis. See põhineb realistlikul ja objektivistlikul epistemoloogial, mille järgi Descartes'i "mõtlev asi" (*res cogitans*) seisab silmitsi newtonliku mehaanilise maailma objektidega (Descartes'i *res extensa*). Kommunikatsiooni mõistetakse selles arusaamas sõnumite (ja hiljem informatsiooni) transportimisena ühest punktist teise. Too mudel samastab sõnumi sisu ja tähenduse, ehkki peaks olema selge, et saatja antud tähendus võib oluliselt erineda vastuvõtja loodud tähendusest ehk siis sellest, kuidas vastuvõtja sõnumit tõlgendab. Viimane aga tähendab, et tähendus või informatsioon ei ole sõnumis, vaid selle loob vastuvõtja. Transmissioonimudel seda aga ei eelda, vaid räägib informatsiooni saatmisest ja vastuvõtmisest ning koguni kõigile inimestele ühisest infoväljast.

Too lineaarne ja mehhanistlik lähenemisviis eeldab vaikimisi, et on olemas lihtne ja selgelt määratud epistemoloogiline olukord: väljaspool meid asub absoluutne, meist sõltumatu reaalsus, me tajume seda reaalsust, anname kogetu keele abil edasi ja teised inimesed kasutavad omandatud informatsiooni, et tegutseda olukorra kohaselt. Selle arusaama järgi on tunnetuses tekkinud teadmine enam-vähem pildikujulises vastavuses reaalse maailmaga ja sellele vastavalt peegeldavad ka kommunikatsioonis edasi antavad sõnumid reaalsuses juba olemasolevaid asju. Siit lähtub naiivne usk, et "ajalehes ilmaasjata ei kirjutata" või "ma nägin oma silmaga televiisorist, järelikult ongi nii!". Neist arusaamadest tulenevalt on kommunikatsiooni ja meedia teoreetilistes käsitlustes oluline koht sellistel mõistetel nagu "tõde", "reaalsus" ja "objektiivsus": meie tunnetuse tulemus ja meediasõnumid on kas objektiivsed või subjektiivsed. Naiivsele realismile iseloomulikult kolmandat võimalust ei ole. Olla objektiivne tähendab, et

sõnumit ei ole kallutanud kellegi subjektiivne hinnang, see sisaldab ainult fakte. Faktid aga on midagi, mida me kogeme vahetult ja mida keegi teine võib tunnetada täpselt samamoodi.

Sellele mõttelaadile tugineb ka teaduse kõikvõimsuse legend. Me kuuleme või loeme alatasa maagilistest tulemustest, mida (sotsiaal)teadus näib tootvat samamoodi, nagu saekaater laseb välja laudu. Selles kujutluses põhineb kindel teadmine andmetel, mis, nagu nimetuski (lad *datum* 'antud') ütleb, on kusagilt kõrgemalt või kaugemalt antud, mitte teadlaste enda tehtud. Teaduslik uurimistöö on siin otsekui alkeemikute tarkade kivi, mis paneb käima ühiskonna mehaanilise masinavärgi ja teeb imet. Andmetega varustatud sotsiaalteadlane aga on justkui imetegija, kes nagu nõiaväel avab uksed, mida lihtsurelikud on püüdnud palehigis lahti muukida.

NÕIAVÄRK EI TÖÖTA

Nüüdseks on selle nõiavärgi kohale kogunenud mustad pilved, sest suur osa seni edukaks peetud empiirilise uurimise meetoditest on tänapäeva sotsiaalteaduses kahtluse all. Teise astme küberneetika rajaja Heinz von Foerster näitas juba 1970. aastatel, et triviaalse masina mudel, kus sisend määrab väljundi, ei sobi keerukate süsteemide, näiteks inimese teadvuse uurimiseks (1993: 135). Kompleksseid ja adaptiivseid süsteeme uuriva Santa Fe rühma üks juhte John Holland aga kirjutas rohkem kui 20 aastat tagasi, et sotsiaalseid süsteeme ei saa uurida andmetöötluse traditsiooniliste meetoditega, sest need eeldavad lineaarseid seoseid. Kompleksete ja adaptiivsete süsteemide üks põhiomadus on mittelineaarsus (Holland 1995: 15–16).

Teravaid kriitikanooli teaduse imevärgi suunas on lennutanud ka mitmed kommunikatsiooniteadlased (Höijer 2008; Scholl 2009; Lang 2013; Völker, Scholl 2014 jt), kes muu hulgas ütlevad, et teadlased ise konstrueerivad nähtused, mida nad vaatlevad. Need on tunnetuse ja kommunikatsiooniprotsessi resultaadid. Seega siis faktid ladinakeelse *factum*'i ('tehtu' ← *facio* 'tegema') mõttes, mitte aga vaatlejast sõltumatud andmed ladina *datum*'i tähenduses.

Maailmas on käibel vähemalt kaks teaduse mõistet. Üks on anglosaksi *science*, mis tegeleb positivistliku ja eksperimentaalse loodusteadusega. See on kasutusel ka sotsiaalteaduste selles osas, kus üritatakse rakendada loodusteadustele omaseid kvantitatiivseid meetodeid.

Teist arusaama teadusest tähistab saksakeelne *Wissenschaft*. See osutab laiemale alale kui positivistlik ja eksperimentaalne loodusekäsitlus ning hõlmab ka sotsiaal- ja humanitaarteadusi. Huvitav on märkida, et juba ameeriklane Parsons mõistis nende kahe erinevust ja tema 1951. aastal ilmunud *Sotsiaalne süsteem* on kirjutatud *Wissenschaft*'i vaimus. Tänapäeval lähtub avaram teadusekäsitus vähemalt sotsiaal- ja humanitaarteadustes tõsiasjast, et elussüsteemid on operatsiooniliselt suletud süsteemid. Ja nagu juba öeldud, vaadeldakse neid mõnikord ka komplekssete ja adaptiivsete süsteemidena. Selliste süsteemidega seotud nähtuste, näiteks tähenduse, kogemuse kvaliteedi või tähendusrikka interpretatsiooni käsitlemisel ei saa enamasti rakendada *science*'i alusarusaamu ja lineaarseid seoseid eeldavaid kvantitatiivseid meetodeid.

See arusaam on eriti tähtis kommunikatsiooniteaduses, sest kommunikatsioonisüsteemide operatsioonide toode on tähendus. Viimane kujuneb kommunikatsioonis, tema funktsioon on sotsiaalne, ta on interpersonaalne ja tema roll on intermediaarne. Ehk teisisõnu: kommunikatsiooniteadus on teadus tähenduse loomisest. 19. sajandist pärit traditsiooniline naiivrealistlik kommunikatsioonikäsitus on kommunikatsiooni mõistmiseks ja käsitlemiseks enamasti sobimatu, sest nii tehniliselt vahendatud kommunikatsioonis kui ka sellele eelnevas ja järgnevas individuaalses (ehk vahetus, näost näkku) kommunikatsioonis tuleb alati otsustada sõnumi tähenduse ja kehtivuse ehk valiidsuse üle. Ei ole olemas mingit *deus ex machina*'t, väljaspool maailma seisvat biheivioristlikku vaatlejat ega salapärast Archimedese punkti, mis mõlema suhtlusviisi puhul otsustab sõnumi tähenduse ja kehtivuse üle. Seda teeb alati semantiliselt ja pragmaatiliselt pädev, keelevõimeline inimene, kes on kommunikatsiooniprotsessis kordamööda kõneleja või kuulaja.

Tähendust ja kultuuri ei loo masinad, seda teevad inimesed. Sellised mõisted nagu "signaal", "märk" või "märgijada" iseloomustavad üksnes sõnumi füüsiliste parameetrite struktuuri. Nii inimese teadvus kui ka kommunikatsioonisüsteemid on aga operatsiooniliselt suletud (ja ühtlasi ka komplekssed ja adaptiivsed) süsteemid, mistõttu *science*'i teadusekäsitusega ehk sellega, mida nimetatakse meediauuringute peavooluks, ei ole kommunikatsiooni ja meedia uurimisel enamasti midagi teha.

Süsteemide operatsioonilise suletuse teooria on üle neljakümne aasta vana, komplekssete adaptiivsete süsteemide käsitus aga umbes kümme aastat noorem (Santa Fe Instituut New Mexicos, mille peamiseks uurimisvaldkonnaks on keerukate süsteemide teooria, alustas tegevust 1984. aastal). Vaadake sellel taustal kas või Eesti kommunikatsiooniteadlaste artikleid viimase kümne aasta jooksul: kui paljud neist ei järgi *science*'i loogikat? Paremal juhul paar protsenti. Niisiis väidan, et teaduse hindamiseks kasutatavad mõõdikud-näidikud ei soosi uue teadmise loomist, mis peaks olema teaduse põhifunktsioon ühiskonnas.

KELLELE JA MIKS ON VAJA TEADUST?

Minu teine väide on, et võõrkeelsete artiklite arvul põhinev numeroloogia on viinud teaduse kui inimeste ühiste tähenduste ja kollektiivse teadmise loomise ühe olulise viisi Eesti kultuurist välja. Kes oleks võinud veel paarkümmend aastat tagasi arvata, et iseseisvas Eesti riigis on eesti keeles (sotsiaal)teaduse tegemine niisama mõttetu ja tänamatu töö nagu tuisu ajal labidaga lume kühveldamine. Muidugi on see vastuolus Eesti põhiseaduse preambuliga, mis räägib eesti rahvuse, keele ja kultuuri säilimisest läbi aegade. Aga paljudele ei lähe see korda, sest nad ei saa aru, kuidas teadus on kultuuriga seotud ja kuidas ühiskonnavabrik töötab. Ja nii ei mõisteta ka seda, et mitte ükski ühiskond, ka kõige rikkam ja kõige soodsamas keskkonnas tegutsev, ei tule 21. sajandil toime, kui tema kultuurist kui ühiste tähenduste mustrist ja ühiste teadmiste võrgust, mille abil indiviidid orienteeruvad oma keskkonnas ning mis juhib nende vaatlusi, otsuseid ja tegevust, viiakse välja teadus. Aga Eestis on see juhtunud.

Et seda mõttekäiku paremini mõista, tuleb küsida, mida teadus õieti teeb, miks on ta olemas, kellele ja milleks on seda vaja. Traditsiooniline naiivrealistlik lähenemisviis peab teadmist ontoloogilise reaalsuse ikooniliseks representatsiooniks. Selle seisukoha pooldajad usuvad, et me võime nimetada midagi "ehtsaks" ainult siis, kui see vastab meist sõltumatule "objektiivsele" reaalsusele. Siit tulenevalt nõuavad metafüüsilised realistid, et teadmised (nii teaduslikud kui ka igapäevased) annaksid meile "ehtsa" pildi "tõelisest" maailmast, mis eeldatavasti on sõltumatu mis tahes teadjast. See arusaam hakkas mõnevõrra murenema pärast Immanuel Kanti, kui mõned inimesed võtsid tõsiselt tema *Puhta mõistuse kriitikat*. Ent filosoofilise traditsiooni surve oli tookord ülekaalukas ja nii peab suur osa teadlasi end endistviisi "avastajateks", kes eemaldavad looduse saladustelt katte ja laiendavad aeglaselt, aga järjekindlalt inimese teadmiste ulatust. Ja seda hoolimata Kanti teesist, et meie meel ei tuleta seadusi loodusest, vaid omistab neid loodusele (Kant 1982: § 36).

Õnneks võis mittedualistlik filosoof Josef Mitterer 20. sajandi viimasel kümnendil tõdeda, et hiljemalt alates Paul Feyerabendi, Richard Rorty ja teiste töödest on naiivne realism oma aja ära elanud (1992: 119). Konstruktivismi põhiteesi järgi ei ole maailm sellisena, nagu me seda kogeme, tunnetame või temast mõtleme, täiesti objektiivne. See arusaam on üsna vana. Juba antiikskeptikud teadsid, et me ei saa midagi öelda oma kujutluste vastavuse kohta meist sõltumatu reaalsusega, sest me ei saa seda vastavust kuidagi kontrollida. Me ei saa kõrvutada ja võrrelda oma kogemusi ja reaalse maailma asju. Me võime võrrelda oma kogemust ainult teise, kolmanda jne kogemusega, aga mitte reaalsete asjadega. Sisuliselt tähendab see, et reaalsust ei ole võimalik tunnetada vahetult ega traditsioonilises ontoloogilises mõttes korrektselt, meie arusaam maailmast on meie kui vaimse ja tunnetava inimese loodud konstruktsioon. Me konstrueerime pidevalt midagi, mida me aktseptime kui reaalsust, ja üritame orienteeruda ümbritsevas keskkonnas oma konstruktsioonide põhjal. See aga tähendab, et meie toimetulek ei sõltu sugugi ainult keskkonnast, vaid suuresti meist enestest. Tunnetus on aktiivse teadvussüsteemi funktsioon ja inimesed ei ole pimedad masinad, mis pelgalt reageerivad vä-

lisele maailmale. Umbes nii, et teile lastakse pimedas autotuled näkku ja te reageerite sellele — panete silmad kinni, ehmatate, hüppate eest ära jne. Tunnetus ei ole ka lineaarne informatsiooni samm-sammult akumuleerimise protsess, vaid organismi ja selle keskkonna keerukas interaktsioon, milles põhiline on lakkamatu vigade välistamine.

Hiljemalt pärast Claude Lévi-Straussi *Nukra troopika* ilmumist (1955) peaks olema selge, et ühiskondi võib mõista üksnes probleemide ja probleemilahenduste koosmängus. Tunnetuse eesmärk ei ole kõikehõlmava ja reaalsusele vastava teadmise loomine. Kumbagi neist eesmärkidest ei ole võimalik saavutada (kas või seetõttu, et keskkond on alati õige mitme suurusjärgu võrra keerukam kui indiviidi teadvus) ja selleks puudub ka vajadus. Tunnetusaparaadi otstarve on võimaldada elussüsteemil tegutseda nii, et ta jääks pidevalt muutuvas keskkonnas ellu. Seejuures pole tähtis, kas asjad on just sellised, nagu kujutleme meie. Märksa olulisem on küsimus, kas meie kujutlused aitavad meil keskkonnas toime tulla või mitte.

Niisiis võib traditsioonilist naiivrealistlikku (sotsiaalteadustes põhiliselt positivistlikku ja biheivioristlikku) maailmapilti, mis veeretab kogu vastutuse inimesega toimuva eest ümbritsevale keskkonnale, nimetada vananenuks. Elusolendid on kõike muud kui passiivsed, nad ei ole nukud, mida liigutavad keskkonnast tulevad nöörid. See arusaam nõuab ühelt poolt loobumist traditsioonilisest realismist ja biheiviorismist, aga teiselt poolt ka lahtiütlemist sotsiaalsest konstruktsionismist. Viimane alahindab samuti indiviidi ja on seisukohal, et tegelikkus on sotsiaalselt konstrueeritud. Siin on vanker rakendatud hobuse ette, sest ainus koht, kus konstrueerimine toimuda saab, on inimese pea. Indiviidi teadvus aga jääb ka sotsiaalses konstruktsionismis vajaliku tähelepanuta. Seetõttu ei võimalda sotsiaalne konstruktsionism, mis on ületanud paljud traditsioonilise realismi kitsaskohad, kuigi hästi mõista kommunikatsiooni ja sotsiaalseid protsesse, sest ta ei eelda aktiivse ja kognitiivselt autonoomse teadja olemasolu.

Erinevalt paljudest teistest liikidest ei konstrueeri inimesed tegelikkust mitte ainult individuaalselt, vaid ka sotsiaalselt ehk üheskoos. Kuidas see toimub, on omaette teema, mille arutami-

ne viiks meid põhiteemast kaugele. Seepärast olgu vaid öeldud, et inimesed loovad oma ühist teadmist ja ühiste tähenduste mustreid sotsiaalsetes süsteemides. Seegi arusaam pärineb juba Parsonsilt ja on viimase 60 aasta jooksul tublisti täpsustunud.

Teadus on tegelikkuse konstrueerimise üks viis. Seda võib käsitada sotsiaalsüsteemina, milles inimesed püüavad vaadelda nähtusi ja lahendada sotsiaalselt aktsepteeritaval viisil probleeme, luues selleks uut teadmist. Nähtused ja probleemid, mida teaduse sotsiaalsüsteemis vaadeldakse, ei ole olemas iseenesest, vaid ainult kindlal ajahetkel teadlase jaoks, mingi teadmiste ja huvide seisundi juures, kindla teadusharu ja antud ühiskonna piires. Vaatlemine on reaalne operatsioon, mis toimub reaalses keskkonnas.

Sellisena on teadus üks põhiline inimeste ühiste teadmiste loomise viis. Samaväärsed viisid on kunst (ma ei pea siin silmas ainult kujutavat kunsti, vaid laiemalt seda, mida eesti keeles tavatsetakse nimetada kultuurisfääriks — kirjandust, muusikat, filmikunsti, teatrit, tantsu jne) ning meedia. Vaatlussüsteeme on muidugi teisigi, kuid need kolm on igas ühiskonnas kõige üldisemad ühise teadmise ja ühise tähendustemustri ehk kultuuri loomise teed. Teadus loob talle eriomasel viisil kahte tüüpi teadmist: teoreetilist (ehk selgitavat) ja eksperimentaalset. Mõlemad täiendavad teineteist ja nende olulisust aitab ehk paremini mõista Kant, kes *Puhta mõistuse kriitikas* tõdes, et mõisted ilma kaemuseta on tühjad ja kaemus ilma mõisteteta pime (2004/1781: B75, A51). Kaemus tähendab selles lauses meelelist kogemust. Põhiliselt teaduse kaudu tulevad meie ühisesse teadmisse nähtuste ratsionaalsed seletused ning koos sellega ka uued mõisted ja tähendused. Ja just tolle ühise teadmise abil me üritame toime tulla oma pidevalt muutuvas keskkonnas (mis ei ole sugugi ainult looduskeskkond, suure osa sellest moodustavad teised inimesed ja sotsiaalsed süsteemid). Seejuures toimivad meie konstruktsioonid nagu reaalsus — me lähtume neist oma vaatlustes, valikutes, otsustes ja tegevuses.

Samas tuleb aru saada, et rangelt võttes on teooriad ja arusaamad, mida teadus meile pakub, muinasjutud (tuletan siinkohal veel kord meelde Kanti lauset, et meie meel ei tuleta seadusi

loodusest, vaid omistab neid loodusele). Enamasti on need aga üsna kasulikud muinasjutud, sest autonoomses kognitiivses aparaadis loodud teadmisel on peale enesele viitava aspekti ka välisele reaalsusele osutav külg. Ilma selleta ei saaks me teadvuse operatsioone nimetada tunnetuseks. Teadmine on alati millestki. Tunnetuse välisele tahule osutav külg näitab tõsiasja, et teadvussüsteem küll konstrueerib tegelikkust, aga see poiees on seotud meie tunnetusest sõltumatu reaalsusega, sest loovus töötab olemasoleva materjaliga. Viimane hõlmab ühelt poolt keskkonnast tulevaid ärritusi, mis päästavad valla teadvussüsteemi relatiivse aktiivsuse seisundeid, teiselt poolt aga haarab endasse ka tunnetuse bioloogilisi ja ajaloolisi tingimusi. Rangelt võttes ei ole keskkonnas toimuv süsteemi reaktsiooni põhjuseks lineaarse kausaalsuse mõttes, see on vaid süsteemisiseste protsesside käivitaja. Väline vallandaja küll päästab valla süsteemisisesed muutused, aga need toimuvad süsteemi üksikosade kaudu, mis mõjutavad üksteist lakkamatus vastastikuses toimes. Kusjuures see, kuidas süsteem välisele muutusele reageerib, sõltub tema olekust.

On veel üks oluline tahk, mis seob meie tunnetuse reaalsusega. Nagu juba öeldud, ei paku tunnetus meile pilti reaalsest maailmast, vaid loob üksnes subjektiivse konstruktsiooni. Kuid see konstruktsioon peab reaalsesse maailma sobima. See tähendab, et inimesed ei või konstrueerida mida tahes, sest reaalsus seab meile piirangud ja lõhub kõik nähtused, mis nende piiride vahele ei sobi. Selles protsessis ei ole kõige sobivamat, paremat, visamat ega tõelisemat — need kõik on ainult vaatleja hinnangud, kes lähtub mingitest oma arusaamadest ja kriteeriumidest. Sobivus kehtib ainult ühepoolselt. Jutt ei ole keskkonda sulandumisest ega sarnasusest temaga, vaid ainult "läbitulekust". Valik toimub negatiivsel alusel: reaalsus seab piirid, milles meie olemasolu on võimalik, ja kõrvaldab armutult kõik variandid, mis neisse piiridesse ei sobi. Põhiliseks vahendiks, mille abil me tolles elujõulisuse vahemikus üritame püsida, on teadmine, mis on kas kasulik, asjakohane ja reaalsusesse sobiv või mitte — koos kõige sellest tulenevaga.

Niisiis on oluline mõista, et meie tõekspidamistel on tagajärjed — neist sõltuvad meie valikud ja otsused, millest omakorda

johtub tegevus. Kui teadmised ja tegevus antud keskkonda ei sobi, on tagajärjeks häving. Keskkond ei ütle meile ette, kuidas me peaksime temasse sobituma. See, mida inimene teeb, sõltub temast endast. Pärast "tõde" tuleb aga reaalsus, mis lõhub kõik variandid, mis põrkavad vastu tema piiranguid.

Põhiline vahend, mille abil me keskkonnaga kohastume, on teadmine. See teadmine võib olla kasulik, asjakohane, elujõuline jne, kui ta võimaldab meil oma kogemustega silmitsi seistes teha ennustusi ja langetada otsuseid, mis toimetulekut soodustavad. Kui teadmine seda eesmärki ei teeni, siis on ta küsitav, ebausaldusväärne või kasutu. Muidugi pole ükski kohastumine lõplik. Keskkonna muutudes — aga see muutub pidevalt — võib kohastumus, mis varem oli piisav, muutuda ebarahuldavaks ja seada süsteemi või liigi jätkusuutlikkuse kahtluse alla.

Teadus on üks olulisemaid sotsiaalsüsteeme, milles nüüdisaegne ühiskond loob ja vahendab teadmisi. See on ühiskonna funktsioonisüsteem, mis osaleb sotsiaalse ühenduse liikmete kollektiivse teadmise ja tähendustemaailma ülesehitamises. Teadus teeb seda oma eriomaste meetodite abil ning on sellisena nüüdisajal üks olulisemaid elujõuliste teadmiste loomise viise. Viabiilsus ehk elujõulisus on konstruktivismi termin, mis asendab teadmiste tõelevastavust ning osutab teadmiste ja kohastumise seosele ehk siis sellistele teadmistele, mis võimaldavad nii indiviididel kui ka sotsiaalsetel ühendustel oma keskkonnas toime tulla.

Teaduse vahendusel tulevad meie ühisesse teadmisse ja keelde uued tähendused, mida kasutades me üritame pidevalt muutuvas maailmas toime tulla. Ja kuna keskkond muutub pidevalt, on tähendused paratamatult avatud ja ajutised. See seab väikerahva riski ette: kui me ei otsi uutele nähtustele ja arusaamadele oma keeles vasteid, võivad meie kollektiivne teadmine ja keel osutuda lõksuks, mis muudab meid pimedaks, kurdiks ja tummaks.

KAHEL VÄLJAL

Paraku on Eestis juhtunud nii, et teadus kui ühiskonna liikmete oluline ühiste teadmiste loomise viis on rebitud meie kultuu-

rist välja. Pole vähematki kahtlust, et selle tagajärjed on hukatuslikud — mitte maailmale, kellel on Eesti teaduse käekäik üsna ükskõik, vaid meile endale ühiskonna ja rahvusena, keda seob kultuur. Teadmised on nüüdisaegsele ühiskonnale vähemalt niisama oluline ressurss kui tooraine. Neist johtub inimeste tegevus ning tuleneb ümbritsev tegelikkus. Ja nagu eespool öeldud, sõltub teadmistest lõpuks see, kui edukalt tulevad sotsiaalsüsteem ja selles tegutsevad inimesed oma keskkonnas toime. Siia ongi koer maetud. Nii tunnetus kui ka kommunikatsioon on tööriistad, mille väärtust mõõdab nende kasutamise edukus. Ja kui ühiskonnal on tõsiseid probleeme, nii nagu meie ühiskonnal praegu on, siis ei tule põhjusi otsida mitte majandusest või poliitikast, vaid eeskätt sellest, kuidas sotsiaalne ühendus loob oma ühiseid teadmisi.

Eksiarvamuste vältimiseks ruttan täpsustama: neid ridu kirjutades ei arva ma sugugi, et teadust tuleks teha ainult eesti keeles. Teadus nagu kõik sotsiaalsüsteemid on enesele viitav, refleksiivne. Refleksiivsuse oluline mõõde on sotsiaalne: inimesed orienteeruvad oma tegevuses sellele, mida teised arvavad, mõtlevad ja tunnevad, ning kohandavad oma mõtteid, arvamusi ja tegevust selle järgi. Teadus kui operatsiooniliselt suletud sotsiaalsüsteem eeldab piisavat arvu inimesi, et selle süsteemi pidev taasloomine oleks võimalik.

Eesti on liiga väike, et võimaldada indigeenseid (päriskoduseid) teaduskogukondi, mistõttu Eesti teadlased, aga ka kunstnikud, kirjanikud, muusikud, ajakirjanikud jt peaksid tegutsema kahel väljal: omamaisel ja rahvusvahelisel. Olen ise konstruktivistide kogukonna liige, mis ühendab teadlasi mitmelt mandrilt ja millesse kuulub arvukalt teaduse ajalukku jäävaid nimesid, nagu näiteks Humberto Maturana, Siegfried J. Schmidt, kuni 2010. aastani ka Ernst von Glasersfeld, ja teised. Olen ka ise konstruktivismi tippajakirjas *Constructivist Foundations* esitanud uue konstruktivistliku ja kommunikatsioonipõhise kultuurikäsituse (mille lähteidee on mõtte ja tähenduse (ingl *sense and meaning*) eristamine; Palmaru 2012) ja ka kognitiivse autonoomia ja sotsiaalse orientatsiooni probleemi lahenduse (Palmaru 2016). Viimane tähendab sisuliselt sotsiaalse konstruktivismi teooria loomist, mis võimaldab ühendada sotsiaalset konstrukt-

sionismi ja radikaalset konstruktivismi. Niisiis väidan, et Eesti teadlane peab kirjutama eeskätt eesti keeles ja siis, kui tal on maailmale tõepoolest midagi öelda, on põhjust kirjutada ja rääkida inglise keeles. Mööngem, et paljudel teadlastel ei pruugi seda vajadust kunagi tekkida. Mis aga ei tähenda, et tema loomingut ei ole eesti kultuurile vaja.

Ja veel üks oluline seik: ei ole olemas mingit terviklikku ja monoliitset maailmateadust ega ka teadlase universaalset olemasolu või mitteolemasolu. Kõigi teadusdistsipliinide sees (ja ka nende kohal) on tänapäeval mitmeid erinevaid lähenemisviise, mille esindajad lähtuvad kohati üsna vastandlikest alusarusaamadest. Sel taustal pole olulised teised, kellega koos kuulutakse teaduskogukondadesse, mitte ainult sama eriala teadlased hoolimata rahvusest või riigipiiridest, vaid üha määravamaks on teaduses kujunenud lähenemisviis. Juba praegu on enamasti nii, et sama lähenemisviisi esindajad mõistavad oma kolleegi teistest teadusdistsipliinidest märksa paremini kui nende oma teadusdistsipliini esindajaid, kelle vaatekoht on teine. Kusjuures uusi ideid võetakse kasutusele ja arendatakse edasi suuresti just lähenemisviiside piires. Siin avalduvad valdkondade vahelisus ja ülesus varasemast erinevalt.

Praktikas tähendab see, et uurijad hindavad eeskätt oma lähenemisviisi ja sellele lähedaste koolkondade autoreid, kõigisse muudesse aga kiputakse suhtuma kui eksitusse. Sellel taustal ei olegi tsiteeringute arv mingi näitaja. Kommunikatsiooniteaduses nagu ka paljudes teistes sotsiaalteadustes on enamik ajakirju endistviisi metafüüsiliste realistide käes ning selle suuna esindajaid avaldatakse ja tsiteeritakse tublisti rohkem kui teisi. See aga ei tähenda, et traditsioonilise (et mitte öelda vananenud) lähenemisviisi pooldajad on kõvemad teadlased kui kõik teised. Sage tsiteerimine näitab eeskätt kuulumist peavoolu ja kujutluste aktsepteerimist selle sees. Sedasorti "näitajad" samastavad tõe vaikimisi väidete aktsepteeritavuse ja sidususega vananenud arusaamade raames. Samasugune "koherentsus" valitses ka George Orwelli *Loomade farmis*, samuti 20. sajandi totalitaarsetes režiimides. Nood ei olnud teatavasti kuigi edukad. Ja sugugi mitte juhuslikult, sest teadmiste väärtust ei määra mitte nende aktsepteeritavus min-

gis seltskonnas, vaid eeskätt nende elujõulisus. On naeruväärne, et teadus, mis peaks olema innovaatiline, üritab lähtuda samast eeldusest nagu 20. sajandi totalitaarsed režiimid. Selle tulemus saab olla ainult häda ja õudus.

LÕPETUSEKS

Inimesed kui autonoomsed olendid ei ole oma keskkonnast sõltumatud, nende toimetulek igasuguses keskkonnas ei ole võimalik. Aga seal, kus keskkond toimetulekut võimaldab, on adaptatsioonis otsustav osa indiviidide kognitiivsetel võimetel ning kommunikatsioonis kujuneval ja pidevalt uueneval kollektiivsel teadmisel. Seda võib väljendada ka nii: tunnetus ja vaimne elu on inimeste toimetuleku vältimatu tingimus.

Paraku on Eestis juhtunud nõnda, et siin kehtestatud teaduse hindamise reeglid ei toeta uue teadmise loomist ega teadlaste sisulist asjatundlikkust. Ühtlasi on teadus välja rebitud Eesti kultuurist. Just kultuur kui inimeste ühiste tähenduste võrk aga võimaldab ühiskonda pidevalt taasluua. Kultuur määrab märkide ja ütluste tähenduse ning ühtlasi ka nende kuulumise või mittekuulumise olemasolevasse tähendusemustrisse. Sellele vastavalt kommunikatsiooniakt kui sotsiaalse süsteemi elementaarne operatsioon kas seostub antud kommunikatsioonisüsteemi teiste elementaarsete operatsioonidega või mitte. Kommunikatsiooniaktide seostumisvõime tagajana muudab kultuur sotsiaalse süsteemi operatsiooniliselt suletuks ja autopoieetiliseks. Sellisena on kultuur ühiskonna pideva taasloomise võtmelüli, ilma milleta sotsiaalne kooslus lakkab olemast. Vabalt võib juhtuda nii, et keel ja kultuur hakkavad manduma, sest neid ei toida teadus, mille kaudu tulevad kultuuri paljud uued tähendused ja käsitused. Need omakorda, nagu mäletame, võimaldavad inimestel oma keskkonnas toime tulla. Palun hoidkem meeles, et meie keel ja kultuur muutuvad lakkamatult keskkonna kõikvõimalike muutuste survel. Ja et selle pideva muutumise üks võtmelüli on nüüdisajal teadus. Mandumine päädib varem või hiljem sellega, et mõni tugevam kultuur neelab üha kiduramaks jääva keele ja kultuuri endasse. Kui see peaks juhtuma, jäävad inimesed kui indiviidid muidugi

ellu. Aga selleks, et sotsiaalse kooslusena toime tulla, peavad nad kasutusele võtma mingi teise kultuuri. Ja see peab ilmtingimata olema teadusega seotud, teisiti ei ole nüüdisaegses ühiskonnas võimalik. Ma ei taha uskuda, et selline kultuurivahetus ongi meie riigi teaduspoliitika eesmärk.

Kirjandus

F o e r s t e r, Heinz von 1993. *KybernEthik*. (Internationaler Merve-Diskurs 180: Perspektiven der Technokultur.) Autoris. Übers. aus von Birger Ollrogge. Berlin: Merve

F o e r s t e r, Heinz von 2003. Cybernetics of cybernetics [1979]. — Heinz von Foerster. *Understanding Understanding: Essays on Cybernetics and Cognition*. New York—Berlin—Heidelberg: Springer, pp. 283–286

H o l l a n d, John H. 1995. *Hidden Order: How Adaptation Builds Complexity*. New York: Basic Books

H ö i j e r, Birgitta 2008. Ontological assumptions and generalizations in qualitative (audience) research. — *European Journal of Communication*, Vol. 23, No. 3, pp. 275–294

I b r u s, Indrek 2017. Suletud süsteem. — *Sirp*, 11. VIII. Vt www.sirp.ee/s1-artiklid/c8-meedia/suletud-susteem

K a n t, Immanuel 1982. *Prolegomena igale tulevasele metafüüsikale, mis on võimeline esinema teadusena*. Tlk Jüri Saar. Tallinn: Eesti Raamat

K a n t, Immanuel 2004/1781. *Kritik der reinen Vernunft*. Vollständige Ausgabe: Der Grundriss für Transzendentalphilosophie: Die Erste Kritik (es folgen die Kritik der praktischen Vernunft und die Kritik der Urteilskraft). Kindle Edition. Vt www.amazon.de/Kritik-reinen-Vernunft-Transzendentalphilosophie-Vernunft-ebook/dp/B00MY4P5NM

L a n g, Annie 2013. Discipline in crisis?: The shifting paradigm of mass communication research. — *Communication Theory*, Vol. 23, No. 1, pp. 10–24

L é v i - S t r a u s s, Claude 1955. *Tristes tropiques: Avec 38 illustrations et une carte dans le texte et 63 photographies de l'auteur hors texte*. (Terre humaine.) Paris: Plon

L u h m a n n, Niklas 2017. *Massimeedia reaalsus*. Tlk Mati Sirkel, toim. ja eess. Raivo Palmaru, Külli Habicht. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus

M i t t e r e r, Josef 1992. *Das Jenseits der Philosophie: Wider das dualistische Erkenntnisprinzip*. (Edition Passagen 38.) Wien: Passagen

M o n t u o r i, Alfonso 2011. Systems approach. — Mark A. Runco, Steven R. Pritzker (eds.-in-chief). *Encyclopedia of Creativity*. Second Edition, Vol. 2. San Diego *etc*.: Academic Press, pp. 414–421

P a l m a r u, Raivo 2012. Making sense and meaning: On the role of communication and culture in the reproduction of social systems. — *Constructivist Foundations*, Vol. 8, No. 1, pp. 63–75

P a l m a r u, Raivo 2016. Constructivism as a key towards further understanding of communication, culture and society. — *Constructivist Foundations*, Vol. 12, No. 1, pp. 30–38

P a r s o n s, Talcott 1951. *The Social System*. New York: Free Press

S c h o l l, Armin 2009. *Die Befragung*. 2., überarb. Aufl. Konstanz: UVK (UTB)

V a r e l a, Francisco J. 1997. Patterns of life: Intertwining identity and cognition. — *Brain and Cognition*, Vol. 34, No. 1, pp. 72–87

V ö l k e r, Julia, Armin S c h o l l 2014. Do the media fail to represent reality?: A constructivist and second-order critique of the research on environmental media coverage and its normative implications. — *Constructivist Foundations*, Vol. 10, No. 1, pp. 140–149

RAIVO PALMARU (1951) on lõpetanud Tartu Ülikooli ajaloo osakonna 1978, Eesti TA Ajaloo Instituudi aspirant 1978–1982, politoloogia magister (2000), filosoofiadoktor politoloogia ja riigiteaduse alal (2001, mõlemad Tallinna Pedagoogikaülikoolis). Akadeemia Nord lektor, poliitika õppetooli hoidja 2000–2001, erakorraline professor, meedia ja reklaami õppetooli juhataja 2001–2003, korraline professor 2003–2005, juhtimis- ja kommunikatsiooniteaduskonna dekaan, professor 2007–2009; marketingi ja kommunikatsiooni instituudi direktor, professor 2009–2010; Eesti Vabariigi kultuuriminister 2005–2007; Tallinna Ülikooli kommunikatsiooni instituudi dotsent 2010–2012 ja teadur 2012–2015, seejärel Balti filmi, meedia, kunstide ja kommunikatsiooni instituudi meedia- ja kommunikatsiooniuuringute teadur. *Akadeemias* on temalt ilmunud artiklid “Tegelikkus, mida me loome” (2009, nr 3, lk 459–480), “Pärast tõde tuleb reaalsus: Pilguheit teadmise ja reaalsuse suhtele” (2011, nr 2, lk 221–254) ja “Kommunikatsioon ja kultuur: Kuidas ühiskond on võimalik” (2012, nr 3, lk 459–490) ning arvustus Tiit Hennoste *Uudise käsiraamatu* kohta (2002, nr 7, lk 1500–1505).

EESTI KEELE KESTLIKKUS KÕRGHARIDUSES

Birute Klaas-Lang, Helle Metslang

SISSEJUHATUS

Uurimustes ja raportites kõrghariduse rahvusvahelistumise ja ülikoolide õpetuskeelte valikute kohta pööratakse tähelepanu eelkõige inglise keele kui *lingua franca* levimise aspektidele pragmaatilisest vaatepunktist (Saarinen 2012; Risager 2012; Haberland, Mortensen 2012; Lindström 2012; Söderlundh 2012; Soler-Carbonell 2014), rõhutades ülikoolide vajadust pakkuda rahvusvahelisele üliõpilaskonnale ingliskeelseid õppekavu ja tuues välja Euroopa riikide positiivseid kogemusi ingliskeelse õppe juurutamises, eriti just Põhjamaades. "Inglise keele kui *lingua franca* kasutamise intensiivistumisel teaduses ja kõrghariduse õppekeelena on tugev mõju kõikides Põhjamaades ja tegelikult kogu Euroopas põhja pool Alpe" (Bull 2012: 55). Rahvusvahelistumine eeldab ülikoolidelt seega järjest enam ingliskeelset õpet, mis kaasnähuna tõrjub paratamatult kõrvale rahvuskeelse õppe. Ka haridus on allutatud turumajanduse reeglitele ja inglise keelel on "rahvusvahelisel haridusturul" maailmas vaieldamatult liidriroll (Naidoo, Jamieson 2005). Kõrgharidusel on aga peale turupotentsiaali kanda veel mitu olulist ülesannet, nagu näiteks ühiskonnale ja riigile vajalike spetsialistide koolitamine ning "riiklike asutustena ühiskonna teenimine" (Saarinen 2012: 158). Rahvuskeel kõrghariduses ja teaduses on aga eelnevale lisaks ka kultuurinähtus — üks keele kasutusvaldkondi, mis nõuab hoolt ja arendamist.

Üheks keele püsimise nurgakiviks on tema staatus ja õigusruum. Tänapäeva ühiskonnas, mida iseloomustavad nii üleilmne

infovahetus kui ka ränne, ei kindlusta ka ametlik ehk riigikeele staatus ja toetav taristu keelele tulevikku, sest inglise keele kasutamine on plahvatuslikult suurenenud nii hariduses, kaubanduses kui ka majanduses (Vertovec 2007, 2010). Globaliseerumise kaasnähu ehk siis inglise keele üleilmastumise võimalikke mõjusid keelte kestlikkusele on laiemalt teadvustatud (Skutnabb-Kangas 2000; Phillipson 2003, 2009; Hagège 2006; Canagarajah 2007). Samuti on ette näidata uurimuspõhiseid riiklikke keeleprogramme ja strateegiaid (näiteks Rootsis, Eestis, Soomes), mis on loodud kindlustamaks riigikeele funktsioonide jätkumist kõigis eluvaldkondades (Mål i mun 2002; EKAS 2004; EKA 2011; Hakulinen jt 2009). Vähemuskeelte kestlikkuse diskursus on üle kandunud ka palju suurema absoluutarvuga emakeelse kõnelejaskonna keeltele. Selline laienemine on tingitud eelkõige vajadusest tagada keeleline mitmekesisus uuenenud keelekeskkondades ja sotsiolingvistilises olukorras, mille on kaasa toonud üleilmastumine ja muutused tänapäeva ühiskonnas (vt Ehala 2010; Soler-Carbonell 2012; Ehala jt 2014). Keele kestlikkuse tegureid välja tuues on rõhutatud just kõrghariduse keelsust kui keele kestlikkuse üht kõige olulisemat näitajat (vt Soler-Carbonell 2012; Vilà, Bretxa 2014). Tuleb nõustuda David Crystaliga: isegi keelt, mida räägib 20 miljonit inimest, on olnud põhjust nimetada puudega keeleks, kui kõrghariduses on valdav inglise keel (2002: 13).

Kõrghariduse õppekeele küsimus on viimastel aastatel olnud väga oluline teema nii Eestis kui ka Euroopas laiemalt (vt nt Soler, Vihman 2017). Tähtsal kohal selles diskussioonis on keele kestlikkus olukorras, kus keele kasutusvaldkonnad hakkavad kitsenema. Kui inglise keel asendab rahvuskeeli nende senistes rollides ühes valdkonnas (kõrghariduses ja teaduses), võib see kaasa tuua valdkonna kaotuse esmalt sellega piirnevas (näiteks üldharidus) ja hiljem ka mujal. 2017. aastal koostatud "Eesti keeleseisundi uuring" toob ekspertidega tehtud intervjuudele toetudes välja, et keelekasutus kõrghariduses ja teaduses on sageli kõige hapram ja haavatavam valdkond, "kuna see mõjutab nii üliõpilaste väljendusoskust kui ka eesti keele funktsionaalsust igas valdkonnas. Seega on kõrghariduse keelekasutus üks keele vitaalsuse olulisi näitajaid ning mõjureid" (Lukk jt 2017: 45).

2017. aasta märtsis korraldati Riigikogus arutelu "Kas eestikeelne kõrgharidus on välja suremas?",[1] artikli kirjutamise ajal valmistatakse ette eesti keele probleemide, sealhulgas kõrgkoolide õppekeele arutamist Riigikogus riiklikult tähtsa küsimusena.[2]

Euroopa riigikeelte nõukogusid ja instituute ühendav organisatsioon EFNIL (European Federation of National Institutions for Language)[3] pühendas kõrghariduse ja teaduse keelele oma 2014. aastal korraldatud aastakonverentsi Firenzes ja 2015. a ilmunud kogumiku *Language Use in University Teaching and Research* (Stickel, Robustelli 2015). Firenze konverentsil võtsid 30 riiki esindavad keeleteadlased vastu ka pöördumise ülikoolide õppe- ja teadustöö keelekasutuse kohta (samas: 290), milles suhtutakse murelikult järjest enam levivasse suundumusse "kasutada inglise keelt hariduskeelena mitteingliskeelsetes riikides. Suundumus kasutada ülikooliõppes ja teaduses inglise keelt riigikeelte asemel piirab nende keelte kasutusvaldkondi ja arengut ning ohustab seega Euroopa keelelist mitmekesisust, mis on tähtis meie maailmajao kultuurilise mitmekesisuse ja rikkuse jaoks". Ühtlasi edastas EFNIL tungiva soovituse mitteingliskeelsete riikide akadeemilistele ja poliitilistele ametkondadele, et "nad julgustaksid õpetajaid ja õpilasi kasutama teaduses ja õppes oma riigikeelt" (samas: 291).

Kõrghariduse õppekeele probleemi on rahvusvaheliselt tõstatanud ka üks Euroopa tuntumaid ülikoole, mitmesse Euroopa juhtivate teadusülikoolide võrgustikku kuuluv Leuveni katoliiklik ülikool Belgias. Leuveni ülikool kuulub Flandriasse, kus õpe on ennekõike flaami keeles, võõrkeelse õppe võimalused on rangelt reglementeeritud. 2017. aasta septembris toimus Tartus Leuveni algatatud seminar "Rahvusvahelistumine ja keel", millest võtsid osa 11 Eesti, Läti, Leedu, Soome ja Belgia ülikooli esindajad. 2018. aasta mais toimub Leuvenis kõrghariduse keelepoliiti-

[1] Vt www.youtube.com/watch?v=Y46uOG8kOT0&t=267s (4.02.2018).

[2] Arutelu toimus 15. märtsil 2018, vt salvestist: www.youtube.com/watch?v=PaqtFfZII7Q (16.03.2018). *Toim.*

[3] Vt www.efnil.org (4.02.2018).

ka seminar "Ülikoolide rahvusvahelistumine ja rahvuskeel", kuhu oodatakse nii Euroopa ülikoolide otsustajaid ehk siis rektoreid kui ka keeleteadlasi, et arutada, kuidas ülikoolide keelepoliitika toetaks ühel ajal nii ülikoolide rahvusvahelist nähtavust ja kuulumist üleilmsesse akadeemilisse kogukonda kui ka aitaks areneda ja kesta inglise keele kõrval rahvuskeeltelgi.

Käesolev artikkel on jätkuks autorite varasematele uurimustele kõrghariduse keele teemal keele kestlikkuse raamistikus (Klaas-Lang 2012a, 2012b, 2014, 2016; Klaas-Lang, Metslang 2015).

KÕRGHARIDUS EESTIS

Eestis on 2017/2018. õppeaastal 21 kõrgkooli: kuus avalik-õiguslikku ja üks eraülikool, kaheksa riigi- ja kuus erarakenduskõrgkooli,[4] kus õpib 46 155 üliõpilast.[5] Kui veel mõne aasta eest oli Eestis ligi 70 000 üliõpilast, siis viimastel aastatel on see näitaja Eesti demograafilisest olukorrast sõltudes oluliselt vähenenud (vt tabel 1). Ülikoolides ja rakenduskõrgkoolides saab õppida eesti, vene või inglise keeles. Eesti keel on kõrghariduse õppekeeleks alates 1919. aastast, mil pärast Eesti Vabariigi rajamist läks Tartu Ülikool üle eestikeelsele õppele. Ülikooliseaduse (ÜKS: § 22 lg 8) ja rakenduskõrgkooli seaduse (RakKKS: § 17) järgi on kõrghariduse tasemel õppekeeleks eesti keel, muude keelte kasutamise otsustab haridusasutuse nõukogu (avalik-õiguslikud ja erakõrgkoolid) või haridus- ja teadusminister (riiklikud kõrgkoolid). Peale riigi rahastatavate õppekohtade saavad kõrgkoolid võtta vastu ka üliõpilasi, kes maksavad oma õpingute eest ise. 2013. aastal elluviidud kõrgharidusreform lõi tasuta eestikeelse kõrghariduse loosungi all seose õppekeele ja õppimise rahastamise vahele: riik rahastab õppimist õppekavadel, kus õppekeeleks

[4]Haridussilm: qlikview-pub.hm.ee/QvAJAXZfc/opendoc_hm.[-]htm?document=htm_avalik.qvw&host=QVS%40qlikview-pub&anonymous=true (4.02.2018).

[5]Artiklis esitatavad andmed üliõpilaste arvude ja õppekavade kohta põhinevad Eesti Hariduse Infosüsteemil (EHIS). Õppeaasta 2017/2018. andmed on 10. novembrist 2017.

Tabel 1

ÜLIÕPILASTE JAGUNEMINE ÕPETUSKEELTE JÄRGI AASTAIL 1993 ja 2012–2017

Õppe-keel	1993	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Eesti							
– arv	20 585	61 496	53 009	47 738	42 835	39 474	37 529
– %	82	91	88	87	84	83	81
Inglise							
– arv	176	1642	3248	3899	4439	4858	5635
– %	1	2	5	7	9	10	12
Vene							
– arv	4303	4469	1425	1246	1096	909	857
– %	17	7	2	2	2	2	2
Kokku	25 064	67 607	59 998	55 214	51 092	47 794	46 155

Märkus: Kogusummad sisaldavad ka kahe õppekeelega üliõpilaste arvu, mida tabelis eraldi real esitatud ei ole.

on eesti keel; tasulisi õppekohti saab luua ainult muukeelsetele õppekavadele (MS 2012).

EESTI KEELE ÕIGUSRUUM JA KEELEPOLIITILISED STRATEEGIAD

Keele edukaks toimimiseks on vaja kindlustada ja reguleerida ka tema õigusruum. Eesti keel on Eesti riigikeel 1989. aasta keeleseaduse ja selle seaduse uute versioonide järgi. On väga tähelepanuväärne, et esimene keeleseadus võeti vastu veel enne Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamist ja kandis siis nime Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi keeleseadus, kus artiklis nr 60 on kirjas: “Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi riigikeel on eesti keel. Eestimaal, eestlaste põlisel asualal on eesti keel riigi erilise tähelepanu ja kaitse all. Eesti keele seadustamisega riigikeeleks on loodud kindel alus eesti rahva ja tema kultuuri säilimiseks ja arendamiseks” (Keeleseadus 1989). 23. veebruaril 2011. aastal võttis Riigikogu vastu uuendatud keeleseaduse, mille eesmärk (nagu ka eelnenud keeleseaduse ja selle paranduste korral)

on "arendada, säilitada ja kaitsta eesti keelt ning tagada eesti keele kasutamine peamise suhtluskeelena kõikides avaliku elu valdkondades" (EV Keeleseadus 2011: 1. pt, § 1). Ka uues keeleseaduses sätestatakse, et "Eesti riigikeel on eesti keel" (samas: 2. pt, § 3, lõige 1).

Eesti keele õiguslik kaitse on jõudnud ka Eesti Vabariigi põhiseadusesse (EV Põhiseadus 2011), mille kohaselt peab riik tagama eesti rahvuse, keele ja kultuuri säilimise läbi aegade: põhiseaduse § 6 sätestab, et Eesti riigikeel on eesti keel. Riigi kohustus on tagada igaühe õigus saada eestikeelset õpetust (§ 37); igaühe õigus eestikeelsele asjaajamisele ja suhtlemisele riigivõimuorganitega (§ 51); riigiasutuste ja kohalike omavalitsuste eestikeelne asjaajamine (§ 52). Et tagada eesti keelele seadustega ette nähtud õigusi, tegeleb Eesti riik eelkõige Keeleinspektsiooni kaudu ka keelekaitsega.

Keelevaldkonda on Eesti riik strateegiliselt planeerinud nüüd juba 20 aastat. 1998. aastal tegi Vabariigi Valitsus 21. aprilli protokollilise otsusega Haridusministeeriumile ülesandeks koostada eesti keele arendamise strateegia. 6. aprillil 2000 loodi haridusministri käskkirjaga Euroopa keelteaasta korraldamise Eesti komitee (hilisem Eesti keelenõukogu), mille üheks ülesandeks sai kõnealuse strateegia koostamine, statuudi järgi aga ka Vabariigi Valitsuse nõustamine keelepoliitika küsimustes: "Eesti keelenõukogu nõustab Vabariigi Valitsust keelepoliitika arendamisel ja elluviimisel" (EV Keeleseadus 2011: 2. pt, § 7). 5. augustil 2004. aastal kiitis Vabariigi Valitsus heaks "Eesti keele arendamise strateegia 2004–2010" (EKAS) ja 25. novembril 2010 eelmise strateegilise plaani jätku "Eesti keele arengukava 2011–2017" (EKA) ja selle rakendusplaani, mille koostas Haridus- ja Teadusministeerium koostöös Eesti keelenõukoguga. 2017. aastaga kehtivuse lõpetanud arengukava esitab 13 eesti keele arendamise abinõu, mis peavad aitama tagada eesti keele kui riigikeele toimimise kõikides eluvaldkondades, selle arenguvõime ning Eesti elanike ühise suhtluskeele staatuse. Arengukava käsitleb eesti keelekorraldust (üld-, oskus- ja nimekorraldus), eesti keele uurimist ja keelekogusid, eesti keele keeletehnoloogilist tuge, haridust ja eesti keele õpet (eestikeelset üldharidust, eesti

keelt muukeelses üldhariduses, kutseharidust, kõrgharidust), eesti keele erikujusid (piirkondlikud erikujud, väliseestlaste eesti keel, viipekeel ja keeleliste erivajadustega inimeste keelekasutus), eesti keelt mitmekeelses maailmas, keeleseaduse täitmise järelevalvet ja keeleteavitust. Artikli kirjutamise ajal valmistab Haridus- ja Teadusministeerium ette uut keelevaldkonna arengukava (EKVA 2018), mis peaks valmis saama ja kooskõlastused läbima 2018. a esimesel poolel.

Keelenõukogu kui laiapõhjalise eksperdikogu tegevus lõpetati paraku 2016. aasta lõpul. Uus nõukogu on palju väiksema koosseisuga ja oluliselt väiksema ühiskondliku nähtavusega. Kas selline kärbitud koosseis ja allumine HTMi keeleosakonnale toob kaasa ka muutusi riigi keelepoliitikas, on näha lähemal ajal.

Kõrghariduse valdkonnas seadis eelmine arengukava eesmärgiks, et "kõrgkoolilõpetajate eesti keele oskuse kõrget taset tagav eestikeelne kõrgharidus on olemas kõigil õppeastmetel kõigis õppekavarühmades, kusjuures toetatakse ka võõrkeelse õppe võimalusi; tähtsamad teadustulemused avaldatakse ka eesti keeles, säilitades ja arendades eesti teaduskeelt, vältides mis tahes teadusala täielikku võõrkeelestumist" (EKA). Eestikeelse kõrghariduse ja teaduse toeks on käivitatud ka mitu riiklikult rahastatud programmi,[6] mille abil on jätkatud eelmisel rahastusperioodil edukaks osutunud tegevusi keeletehnoloogias, teaduse arendustegevuses, terminoloogias ja kõrgkoolidele mõeldud õpikute kirjastamisel: 1) Eesti keeletehnoloogia 2011–2017 (eelmine programm aastateks 2006–2010); 2) Eestikeelse terminoloogia programm 2013–2017 (eelmine programm aastateks 2008–2012); 3) Eestikeelsed kõrgkooliõpikud 2013–2017 (eelmine programm aastateks 2008–2012); 4) Eesti keel ja kultuurimälu II 2014–2018 (eelmine programm aastateks 2009–2013).

[6]Vt Haridus- ja Teadusministeeriumi koduleheküg, www.hm.ee/et/tegevused/eesti-keel-ja-voorkeeled/programmid (4.02.2018).

EESTI KÕRGHARIDUSE SEADUSRUUM JA EESTI KEEL

Kõrghariduse seadusruumi Eestis reguleerivad ülikooliseadus ja rakenduskõrgkooli seadus. Mõlemas seadustatakse eesti keele kasutamine õpetuskeelena ja reguleeritakse ka teiste keelte kasutamist kõrgkooliõppes: "Ülikooli õppekeel on eesti keel. Muude keelte kasutuse otsustab ülikooli nõukogu" (ÜKS); "Rakenduskõrgkooli õppekeel on eesti keel. Teiste keelte kasutamise otsustab minister, kelle juhitava ministeeriumi valitsemisalasse rakenduskõrgkool kuulub" (RakKKS). Kõrghariduse olulised arenguprioriteedid ja valikud olid nende seaduste kehtestamise ajal kirja pandud kahes strateegilises dokumendis, kusjuures mõlemas pöörati tähelepanu ka eesti keele positsioonile ja arendamisele. Kõrghariduse õpetuskeel märgiti "Eesti kõrgharidusstrateegias 2006–2015" (EKS), kus oli ühe eesmärgina kirjas: "Tagada eestikeelse haridus- ja kultuuriruumi areng. Tuleb kindlustada eestikeelse kõrgharidusliku õppe jätkumine ja areng Euroopa avatud haridusruumis. Eesmärk on, et kõigis õppesuundades saab eestikeelset kõrgharidust kõigil õppeastmetel." "Eesti kõrghariduse rahvusvahelistumise strateegia 2006–2015" (EKRS) rõhutas kõrghariduse rahvusvahelistumise tähtsust ja seega ka ingliskeelsete õppekavade arendamise vajalikkust. Teisalt tõi strateegia välja ülikoolide olulise osa riigikeele arendamises ning määratles väga selgesti eesti keele rolli õpetuskeelena: "Eesti kõrghariduse avamisel ning rahvusvahelise mõõtme toomisel igasse õppekavasse peame tagama eesti keele säilimise esmase kõrgkoolides kasutatava õppe- ja teaduskeelena." Mõlema strateegilise dokumendi kehtivusaeg on praeguseks läbi ja Eesti kõrghariduse olulisimad suunaandjad on "Elukestva õppe strateegia 2020"[7] ning selle suunistest ja visioonidest lähtuv rakenduskava "Kõrghariduse programm 2016–2019"[8]. Elukestva õppe strateegias pööratakse küll tähelepanu eesti keelest erineva emakeelega noorte haridusvõimalustele ja eesti keele õppe tagamisele kõikide vanuserühmade jaoks. Sa-

[7] Vt www.hm.ee/sites/default/files/strateegia2020.pdf (15.09.2017).

[8] Vt www.hm.ee/sites/default/files/lisa_8_korghariduse_programm_2016-2019.pdf (15.09.2017).

mas pole sõnastatud keele kestlikkuse jaoks olulise kasutusvaldkonna — kõrghariduse — säilimine ja arendamine eestikeelsena. Kõrghariduse programmis on väga palju tähelepanu pööratud rahvusvahelistumisele ja võõrkeeleõppele, kuid eesti keele positsioonide säilitamist kõrghariduskeelena pole siingi märgitud. **Kui võrrelda riiklikus kõrghariduspoliitikas viimase kümne aasta jooksul toimunud muutusi, siis on ilmne suundumus rõhutada rahvusvahelistumise ja kõrgkoolide võõrkeelestumise vajalikkust kui akadeemilise edu ja kvaliteedi tagatist. Kadunud on aga põhimõtted, mis peavad oluliseks kindlustada Eesti riigikeele toimimine kõrghariduskeelena.** Kuigi riik rahastab eestikeelse oskussõnavara arendamist ja eestikeelsete kõrgkooliõpikute koostamist ja kirjastamist, jäävad need õpikud ilma eestikeelse kasutajaskonnata riiulisse tolmu koguma ja oskussõnavara ei jõua praktikas juurduda.

KEELTE KASUTAMISE OLUKORD EESTI KÕRGHARIDUSES

Õppekeel

Vaatleme nüüd eri keelte ja eri keeletaustaga inimeste rolli Eesti kõrghariduses, toetudes Eesti hariduse infosüsteemi (EHIS) andmetele, "Eesti keele arengukava" seiretele (EKAE 2013, 2015) ja kõrgkoolidest kogutud andmetele.

Eesti keel on kõigi õppetasemete domineeriv õppekeel nagu ka kaks aastakümmet tagasi (vt tabel 1). Võrreldes ajaga pärast Eesti iseseisvuse taastamist on tunduvalt vähenenud vene keeles õppivate üliõpilaste osakaal, suurenenud aga inglise keeles õppijate oma. Venekeelse õppe suur osa 1990. aastatel põhines ühelt poolt nõukogude ajast edasi kandunud venekeelsete õpperühmade olemasolul, teiselt poolt lõi liberaalkapitalistlik elukorraldus võimalusi uute õppeasutuste asutamiseks, mida ka agaralt kasutati. Tekkis üsnagi väikesi ülikoole ja rakenduskõrgkoole, millest paljud pakkusid õppimisvõimalusi just vene emakeelega noortele. Edaspidi aga asuti kontrollima kõrgemates õppeasutustes antava hariduse vastavust kvaliteedistandarditele, mistõt-

tu paljud eraõppeasutused pidid tegevuse lõpetama ja vene keeles antava kõrghariduse maht vähenes järsult. Seevastu on järjekindlalt kasvanud ingliskeelse õppe osakaal. Vene keeles õppijate osa langes ajavahemikul 1993–2013 17%-lt kaheni ja on jäänud sellele tasemele püsima. Inglise keeles õppijate osakaal on alates 2012. aastast tõusnud aga kahelt protsendilt 12%-ni. Eesti keeles õppijate osakaal on vaadeldaval perioodil kõigepealt tublisti tõusnud (1993. aastal 82%, 2012. aastal 91%), seejärel asunud järjekindlalt langema, praegune tase (81%) jääb juba allapoole 1993. aasta oma. Doktoriõppekavad, mille puhul on lubatud kahe keele määramine, on põhiliselt eesti- ja ingliskeelsed.

Viimaste aastate nihetes on kindlasti oma osa ka 2013. aastal käivitatud kõrgharidusreformil. Eestikeelse tasulise õppe kaotamist on riik küll kõrgkoolidele korvanud, kuid ka kõrgkoolid ise on astunud samme õppemaksu kui tuluallika hankimiseks võõrkeelsete õppekavade lisamise teel. Tasuliste ingliskeelsete õppekavadena avati või muudeti tasuliseks näiteks e-riigi tehnoloogiate ning puidu- ja plastitehnoloogiate magistriõppekavad Tallinna Tehnikaülikoolis, arstiteaduse õppekava Tartu Ülikoolis, veterinaarmeditsiini õppekava Eesti Maaülikoolis. Sihtrühmadena nähakse välisüliõpilasi (sh soomlasi, kes eesti ja soome keele sarnasuse tõttu on seni õppinud tasulistel õppekohtadel eesti keeles, eriti arstiteadust ja veterinaarmeditsiini) ja ka Eesti noori. Ingliskeelse õppe laienemisega on kiiresti kasvanud välisüliõpilaste arv (2012. a 1876, 2017. a 3917),[9] mis moodustab juba 8,2% üliõpilaste koguarvust. Selle näitaja poolest oli Eesti 2016/2017. õppeaastal "rahvusvahelisem" näiteks Soomest, kus nimetatud õppeaastal oli välisüliõpilasi 7,7% üliõpilaskonnast.

Eesti kõrgkoolide õppekavade jagunemise õppekeelte vahel võtavad kokku tabelid 2 ja 3. Neist ilmneb, et ingliskeelsed õppekavad koos eesti- ja ingliskeelsete õppekavadega moodustavad juba 30% kõigist õppekavadest. Samas õpib neil õppekavadel kokku 17% üliõpilaste koguarvust (inglise keeles õpib 12%, eesti ja inglise keeles 5% üliõpilastest). Niisiis on õppijaid õppekava kohta suhteliselt vähem kui eesti keele puhul. Siit kerkib kohe küsi-

[9] Vt www.hm.ee/sites/default/files/valisuliopilased.pdf (4.02.2018).

mus: kas väike üliõpilaste arv ingliskeelsel õppekaval tagab kava tasuvuse või rahastatakse ingliskeelset õpet hoopis eestikeelse õppe arvelt?

Tabel 2

ÕPPEKAVADE JAGUNEMINE ÕPPEKEELTE VAHEL 2014–2017
(absoluutarvud)

Õppekava keel	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17	2017/18
– eesti ja inglise (doktoriõpe)	121	136	142	144	137
– eesti ja vene (doktoriõpe)	3	3	3	4	4
– eesti	666	628	611	599	561
– inglise	90	94	106	125	115
– vene	29	30	35	30	21
Kokku	909	891	897	902	838

Tabel 3

ÕPPEKAVADE JAGUNEMINE
PEAMISTE ÕPPEKEELTE VAHEL 2014–2017
(osakaal õppekavade koguarvust, %)

Õppekava keel	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17	2017/18
– eesti ja inglise (doktoriõpe)	13	15	16	16	16
– eesti	73	70	68	66	67
– inglise	10	11	12	14	14
– vene	3	3	4	3	3

See erinevus tuleneb ennekõike sellest, et inglise õppekeelega õppekavu leidub ennekõike teisel ja kolmandal kõrghariduse õppetasemel: ingliskeelsed õppekavad on põhiliselt magistriõppekavad, eesti ja inglise keelega ainult doktoriõppekavad (vt tabel 4). Viimaste puhul tagab eestikeelsus riigi rahastuse, ingliskeelsus teaduse rahvusvahelise mõõtme. Bakalaureuseõppes aga on õppekavad peamiselt eestikeelsed. Inglise keelt kasutatakse ka eestikeelsete õppekavade üksikutes ainetes ja moodulites, samuti on osa õppekirjandusest ingliskeelne. Selline suundumus keelte funktsioonide jaotumiseks eri kõrgharidusastmete

Tabel 4

BAKALAUREUSE-, MAGISTRI- JA DOKTORIÕPPEKAVADE KEEL 2013–2017

Õppeaste	eesti ja inglise keel	eesti ja vene keel	eesti keel	inglise keel	vene keel	Kokku
2013/14						
bakalaureuseõpe			190	22	3	215
magistriõpe			270	62	5	337
doktoriõpe	121	3	15	2		141
Õppekavu kokku*	121	3	666	90	29	909
2014/15						
bakalaureuseõpe			180	20	2	202
magistriõpe			251	67	5	323
doktoriõpe	136	3	15	2		156
Õppekavu kokku	136	3	628	94	30	891
2015/16						
bakalaureuseõpe			181	20	3	204
magistriõpe			241	74	7	322
doktoriõpe	142	3	3	2		150
Õppekavu kokku	142	3	611	106	35	897
2016/17						
bakalaureuseõpe			191	23	2	216
magistriõpe			231	87	4	322
doktoriõpe	144	4	1	2		151
Õppekavu kokku	144	4	599	125	30	902
2017/18						
bakalaureuseõpe			185	20	1	206
magistriõpe			219	80	3	302
doktoriõpe	137	4	2	1		144
Õppekavu kokku	137	4	561	115	21	838

* — Kõigi õppekavade kogusumma, kaasa arvatud tabelis kajastamata integreeritud õpe ja rakenduskõrgharidusõpe.

vahel kehtib kõigi õppesuundade puhul ja on kooskõlas teisteski Euroopa maades täheldatuga.

Ingliskeelsete magistriõppekavade osakaalu tõus on olnud kiire: 2012. aasta sügisel moodustasid ingliskeelsed õppekavad magistriõppekavadest 9%, 2014. a 21%, ja praeguseks oleme jõudnud 29% tasemele.

Vastavalt eesti keele arengukavale (EKA 2011), eelmisele eesti keele arendamise strateegiale (EKAS 2004) ja järgmise arengukava eelnõule (EKVA 2018) tuleb säilitada kõigil erialadel eestikeelne õpe. Erialade vasteteks õppekavade liigituses ISCED (alates 1. septembrist 2016 on Eestis kasutusel versioon ISCEDF-2013)[10] oleme lugenud õppekavarühmi. EKA 2011 eesmärkide hulka kuulus eestikeelse kõrghariduse säilimine kõigis õppekavarühmades kõigil õppeastmetel. Kavandatud taset on üldjoontes suudetud hoida. Nii 2012., 2013. kui ka 2014. aasta andmetel sisaldasid kõik õppekavarühmad eestikeelseid õppekavu kõigil õppetasemetel. Paari viimase aasta areng on mõnes väiksemas õppekavarühmas eeltoodud põhimõtte siiski ohtu seadnud. 2017. aasta novembris sisaldas humanitaariteaduste ja kunsti interdistsiplinaarne õppekavarühm ühte eesti- ja ingliskeelset doktoriõppekava, ainus magistrikava on siin aga 2017. aastal avatud ingliskeelne kirjandus-, visuaalkultuuri ja filmiteooria õppekava (TLÜ). Informatsiooni- ja kommunikatsioonitehnoloogiate õppesuunal on ainult ingliskeelne magistriõpe õppekavarühmas "Andmebaaside ja võrgu disain ning haldus" (küberkaitse õppekava, TTÜ) ning õppekavarühmas "Informatsiooni- ja kommunikatsioonitehnoloogiad, mujal liigitamata" (E-riigi tehnoloogiad ja teenused, TTÜ). Kui teiste eelmainitud erialade puhul saab muudel õppeastmetel lähedasi erialasid eesti keeles õppida, siis e-riigi erialale muude õppeastmete eestikeelne tugi puudub. Ainult ingliskeelne magistriõpe on veel õppekavarühmades "Materjalide töötlemine (klaas, paber, puit ja plast)", "Mehaanika ja metallitöö", "Tootmine ja töötlemine, mujal liigitamata" (kõik õppekavad TTÜs). Doktoriõppes on enamik õppekavu kõigis õppekavarühmades kahe õppekeelega, s.t eesti ja inglise keeles.

Eestikeelseks õppetööks on vaja eestikeelset õppevara ja erialaterminoloogiat. Mõlema jaoks tegutsetakse intensiivselt ja seda on riiklikult ka vastavate programmidega toetatud, ühtlasi

[10] Vt International Standard Classification of Education, uis.unesco.org/en/topic/international-standard-classification-education-isced; Fields of Education detailed levels. European Commission, ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/education/tools/docs/isced-2013-fields-of-education_en. pdf (4.02.2018).

tunnustatakse igal aastal parimate eestikeelsete kõrgkooliõpikute autoreid.

Õppe- ja uurimistulemuste avaldamise keel

Kõrgharidusstandardi järgi peab üliõpilane bakalaureusekraadi ja rakenduskõrgharidusõppe diplomi saamiseks "olema oma õppekeeles ja vähemalt ühes võõrkeeles võimeline erialaga seonduvaid probleeme suuliselt ja kirjalikult selgitama ning erialastes aruteludes osalema". Magistrikraadi saamiseks peab üliõpilane "olema oma õppekeeles ja oma erialal olulises võõrkeeles võimeline erialaga seonduvaid probleeme, järeldusi ja nende aluseks olevaid teooriaid suuliselt ja kirjalikult esitama ja argumenteerima ning osalema nii erialaspetsialistide kui ka erialaväliste inimeste sellekohastes aruteludes". Doktorikraadi saamiseks peab üliõpilane "olema võimeline suuliselt ja kirjalikult esitama teadussuuna ja oma uurimistööga seonduvaid probleeme, järeldusi ja nende aluseks olevaid teooriaid nii erialaspetsialistidest auditooriumile kui ka erialaväliste inimestega suhtlemisel, argumenteerima ning osalema sellekohastes aruteludes oma õppekeeles ja oma erialal olulises võõrkeeles, sealhulgas avaldama originaalseid teadustulemusi rahvusvaheliselt eelretsenseeritavates teadusväljaannetes või kunstide erialadel loometöid rahvusvahelisele auditooriumile". (KHS 2017.)

Eri tasemete lõputöödele esitatavaid nõudeid reguleerivad kõrgkoolid ise, kuid üldjuhul kirjutatakse need õppekava õppekeeles või muus eriala olulises keeles ning tööle lisatakse resümee, mis on eestikeelse töö puhul võõrkeelne ja vastupidi. Eesti ülikoolide rektorite nõukogu kokkulepetes aastatest 2003 ja 2006 sisaldub eesti teaduskeele väärtustamine ja arendamine; doktoriõpingute ülesannete ja väljundite hulgas rõhutatakse võõrkeele kasutamise vajalikkust: ülesandeks on muu hulgas arendada edasi võimet väljendada ennast oma erialal nii kirjalikult kui suuliselt vähemalt ühes võõrkeeles, doktoriõppe kohustuslike osiste hulgas leidub võõrkeelne osaline õpe koduülikoolis, doktoriõppega antava oskusena oskus kirjutada teadusartiklit, oskus õpetada ja juhendada nii ema- kui võõrkeeles. Doktoriväitekirjade puhul on

kokku lepitud: “Doktoritöö juurde kuulub kokkuvõte doktoritöö eesmärkidest, uurimismeetoditest ja töö tulemustest, mis on võõrkeelse doktoritöö puhul eestikeelne, eestikeelse töö puhul võõrkeelne” (ERN).[11] Kokkuvõtte ulatust ei ole seni õnnestunud kokku leppida, kuigi juba eesti keele arengukava (EKA) nägi ette ammendavat kokkuvõtet eriala teadusartikli mahus. Ülikoolide reeglid on erinevad: enamik ülikoole (Tartu Ülikool, Eesti Maaülikool, Estonian Business School, Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia, Eesti Kunstiakadeemia) nõuab ammendavat ja mahukat kokkuvõtet, samas Tallinna Tehnikaülikool ja Tallinna Ülikool mahtu ei määratle. Probleemseim on eesti teaduskeele arendamine doktoritööde kaudu tehnikateaduste alal, sest TTÜs on 2013–2016 kaitstud väitekirjad kõik võõrkeelsed. Tegelikkuses on mitmes ülikoolis võõrkeelse (ennekõike ingliskeelse) väitekirja eestikeelsesse resümeesse suhtutud formaalselt. Doktoritööd on põhiliselt ingliskeelsed; eestikeelseid väitekirju on enim humanitaarteadustes ja õigusteaduses. Väitekirjade eestikeelsete resümeede kvaliteedi motiveerimiseks on asutatud koguni aasta parima eestikeelse resümee stipendium. Ülevaate kaitstud väitekirjade keelest ülikoolides annab tabel 5.

Tabel 5

VÄITEKIRJADE KEELSUS AASTATEL 2013–2016

Ülikool	2013 eesti keel	2013 võõr-keel	2014 eesti keel	2014 võõr-keel	2015 eesti keel	2015 võõr-keel	2016 eesti keel	2016 võõr-keel
TÜ	17	99	11	98	12	101	9	110
TTÜ	0	54	0	57	0	61	0	74
EMÜ	0	14	0	18	0	13	0	20
TLÜ	11	12	6	8	7	18	3	16
EBS	0	3	1	1	1	1	0	2
EKA	1	2	1	1	0	2	2	1
EMTA	2	1	2	1	1	3	3	2
Kokku	31	185	21	184	21	199	17	225
Osakaal, %	14,4	85,6	10,2	89,8	9,5	90,5	7,0	93,0

[11] Vt www.ern.ee/et (4.02.2018).

Ka teaduspublikatsioonid, eriti reaal-, tehnika-, loodus- ja arstiteadustes on valdavalt ingliskeelsed. Siiski kuulub Eesti teaduse infosüsteemi ETIS[12] bibliomeetria kõrgeimasse kategooriasse (1.1) 2017. aasta oktoobris 11 ka eestikeelseid artikleid avaldavat perioodilist väljaannet humanitaar- ja sotsiaalteaduste alalt, näiteks ainult eestikeelseid artikleid avaldavad Emakeele Seltsi aastaraamat, *Keel ja Kirjandus* ning *Tuna*, nii eesti- kui võõrkeelseid *Ajalooline Ajakiri*, *Eesti ja Soome-ugri Keeleteaduse Ajakiri*, Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat ja *Lähivõrdlusi/Lähivertailuja* ning põhiliselt võõrkeelseid *Kunstiteaduslikke Uurimusi*, *Usuteaduslik Ajakiri*, *Acta Historica Tallinnensia* ja *Halduskultuur*.

Tähelepanu on pööratud ka teadustööst teavitamisele Eesti sihtrühmadele, mis toetab eesti teaduskeelt. Korraldatakse igaaastaseid üliõpilastööde ja teadustööde konkursse, antakse välja riiklikke teauspreemiaid, on ka teaduse populariseerimise konkursse, teadussarju televisioonis, raadios, ajakirjanduses ja veebis, kaasatakse eri sihtrühmi eestikeelse Vikipeedia arendamisse.[13]

Keelelised nõuded ja keeletugi üliõpilastele

Eestis ei ole kõrgkoolidesse astujaile ei eesti keele ega võõrkeele puhul kehtestatud ühtseid keeleoskusnõudeid. Neile, kes on eelneva taseme hariduse omandanud eestikeelses õppes, ei ole kõrgkoolid kehtestanud keelelisi nõudeid eestikeelsesse õppesse astumisel. Ülejäänud sisseastujate nõuded on kõrgkoolid eraldi välja töötanud. Ülikoolid on kokku leppinud, et eesti keele oskust testitakse juhul, kui B2 taseme või eesti keele kui teise keele eksami tulemus on vähem kui 80 punkti. Muu õppekeelega kooli lõpetanud sisseastujalt nõuab näiteks EKA vähemalt taset B1, kuid kohustab B1 tasemega üliõpilast tõstma oma keeletaset tasemele B2. EMÜ nõuab välismaal hariduse omandanud sisseastujalt õppekeele taset B2. On ka erialakohaseid täpsemaid nõudeid,

[12] Vt www.etis.ee (4.02.2018).

[13] Vt www.miljonpluss.ut.ee (5.02.2018).

nt TÜ arstiteaduskond nõuab eesti keele kui teise keele riigieksami tulemust vähemalt 80 punkti (100 võimalikust). Kakskeelne kool annab lõpetajale eesti keele oskuse tasemel B2, mis ei ole päris piisav eestikeelse ülikooliõppe jaoks, sobiv oleks C1. Eesti riik pakub võimalust süvendatud eesti keele tasuta õppeks ühe aasta mahus neile, kelle eesti keele kui õppekeele oskusest ei piisa õppimiseks (KOS 2013). Seda võimalust kasutab siiski ainult umbes viiendik venekeelsest või kakskeelsest gümnaasiumist tulnud üliõpilastest. Kõrgkoolid on välja töötanud paindlikke võimalusi, kuidas õppeaega pikendamata üliõpilaste eesti keele taset tõsta: tasemekohased keelekursused, tugiseminarid jms. Arendatakse ka kõigi üliõpilaste akadeemilise eneseväljendamise oskust nii kirjas kui kõnes, oskuskeelt jne.

KOKKUVÕTTEKS

Eesti keel, mis on Eestis riigikeel ja ühtlasi üks Euroopa Liidu keeli, on põhiliseks keeleks ka Eesti kõrghariduses, misläbi tagatakse eesti keele tõrgeteta toimimine nii Eesti hariduses ja teaduses kui kõigis muudeski ühiskonnaelu valdkondades, kus kõrgharidusega spetsialistid tegutsevad. Samas vahendab teaduse ja kõrghariduse rahvusvahelistumist ennekõike inglise keel. Eestis nagu paljudes teisteski maades tuleb otsida tasakaalu rahvusliku ja rahvusvahelise osise vahel kõrghariduses ja teinekord ka dubleerida publitseerimist ja tegevusi eri keeltes. Kolmandaks peamiselt sisemaise tähtsusega keeleks Eestis on vene keel, mille osa kõrghariduses aga on järjekindlalt vähenenud, sest venekeelne kõrgharidus ei taga Eesti tööturul vajalikku riigikeeleoskust. Muidugi ei taga ka ingliskeelsed õppekavad Eestis töötamiseks vajalikku riigikeele oskust ja Eesti tundmist. Puuduvad ju paljudes ingliskeelsetes õppekavades eesti keele ja ühiskonna tundmise ained. Rahvusvaheliste õppekavade vilistlased kurdavad oma vähest lõimitust Eesti ühiskonda ja ühtlasi lahkuvad pärast saadud haridust Eestist.[14]

[14]Eesti kõrgkoolide 2015. aasta vilistlaste uuring: www.hm.ee/sites/default/files/uuringud/vil2015_aruanne.pdf (5.02.2018).

Õppetasemete järgi on suundumus inglise keele osatähtsuse kasvule magistritasemel, eriti aga doktoriõppes. Peaaegu kõigis doktoriõppekavades on kasutusel inglise keel eesti keele kõrval, valdav enamik doktoritöid tehakse inglise keeles. Nii teaduse ja kõrghariduse rahvusvahelistumine kui ka Eesti kõrgharidusreform on toonud kaasa inglise keele rolli järkjärgulise suurenemise kõrghariduses. Siiski toimib eesti keel teaduskeelena edasi: doktoritöid kirjutatakse ka eesti keeles; võõrkeelsetel doktoritöödel on eestikeelsed kokkuvõtted (iseküsimus on kokkuvõtete ammendav maht); edukalt koostatakse eestikeelseid kõrgkooliõpikuid; ilmub kaheksa teadussüsteemis vajaliku kõrge klassiga täiesti või osaliselt eestikeelset teadusajakirja.

Samas on viimastel aastatel süvenenud suundumus pöörata riiklikes visioonides ja programmides järjest vähem tähelepanu eesti keele säilimisele kõrghariduskeelena. Kui veel mõni aasta tagasi võis kindlalt väita, et Eesti riigi seadused ja määrused, arengukavad ja programmid toetavad igati eesti keele kasutamist ja arendamist kõigis valdkondades, sh kõrghariduses ja teaduses, siis **praegu kehtivas kõrghariduse programmis puuduvad selgelt sõnastatud seisukohad ja abinõud, mis tagaksid eesti keele kestmise kõrghariduskeelena**. Meil on küll tugitegevused õpikute ja terminoloogia arendamiseks, samuti eesti keele uurimiseks, kuid puudub riigi poolt kinnitatud ja selgesti sõnastatud põhimõte säilitada eestikeelne kõrgharidus ka edaspidiseks. **Ülikoolide tegevus õppekavade arenduses, kus eesmärgiks on välisüliõpilastega eesti üliõpilaskonna arvulist puudujääki korvata ja teisalt vastata riiklikele visioonidele kõrgkoolide rahvusvaheliseks muutmisel, on toonud kaasa niisuguse olukorra, et ingliskeelsed õppekavad koos eesti ja inglise keelega õppekavadega moodustavad juba 30% kogumahust**. Ja nagu on välja toodud Eesti keeleseisundi uuringus (2017: 48): eesti keele kui kõrghariduse õppekeele säilimiseks on riiklike abinõude kõrval veel olulisemal kohal hoiakute kujundamine ja isikliku vastutuse tunnetamine.

Uurimust on osaliselt toetanud projekt IUT20-3 “Eesti keele kestlikkus avatud maailmas”. Täname Ingrid Jaggot ja Kalmer Lauku andmetega aitamise eest.

Kirjandus

B u l l, Tove. 2012. Against the mainstream: Universities with an alternative language policy. — *International Journal of the Sociology of Language*, Issue 216, pp. 55–73

C a n a g a r a j a h, Suresh 2007. Lingua franca English, multilingual communities, and language acquisition. — *The Modern Language Journal*, Vol. 91, Issue Supplement s1, pp. 923–939

C r y s t a l, David 2002. *Language Death*. Cambridge, U.K., New York: Cambridge University Press

E h a l a, Martin 2010. Refining the notion of ethnolinguistic vitality. — *International Journal of Multilingualism*, Vol. 7, No. 4, pp. 363–378

E h a l a, Martin, Kadri K o r e i n i k, Kristiina P r a a k l i, Maarja S i i n e r 2014. Kuidas uurida keele kestlikkust. — *Keel ja Kirjandus*, nr 7, lk 489–507

E H I S = Eesti hariduse infosüsteem. Vt www.ehis.ee (4.02.2018)

E K A 2011 = Eesti keele arengukava 2011–2017. Tallinn. Vt ekn.hm.ee/system/files/Eesti_keele_arengukava_2011-2017_0.pdf (4.02.2018)

E K A E 2013 = "Eesti keele arengukava 2011–2017" elluviimise vahearuanne (2011–2012). Vt ekn.hm.ee/node/57 (27.11.2014)

E K A E 2015 = "Eesti keele arengukava 2011–2017" elluviimise vahearuanne (2013–2014). Vt www.hm.ee/sites/default/files/eesti_keele_arengukava_2011-2017_elluviimise_vahearuanne_2013-2014.pdf (4.02.2018)

E K A S 2004 = Eesti keele arendamise strateegia 2004–2010. Vt ekn.hm.ee/system/files/strat_et.pdf (4.02.2018)

E K S = Eesti kõrgharidusstrateegia aastateks 2006–2015. Vt www.riigiteataja.ee/akt/12752949 (4.02.2018)

E K R S = Eesti kõrghariduse rahvusvahelistumise strateegia. Vt www.hm.ee/sites/default/files/k6rghariduse_rahvusvahelistumise_stra[-]teegia.pdf (4.02.2018)

E K V A 2018 = Keel loob väärtust. Eesti keelevaldkonna arengukava 2018–2027 (eelnõu), Haridus- ja Teadusministeerium 2017.

E V K e e l e s e a d u s 2011 = Eesti Vabariigi keeleseadus. Vt www.riigiteataja.ee/akt/118032011001?leiaKehtiv (4.02.2018)

E V P õ h i s e a d u s 2011 = Eesti Vabariigi Põhiseadus. Vt www.riigiteataja.ee/akt/115052015002 (4.02.2018)

H a b e r l a n d, Hartmut, Janus M o r t e n s e n 2012. Language variety, language hierarchy and language choice in the international university. — *International Journal of the Sociology of Language*, Issue 216, pp. 1–6

H a g è g e, Claude 2006.*Combat pour le français: Au nom de la diversité des langues et des cultures.* Paris: Odile Jacob

H a k u l i n e n, Auli, Jyrki K a l l i o k o s k i, Salli K a n k a a n p ä ä, Antti K a n n e r, Kimmo K o s k e n n i e m i, Lea L a i t i n e n, Sari M a a m i e s, Pirkko N u o l i j ä r v i 2009. *Suomen kielen tulevaisuus: Kielipoliittinen toimintaohjelma*. (Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 7.) Vt scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk7/ (4.02.2018)

K e e l e s e a d u s 1989 = Eesti NSV Keeleseadus. Vt estlex.com/tasuta/index.php?id=8&aktid=364&asutus=23&fd=1&grupp=1&leht=17 (27.11.2014)

K H S 2017 = Kõrgharidusstandard. Vt www.riigiteataja.ee/akt/13255227?leiaKehtiv (4.02.2018)

K l a a s - L a n g, Birute 2012a. Eesti keel kõrgkoolis. — *Keel ja Kirjandus*, nr 3, lk 229–231

K l a a s - L a n g, Birute 2012b. Eesti keele käekäik 21. saj alguses. — *Études finno-ougriennes*, t. 44. Vt journals.openedition.org/efo/[-]882?lang=fr (4.02.2018)

K l a a s - L a n g, Birute 2014a. Eesti keele nähtavusest maailmas. — Tiit Hennoste (toim.). *Rahvusvahelised rahvusteadused: Artiklikogumik rahvusülikooli 95. juubeliks*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 131–146

K l a a s - L a n g, Birute 2016. State policies and institutional language choice: The vitality of Estonian, Latvian and Lithuanian in higher education. — Marián Sloboda, Petteri Laihonen, Anastassia Zabrodskaja (eds.). *Sociolinguistic Transition in Former Eastern Bloc Countries: Recent Developments Two Decades after the Regime Change*. (Peter Lang's series Prague Papers on Language, Society and Interaction / Prager Arbeiten zur Sprache, Gesellschaft und Interaktion.) Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, pp. 235–262

K l a a s - L a n g, Birute, Helle M e t s l a n g 2015. Language policy and sustainability of Estonian in higher education. — Gerhard Stickel, Cecilia Robustelli (eds.). *Language Use in University Teaching and Research: Contributions to the Annual Conference 2014 of EFNIL in Florence*. (Duisburger Arbeiten zur Sprach- und Kultur-

wissenschaft 109). Frankfurt am Main, New York: Peter Lang Verlag, pp. 161–177

K O S 2013 = Kõrghariduse omandamisel süvendatult riigikeele õppimise tingimused ja kord. Vt www.riigiteataja.ee/akt/104012013[-]022?leiaKehtiv (4.02.2018)

L i n d s t r ö m, Jan 2012. Different languages, one mission?: Outcomes of language policies in a multilingual university context. — *International Journal of the Sociology of Language*, Issue 216, pp. 33–54

L u k k, Maarika, Kadri K o r e i n i k, Kristjan K a l d u r, Virve-Anneli V i h m a n, Anneli V i l l e n t h a l, Kats K i v i s t i k, Martin J a i g m a, Anastasia P e r t š j o n o k 2017. *Eesti keeleseisund: Aruanne, mai 2017*. (Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuuringute keskus RAKE: Uuringute seeria, 2017.) Tartu: Tartu Ülikool; Balti Uuringute Instituut. Vt www.ester.ee/record=b4679116*est (4.02.2018)

M S 2012 = Ülikooliseaduse, rakenduskõrgkooli seaduse ja teiste seaduste muutmise seadus. Vt www.riigiteataja.ee/akt/130052012001 (4.02.2018)

M å l i m u n 2002 = Mål i mun — Förslag till handlingsprogram för svenska språket. ID-Nummer: SOU 2002:27. Vt www.regeringen.se/rattsdokument/statens-offentliga-utredningar/2002/04/sou-200227/ (4.02.2018)

N a i d o o, Rajani, Ian J a m i e s o n 2005. Knowledge in the market place: The global commodification of teaching and learning in higher education. — Peter Ninnes, Meeri Hellstén (eds.). *International Higher Education: Critical Explorations of Pedagogy and Policy*. (CERC studies in comparative education 16.) Dordrecht: Springer, pp. 37–52

P h i l l i p s o n, Robert 2003.*English Only Europe?: Challenging Language Policy*. London: Routledge

P h i l l i p s o n, Robert 2009. *Linguistic Imperialism Continued*. London: Routledge

R i s a g e r, Karen 2012. Language hierarchies at the international university. — *International Journal of the Sociology of Language*, Issue 216, pp. 111–130

R a k K K S = Rakenduskõrgkooli seadus. Vt www.riigiteataja.ee/akt/920764?leiaKehtiv (4.02.2018)

S a a r i n e n, Taina 2012. Internationalization of Finnish higher education — is language an issue? — *International Journal of the Sociology of Language*, Issue 216, pp. 157–173

S k u t n a b b - K a n g a s, Tove. 2000. *Linguistic Genocide in Education, or Worldwide Diversity and Human Rights?* Mahwah, N.J: L. Erlbaum Associates

S o l e r, Josep, Virve-Anneli V i h m a n 2017. Language ideology and language planning in Estonian higher education: Nationalising and globalising discourses. — *Current Issues in Language Planning*, Vol. 19, No. 1, pp. 22–41

S t i c k e l, Gerhard, Cecilia R o b u s t e l l i (eds.). *Language Use in University Teaching and Research: Contributions to the Annual Conference 2014 of EFNIL in Florence.* (Duisburger Arbeiten zur Sprach- und Kulturwissenschaft 109). Frankfurt am Main, New York: Peter Lang Verlag

S o l e r - C a r b o n e l l, Josep 2012. Els reptes de les llengües mitjanes a Catalunya i Estònia en l'era 'glocal': Una perspectiva comparada de les ideologies lingüístiques dels seus parlants. — *Revista de Llengua i Dret*, Num. 57, p. 207–248

S o l e r - C a r b o n e l l, Josep 2014. University language policies and language choice among Ph.D graduates in Estonia: The (unbalanced) interplay between English and Estonian. — *Multilingua: Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication*, Vol. 33, Nos. 3–4, pp. 413–436

S ö d e r l u n d h, Hedda. 2012. Global policies and local norms: Sociolinguistic awareness and language choice at an international university. — *International Journal of the Sociology of Language*, Issue 216, pp. 87–109

V e r t o v e c, Steven 2007. Super-diversity and its implications. — *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 30, No. 6, pp. 1024–1054

V e r t o v e c, Steven 2010. Towards post-multiculturalism?: Changing communities, contexts and conditions of diversity. — *International Social Science Journal*, Vol. 61, Issue 199, pp. 83–95

V i l à, Xavier F., Vanessa B r e t x a (eds.) 2014. *Language Policy in Higher Education: The Case of Medium-Sized Languages*. (Multilingual matters (Series) 158.) Bristol: Multilingual Matters

Ü K S = Ülikooliseadus. Vt www.riigiteataja.ee/akt/110072012028?leiaKehtiv (4.02.2018)

BIRUTE KLAAS-LANG (1957) on lõpetanud Tartu Ülikooli eesti filoloogia eriala 1981, filoloogiakandidaat (*PhD*) 1988. TÜ praktilise eesti keele kateedri vanemõpetaja 1987–1989, eesti keele (võõrkeelena) õppetooli (eesti ja üldkeeleteaduse instituudi) dotsent 1995–1999, eesti keele võõrkeelena professor a-st 1999; TÜ keelekeskuse juhataja 1997–1999; TÜ filosoofiateaduskonna dekaan 1999–2005; TÜ õppeprorektor 2006–2010; Helsingi Ülikooli eesti keele lektor 1991–1995 ja eesti keele külalisprofessor 2012–2016; Eesti keelenõukogu esimees 2005–2016; TÜ nõukogu liige a-st 2017.

HELLE METSLANG (1950) on lõpetanud Tartu Ülikooli eesti filoloogia erialal 1974, filoloogiakandidaat 1978, filosoofiadoktor 1994 (Oulu Ülikool). Eesti Keele Instituudi (Keele ja Kirjanduse Instituudi) vanemlaborant, nooremteadur ja vanemteadur 1974–2003; Tallinna Ülikooli filoloogiateaduskonna eesti filoloogia osakonna eesti keele õppetooli professor 2000–2006 ja vanemteadur 2006–2013; TÜ filosoofiateaduskonna (humanitaarteaduste ja kunstide valdkonna) eesti ja üldkeeleteaduse instituudi tänapäeva eesti keele professor a-st 2007, TÜ filosoofiateaduskonna (humanitaarteaduste ja kunstide valdkonna) eesti ja üldkeeleteaduse instituudi juhataja 2008–2013 ja eesti keele osakonna juhataja a-st 2014; Helsingi Ülikooli lektor 1995–2000, külalisprofessor 2004–2007, abiprofessor (dotsent) a-st 2008; Oulu Ülikooli abiprofessor (dotsent) a-st 1996.

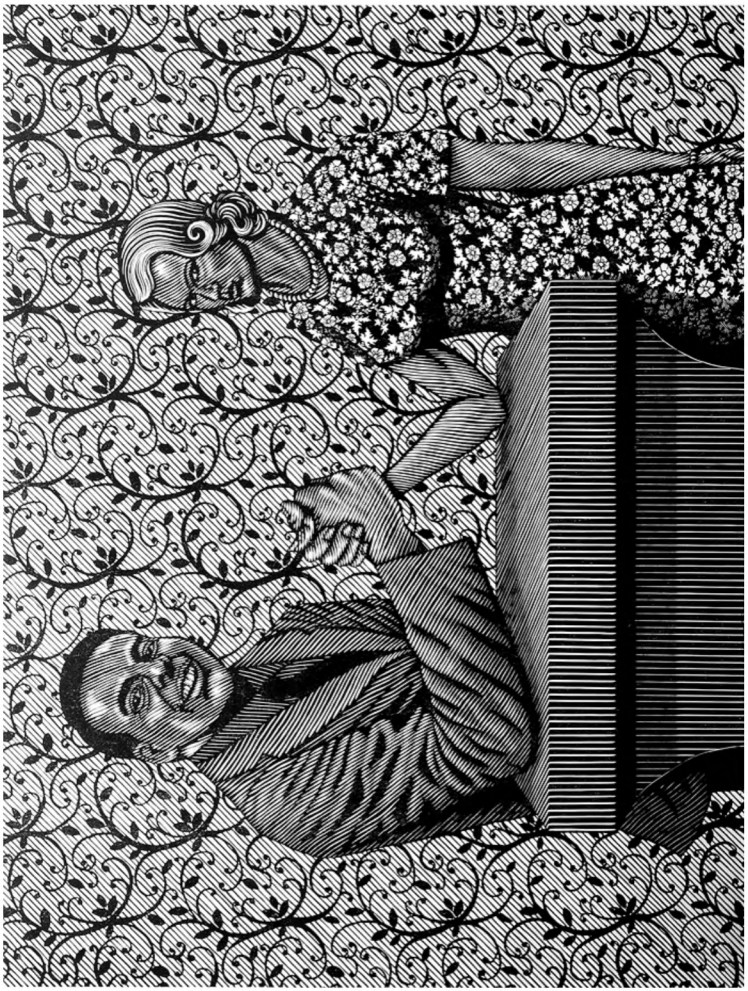

TOOMAS KUUSING. Tere tulemast võrdsesse maailma (2015)

LUULET

Nicole Barrière

Tõlkinud Jüri Talvet

NAINE

Puukoorenaine, igatsus naasta taimse tähestiku algsõna juurde
Tuhknaine, sõnade tihkus, mida töötleb muld
Voognaine, silpide kalju peegelpilt kogelevas siidis
Eluandjanaine, vaht milles pesitseb lind jumalate raevupäeval
Pilvnaine, sülemi õõts väljahõigetest punerdavas ilmaruumis
Haldjasnaine, maailma ängistusele laskuv käsi, mis valvab me und
Leeknaine, otsekui silitusest vallandunud ohke helevalged tiivad
Välknaine, täheootus armsama esimesest sõnast kosmilise embuseni
Valgusnaine, pulmamaa loori lüüm pärlmutter, mis üheks saab ihuga
Õiglusnaine, palede palimpsest tasakaalu ja mõõga vahel, võrdsuskarje.
Helide naine, laine, mis kandub maailma lõpmatusse, Aphrodite koor, mis laulab jagatud tundest.
Alasti armu naine oma haavatud naha all vaikuses priiuse sõnu kandmas.

Femme. — Sagesse. — Exil. — Presqu'îles. — Écris Aimer.

TARKUS

Teemandi salatahk
Võimatu tõde
Hingeõhu lähedus
Paberisse tardunud tint
Vaikuse kohaolu
Surmahetkel
Võõrad
Määratud kaduma iidse kõne piina
Unistasin päikese imestusest valgel kivil
Ja õhe mähkunud kuuveest
Aknaruudul kiili tiivasurin
Saada
Vaikuseks
Puhkuseks
Läbirännuks
Paguluseks
Lihtsalt varjuks
Harilikuks õnnetuseks
Eksimuseks
Januks
Absoluudiks
Hinge kõrbeks
Rõõmu lätteks
Mõruks
Lõpmatuks
Liivateraks
Täheks
Sõnadeks
Taevakehadeks
Lakkamatuks küsimiseks teispool surma
Näo puudumiseks

Paguluseks sessamas sõnas
Rännuks sessamas vee pilgus
Pagasiks sessamas tule lemmes

PAGULUS

üks okas rõhub mind
laskmata mul unustada
surnute särke
sõnade ihul
puid teeveeres
mis pöördumatult naasvad
sööma öö murakaid
surm muundub aiaks
arvasin et oled välu
siin on su asu hoopis tihnikus
ägedas surmapiinas
me peatne ema
valelikud linnud
näljase mulla
koolnute rivis.
nii kuis värisevad sõnad, väriseb heli
ja lindudena võõral maal
minnakse teele, et seda käia üheskoos surnutega.

POOLSAARED

Sügise viimases lõpus
Kutsusin sind kaevu
Salaveerele
Vesi on väljakutse

Lubadus
Veepealne lumi
Hakkas vajuma

Lootus vaatas pealt
Maa ruttas
Vahetama oma valguse värve

Elu ongi see lõpmatu tundeviiv
Mis igavesti laskub lättele
Oma lahvatust hävitamata

KIRJUTA ARMASTUST

sõna pageb
abikaasad vari ja valgus
naasevad maailma värve ilmutama

rutta sina edasi andma
oma osa
öeldamatus mässus

NICOLE BARRIÈRE (sündinud 1952. aastal Saint-Babelis Auvergne'i maakonnas) on õppinud Pariisis ajalugu ja sotsioantropoloogiat. Praegu töötab ta Pariisi kirjastuse L'Harmattan luulesarja "Accent tonique" toimetajana. Debüteeris luuletajana 1980. aastate lõpul. Seejärel on avaldanud arvukalt luulekogusid, aga ka esseistikat ning (pseudonüümi Aurore Altaroche all) romaani *Tu me demandes si j'ai connu la guerre* (Küsid minult, kas ma tunnen sõda; L'Harmattan 2012).

Siinse tõlkekimbu luuletustest ilmus "Naine" esimest korda kogus *Les ombres de Kaboul* (Kabuli varjud; éditions poèmes en gros et 1/2 gros, 2004), "Tarkus" antoloogias *144 poètes d'aujourd'hui autour du monde* (144 tänapäevaluuletajat kogu maailmast; Éditions Seghers, 2008) ja "Poolsaared" kogus *Presqu'îles* (Poolsaared; L'Harmattan, 2009). "Pagulus" ja "Kirjuta armastust" on pärit luulekogust *La mort*

n'est pas facile à vendre (Surma pole lihtne müüa; Createspace editions, 2013).

Nicole Barrière on Maison des écrivains (Kirjanike maja) ja Rahvusvahelise Kirjanduskriitikute Assotsiatsiooni (AICL) liige. Liikumise "Naised ja rahu" aktivistina algatas ta 2001. aastal üleskutse kogu maailma luuletajatele "1001 luuletust rahu ja demokraatia kaitseks Afganistanis". Ta on järjekindlalt esinenud frankofoonia, ohustatud keelte ja kultuuride toetajana. On pälvinud Curtea de Argese luulefestivali Orient-Occident peapreemia (Rumeenia, 2010), Simone Landry naisluule preemia (2011) ja Don Luigi Di Liegro rahvusvahelise luuleauhinna (Rooma, 2014).

J. T.

TOOMAS KUUSING. Mitte et mul maks haige oleks,
aga lihtsalt ei taha juua (2011)

ÜHT-TEIST DOKTOR KREUTZWALDI TEGEVUSEST ARSTINA

Johannes Blumberg

Tõlkinud Kalle Hein

Et *Eesti Arsti* toimetus palus mul dr Kreutzwaldi 40. surmaaastapäeva puhul kirja panna mälestusi temast kui arstist, olen meelsasti valmis oma noorematele kolleegidele jagama nii alljärgnevaid muljeid, mis on küll väga lünklikud, kui ka fakte tema elust. Ent kuna need mälupildid on sündinud lapsepõlves ja saanud osalt täiendust lugudest, mida on rääkinud sugulased, kellele kõnealused küsimused kaugeks jäävad, saab tulemus arstikunsti seisukohast muidugi olla vaid üsna pealiskaudne ja visandlik.

Meie koduülikooli astus Kreutzwald 1826. aastal, et sisemise sunni ajel arstiteadust õppida. Tollastest professoritest avaldas talle eriti sügavat muljet sisehaiguste arst Sahmen. See õpetaja näitas üles suurt huvi oma "selgepilgulise ja väsimatu ning arstliku ettenägelikkusega tähelepanu äratanud praktikandi" vastu ja oli talle n-ö isalik sõber. 1831. aastal tahtis Kreutzwald lõpueksamit sooritada, kuid selle kavatsuse nurjasid samal ajal Läänemere kubermangudes puhkenud ja kiiresti võimust võtnud epideemiad. Nagu teisedki vanemad arstitudengid asus ka tema selle vastu võitlusse. Kõigepealt tegutses ta Riias, kus möllas kurjasti koolera. Vaevalt sealt tagasi pöördunud, sõitis ta Vastseliinas-

Johannes Blumberg. Einiges über Dr. Kreutzwald's ärztliche Tätigkeit. — *Eesti Arst*, 1922, nr 8/9, lk 415–419.

se, et olla abiks paljude düsenteeriahaigete ravimisel. Seda kanti külastas ta hiljem Võru linnaarstina veel korduvalt, sest oli seal maa-arstina tegutsenud dr Mühlenthaliga heades kollegiaalsetes suhetes ja konsulteeris temaga sageli. Kolmas põhjus *rigorosum*[1] edasi lükata oli (vastu sama aasta hilissügist) Tartus levima hakanud koolera. Seekord usaldati Kreutzwaldi hoolde selleks puhuks kohandatud haigla iseseisev juhtimine.

Neile pingutustele ei pidanud aga tema niigi nõrk organism pikapeale vastu; teda tabas kurnatus ja seetõttu pidi ta mõne kuu end maal kosutama. See oli põhjus, miks ta alles 1832. aastal stuudiumi lõpetas, ja nimelt arstikraadiga, mitte meditsiinidoktorina, nagu on kirjas *Album academicum*'is. Järgmisel aastal asus ta elama Võrru ja tegutses seal erakordselt õnnistusrikkalt tervelt 44 aastat. Varsti pärast linnaarstikoha vastuvõtmist temani jõudnud kutse minna tööle Jõhvi lükkas ta tagasi, esmajoones küllap seetõttu, et tahtis võimalikult kiiresti rajada oma kodu. Nimelt oli ta juba üliõpilasena kihlunud Tartus elanud Saedlerite pere tütrega. Nende majas, mis veel praegugi seisab aadressil Kivi tn 40,[2] elas ta tudengina.

Väikeses Võrus arenes Kreutzwaldi praksis õige kiiresti ja ka maalt vooris tema juurde rahvast suurel hulgal. Ehkki spetsialiseerumist polnud tol ajal veel välja kujunenud, oli ta sellegipoolest oma õigeks tegevusvaldkonnaks alati pidanud sisehaiguste meditsiini ja eriti tõmbasid teda nakkushaigused. Nagu nii sageli näitab tulevikusuuna kätte esmakordne põhjalikum tegelemine mingi üksikküsimusega, nõnda olid ka siin epideemiate ajal saadud muljed oma püsiva jälje jätnud. Innukalt jälgis Kreutzwald meditsiinikirjandust ja haaras otsekohe kinni igast edusammust, et lasta oma patsientidel sellest osa saada. Ta oli tuntud kui osav diagnoosija ja "õnnelik" arst. Iseäranis mao- ja soolehaiguste puhul olevat tema raviviisi tulemused positiivsed olnud. Veendunud rõugepaneku pooldajana propageeris ta seda kõikjal ning aitas

[1] Suuline lõpueksam; lühend uusladinakeelsest väljendist *examen rigorosum* — 'range eksam'. *Siin ja edaspidi tõlkija märkused.*

[2] Praegu seisab sellel kohal uus elamu.

tublisti kaasa sellele, et rahva seas nii tohutult levinud *variola vera*[3] Võru ümbrusest sama hästi kui kadus.

Oma sõbraliku oleku, usaldust äratava suhtlusviisi ja alatise valmisolekuga osutada abi nii päeval kui ka öösel pälvis ta suure lugupidamise vanade ja noorte, kõrgest ja madalast soost inimeste seas. Vaestele patsientidele valmistas ta ravimi alati ise. Selleks otstarbeks oli tal väga rikkaliku valikuga ja parimas korras hoitud "apteegikapp", kust ta õhtuti ained välja otsis ja sageli hiliste öötundideni mikstuure, pulbreid jm valmistas. Preparaatide seas leidus ka ravimtaimi, mis olid tuntud rahvarohtudena. Oma pikkadel jalutuskäikudel korjas ta nimelt suviti kõige erinevamaid taimi ja tegi neist ekstrakte, mille mõju enne teda veel osalt ei tuntudki. Näiteks pidi Kreutzwaldi kogemuste järgi *Hypericum perforatum*'i[4] kollastest õitest valmistatud ekstrakt olema väga hea vahend *enteritis*'e[5] vastu. Raskelt haigetele saatis ta „tugevdamiseks" sageli veini oma väikesest, kuid valitud sortimendiga keldrist ja kui vaja, aitas ka rahahädast välja, ent ikka nii, et inimene ise ei teadnudki, kellelt see tuli; samamoodi üllatas ta paljusid pühade ajal kingitusega.

Iga haigusjuhtumi kohta pidas ta väga üksikasjalikku päevaraamatut ja aruanded meditsiinivalitsusele talle allutatud haigla kohta saatis ta alati ära täpselt ettenähtud ajaks. Tööülesannete täitmisel juhtisid teda lakkamatult suur kohusetunne ja äärmine punktuaalsus.

Sisehaiguste kõrval tegeles ta teiste distsipliinidega vähem. Sünnitusabi oli valdkond, mis talle hästi ei istunud, sest käelises tegevuses ei olnud ta kuigi osav. Kirurgia, mis oli tol ajal ju veel päris lapsekingades ja mida kasutati ainult hädaolukordades, ei kuulunud samuti tema tegevussfääri. Sellest hoolimata haaras ta haiglas sageli noa, et vähemalt mädanikke lahti lõigata. Väga osavalt käsitses ta aga kangutit.[6] Kes hambavalu kurtis, kuid "patuoina" eemaldamiseks kohe valmis polnud ja liiga kaua ot-

[3]Rõuged (lad k).
[4]Liht-naistepuna (lad k).
[5]Peensoolepõletik (lad k).
[6]Vahend hamba väljatõmbamiseks.

sustamatusega võitles, seda veenis ta lõpuks siiski suud avama, kusjuures hamba väljatõmbamise hädavajalikkust (konservatiivset ravi tollal ju veel polnud) oskas ta nii mõnigi kord jalgade trampimisega rõhutada. Tema käes oli see rohmakas konks suurepärane vahend hamba eemaldamiseks! Ja enamasti sai ta selle abil väga kiiresti kätte nii hambakrooni kui ka -juure. Käegakatsutavat tasu ei tahtnud ta säärase abi eest kunagi vastu võtta, kuid tänulikud inimesed teadsid, kelle poole pöörduda, et tohtri munavaru täiendada.

Aja jooksul oli tema praksis ka ümberkaudsetesse mõisatesse laienenud. Pidevateks sõitudeks osutus postivanker liiga väsitavaks ja Kreutzwald muretses endale tõlla, et oleks mugavam haigeid külastada — tegi ta ju seda enamasti öösiti. Mõne hea sigariga varustatuna pühendus ta nii aastaid maanteedel oma kirjanduslikele ideedele, et need pärast tagasipöördumist varahommikul kirja panna. Sel viisil sündisid peaaegu kõik tema teosed, sest rahulikku mõttetööd kabinetis sai ta endale vaid harva lubada. Paljud magamata ööd ei takistanud tal siiski kunagi õigeks ajaks haiglasse jõudmast. Sealt tagasi pöördunud, tugevdas ta end enne linna visiitidele minekut — vähemalt viimastel aastatel — alati klaasi Lissaboneriga[7] koos praetud peki ja musta leivaga, sest rasva tarbimist pidas ta jõudu andvaks ja tervisele igati kasulikuks. Tema suur produktiivsus ei ole seletatav ainult ebaharilikult pingsa ja visa tööga, vaid ka oskusega õigesti aega jaotada ja iga vaba silmapilku kasutada. *Carpe diem*'is oli ta meister, kellele vähesed vastu said; oma ametikohustuste ja kirjanikutöö kõrvalt leidis ta ikka aega lugeda nii klassikuid kui ka päevakirjandust, pidada ulatuslikku kirjavahetust ja võõrustada oma majas seltskonda.

Meditsiiniküsimustes avaldas ta vähe kirjutisi. Üks teos sellest valdkonnast on *Viina katk* ja teine *Kodutohter*, mille ta kirjutas oma *otium cum dignitate*[8] ajal ja avaldas 1879. aastal. Sellegipoolest käis tal alatasa innukas arutelu diagnostiliste ja raviprobleemide üle silmapaistva, kuid kahjuks varakult surnud sõbra

[7] Ilmselt on mõeldud portveini.

[8] Üldiseks hüvanguks kasutatud puhkus (Cicero), kasulikult veedetud puhkus.

dr Faehlmanniga. Samuti vahetas ta korduvalt meditsiiniteemalise sisuga kirju oma ülikoolikaaslase, hilisema keiserliku ihuarsti dr Karelliga.

Olgu siin veel mainitud, et oma vaimuka ja teravmeelse suhtlusviisiga, mis kirjastiilis täiuslikku vormi ei leidnudki, oskas Kreutzwald enda ümber koondada suure sõpruskonna. Võru õitseajal, mil tegutses üldtuntud Krümmeri, hiljem Hörschelmanni õppeasutus,[9] oli tema kodu linna vaimuelu keskus. Oma erakordse lugemuse ja oivalise mäluga — tihti tsiteeris ta pikki lõike klassikutelt — hämmastas ta kõiki. Eriti muhe ja virgutav võis ta olla kitsamas ringis veiniklaasi taga; ise väga mõõdukas tarbija, oskas ta head napsi siiski hinnata. Lugupidamist, mida Kreutzwaldi kui arsti, kirjaniku ja inimese vastu tunti, näitas ilmekalt tema 70. sünnipäeva pidulik tähistamine, kus ta sai ohtralt õnnesoove nii ühingutelt, seltsidelt kui ka üksikisikutelt. Oma tagasihoidlikkuses ei pidanud ta end nende avalduste vääriliseks, öeldes, et pole säärast ülistust sugugi ära teeninud ja et sellest viirukist võib tal veel pea ringi käima hakata.

1877. aastal loobus ta arstitööst ja kolis oma laste juurde Tartusse. Vaimselt veel igati värske, kirjutas ta usinalt, võttis agaralt osa teaduselust ja sai rõõmsatega rõõmustada,[10] sest laskis ennast kui vanimat elus olevat Estonia korporatsiooni vilistlast nii mõnigi kord meelsasti kommersile viia. Vastu 1882. aasta suve hakkas tal uriini üha suuremas koguses verd ilmuma, mis talle kui arstile ei jätnud muidugi mingit kahtlust, mis seisundiga on tegu. Kindlameelselt kordas ta: "Jumal, kes on mind siiamaani aidanud, aitab mind ka edaspidi." Haigus — *carcinoma renis*[11] — ei põhjustanud talle mingeid erilisi valusid, nii et ta sai ikka olla tegus; veel 40 tundi enne lahkumist lõpetas ta ühe oma kirjutise korrektuuri. Surm saabus võrdlemisi kergelt ööl vastu 13./25. augustit.

[9]Tegu oli poeglaste erakool-pansionaadiga, mille 1838. aastal avas Caspar Heinrich Krümmer (1796–1873). Õpetajaid oli koolis eri aegadel 12–14, õpilasi keskmiselt 65. Alates 1849. aastast juhatas kooli Hermann Hörschelmann. Kool suleti 1866. aastal.

[10]Vrd Rm 12:15.

[11]Neeruvähk (lad k).

JOHANNES (JOHN) BLUMBERG (1861–1932) oli Eesti arst. Ta sündis Tartus gümnaasiumiõpetaja ja rahvusliku liikumise tegelase Gustav Blumbergi ning selle teise naise Elise Sophie pojana. Varsti pärast sünnitust Elise Sophie suri ja 1866. aastal abiellus Gustav Blumberg uuesti, sedapuhku Friedrich Reinhold Kreutzwaldi tütre Adelheid Anettega. 1888. aastal lõpetas Johannes Blumberg Tartu Ülikooli arstiteaduskonna ja sai järgmisel aastal meditsiinidoktori kraadi. Aastatel 1890–1894 oli ta TÜ kirurgiakliiniku assistent, töötas seejärel Moskvas ja oli pärast Eestisse naasmist 1921–1931 TÜ kirurgilise patoloogia (operatiivse kirurgia) ja ortopeedia õppetooli juhataja.

BIOEETIKA

Ühe interdistsiplinaarse valdkonna lugu

Kadri Simm

Bioeetika julgustab meid küsima kõige vanemaid küsimusi kõige uuemate tehnoloogiate kontekstis.

Erik Parens, The Hastings Center.

1. SISSEJUHATUS

Milliseks ikkagi kujuneb kolme bioloogilise vanemaga lapse identiteet? Kas ja mis tingimustel on eutanaasia lubatud? Milline on õiglane lahendus, kui külmutatud embrüod lähevad kohtusse oma "ema" vastu?[1] Kas inimese-looma kimäärile peaksid rakenduma inimõigused, loomade hea kohtlemise tavad või midagi kolmandat? Kas on hea mõte ulatada vastsündinu vanematele koos beebiga ka viimase ülegenoomne uuring? Just sellistele küsimustele otsitakse tänapäeval vastust bioeetikas.

"Bioeetika" on termin, mis on ehk paljudele kõrva jäänud, aga mida see täpsemalt tähistab, milliseid meetodeid kasutab ning missugused akadeemilised erialad on vastuste otsimisega seotud? Puhtetümoloogiliselt on siin kaks selget tüve — *bios* ehk eluga seonduv ning *ethos* ehk eetika. Norivalt võiks ehk küsida, et kuna traditsiooniliselt on eetika eelduseks olnudki just nimelt

[1] Vt nt NPR (National Public Radio), "Actress Sofia Vergara Sued By Her Own Frozen Embryos". December 9, 2016. Alla laetud 27. jaanuaril 2017.

elu (peamiselt siis inimese elu), kas seda eesliidet üldse vajagi on? On siiski, sest bioeetika alla kuuluvad täpsemalt bioloogia, meditsiini ja eetika kokkupuutepunktides kerkivad teemad ning küsimused rõhuasetusega tervisel, tervishoiul ning elukvaliteedil. Bioeetika on seega praktilise filosoofia valdkonda kuuluv interdistsiplinaarne eriala, mille juured asuvad klassikalises meditsiinieetikas ning moraalifilosoofias, kuid tähelepanu keskmes on pigem tänapäeva uued tehnoloogiad ja nende mõju inimestele ning ühiskonnale. Ja kuigi on võimalik määratleda teatavaid keskseid bioeetika teemasid ning tuua välja rohkem sellega seotud erialade nimed, on selle valdkonna piirid tegelikult hägused nagu bioeetikasse puutuvate nähtuste ja juhtumite endi omadki. Peale filosoofide on traditsiooniliselt bioeetikaga lähedalt seotud õigusteadlased, arstid ja teoloogid, viimasel kümnendil järjest enam ka sotsiaalteadlased. Distsiplinaarse puhtuse asemel võib tänulik olla hoopis selle eest, et bioeetika käsutuses on nii palju erinevaid meetodeid ning lähenemisviise. Ent kahtlemata on selle interdistsiplinaarse valdkonna südamikuks siiski eetika — põhjendused ja otsustused selle kohta, mis on õige, mis vale, mida me peame ja mida tohime.

Kuna valdkonda ennast ning selle ees seisvaid ülesandeid näevad erinevalt ka bioeetikaga tegelejad ise, pole bioeetika valdkonda süstemaatiliselt kerge kindlaks määrata. Pilk kogumike ja ajakirjade sisukordadesse annab meile infot selle kohta, et bioeetika klassikaliste teemade hulka kuuluvad kahtlemata nii elu algus (nt abort) kui lõpp (nt eutanaasia, surma defineerimine), elundidoonorlus ning laiemalt oma keha(osade) omamise küsimus, reproduktiivtehnoloogiad (nt kunstlik viljastamine, asendusemadus), inim- ning loomkatsed ja uuringueetika, geneetika ning sellega seonduv (nt biopangandus, eugeenika jm), tervishoiueetika (nt ressursside õiglane jagamine meditsiinis). Samuti on olulisel kohal veidi rohkem "sissepoole" ehk valdkonna enda analüüsimisele pühendatud teemad, nagu bioeetika metodoloogiad ning eetikute ja eetikakomiteede ülesanded.

Kas ja kuidas suhestub bioeetika meditsiinieetikaga? Viimane seostub klassikaliselt eelkõige arsti-patsiendi suhtega ja üldisemalt meditsiini praktiseerimisega. Võimalusi nende kahe vald-

konna ühendamiseks või ka eraldamiseks on mitmeid. Väga kitsa definitsiooni puhul saab bioeetika endale vaid bioloogia ning biotehnoloogiaga seonduvad uued teemad, hoopis laiem määratlus haaraks bioeetika alla aga ka keskkonnaeetika. Ise olen seisukohal, et uute meditsiinitehnoloogiate valguses on meditsiinieetikal ning bioeetikal olulisi kattuvusi, sest on ju innovaatiliste protseduuride läbiviijaks enamasti meditsiinitöötajad ning uute biotehnoloogiate rakendusvaldkonnaks ikkagi pigem tervishoid. Samas jääb tänapäeval suur hulk bioeetilisi teemasid ka arsti-patsiendi suhtest väljapoole, kuuludes pigem poliitiliste, religioossete, maailmavaateliste või tarbimiskäitumuslike debattide ning otsuste ringi.

Traditsiooniliselt on bioeetika sageli olnud rakendusliku kallakuga, s.t eesmärgiks on olnud pakkuda peale teoreetiliste põhjenduste ka praktilisi nõuandeid ja lahendusi. Samas on filosoofid alati armastanud absurdihõngulisi mõtteeksperimente ning tavaelu seisukohalt ekstreemseid argumente. Seega on osa bioeetikast olnud alati ka hõivatud utoopilistest spekulatsioonidest. Käesolevas artiklis püüan anda lühida ülevaate bioeetika kui valdkonna ajaloost, meetoditest ning põhilistest teemadest, olulisematest viimastest arengusuundadest ja valdkonnale suunatud kriitikast. Rõhutan, et eelkõige on see vaade filosoofia poolt ning tõenäoliselt on võimalik kirjutada hoopis teistsuguse rõhuasetusega ülevaateid näiteks õigusteadlastel või arstidel.

2. AJALUGU

Milline on bioeetika põlvnemislugu? Ajal, mil üha lisandub uusi distsipliine ja valdkondadevahelisi suundi oma uurimisrühmade, konverentside ning publikatsioonidega, on bioeetika juba isegi üsna pika ajaloo ja traditsioonidega. Kuigi bioeetika kui kaasaegse eraldiseisva akadeemilise uurimisvaldkonna alguseks võib pidada 1970. aastaid Ameerika Ühendriikides, on ta juured loomulikult sügavamal. Bioeetikasse puutuvaid põhiküsimusi — nt elu alguse ja lõpu kohta, loomade ja inimeste suhete kohta jne — on esitatud juba aastatuhandeid. Sellele lisandus Teise maailmasõja järel meditsiinieetika aktiivne areng, mis järgnes reaktsioonina eelkõige

Natsi-Saksamaa meditsiinitöötajate "uurimistöödele" — siin olid uuteks märksõnadeks informeeritud nõusolek ning uued üleilmsed põhimõtted eetilisest uurimistööst.

Aga ka 20. sajandil üha kiiremaid arenguhüppeid tegev tehnoloogia sundis selle mõjude üle mõtisklema paljusid. Bioeetika kui mõiste esmakasutust seostatakse Ameerika teadlase Van Rensselaer Potteriga, kes 1971. aastal ilmunud raamatus *Bioeetika, sild tulevikku* (Potter 1971) viitas vajadusele siduda meditsiinis (ning laiemalt teaduses) toimuv süstemaatilisemalt humanitaarvaldkonnaga, eriti eetikaküsimuste ning keskkonnaeetikaga.[2] Saksa filosoof Hans Jonas kirjutas 1973. aastal, et me ei saa enam kindlad olla, kas eetiliste põhimõtete aluseks olev inimloomus ja hüve ning neist lähtuvad ettekirjutused tegutsemiseks on endiselt midagi etteantut ning muutumatut (Jonas 1973). Tehnoloogia arenguga kaasnenud uued oskused ning võimed muudavad ka meid endid ning ühtlasi ka seda poolmüütilist inimloomust koos "õige" ja "vale" määratlustega. Tema argument oli, et tehnoloogia puhul pole meil seega tegemist mitte pelgalt lisandunud võimalustega, vaid tehnoloogia võib olla miski, mis fundamentaalselt ning kvalitatiivselt muudab inimest ennast ning seega on inimtegevuse mõjutamiseks vaja traditsioonilisele eetikale lisada uusi mõõtmeid (k.a keskkonnaeetilist refleksiooni). Tõepoolest, kui Jonas seda kirjutas, oli jäänud veel viis aastat Louise Browni sünnini (1978. aastal sündis esimene kunstviljastamise abil eostatud inimene, praeguseks on neid maailmas üle viie miljoni) ning 43 aastat esimese nn kolme vanemaga lapse sünnini (2016. aastal sündis esimene laps, kelle DNAsse on panustanud kolm vanemat). See, kas need tehnoloogilised uuendused ka inimloomust on muutnud, on üha arutelu aineks.

Võib öelda, et bioeetika on oma interdistsiplinaarse loomu omandanud kahe suurema kaasamislainena. Päris alguses, 1960.–1970. aastatel toetus bioeetika suuresti meditsiinieetika, filosoo-

[2] Üks võimalus bioeetikat kategoriseerida on sarnaselt biotehnoloogiaga rõhutada kas nn punast bioeetikat (meditsiinist tulenevate teemadega tegelemine) või nn rohelist bioeetikat (looduse ja põllumajanduse teemad, GMOd jne).

fia, õigusteaduse ning otsapidi ka teoloogia vundamendile. Just sel ajal tulid kasutusse kunstlikud hingamisaparaadid, hakati edukalt siirdama elundeid surnutelt elusatele ning tuli hakata otsustama, millistel patsientidel on ligipääs väga piiratud, aga eluks vajalikele ressurssidele, nagu dialüüsimasinad. Uute tehnoloogiate ning biomeditsiiniliste arengutega seoses otsiti abi just eelkõige selles, mida nüüd ette võtta, kuidas kõike seda reguleerida ja kuidas nendest küsimustest üldse mõelda — paljuski said need küsimused alguse intensiivravi osakondadest, kus uus surma definitsioon (ajusurm) pani meedikuid ning lähedasi otsuste ette, mida varem teha ei tulnud (sest külma laiba asemel oli masinate abil jätkuvalt hingav ja soe keha). Veel tärkava bioeetika tugevat rõhuasetust indiviidi autonoomiale saab seletada ka sellega, et otsiti abi tolleaegse, endiselt üsna paternalistliku meditsiinipraktika vastu. Me oleme Eestis harjunud mõtlema, et Nõukogude meditsiin oli oma suhtumises väga paternalistlik, aga polnud lood palju paremad mujalgi. 1961. aastal USA onkoloogide seas läbi viidud küsitluse andmetel 88% arstidest pigem ei edastanud patsiendile kogu diagnoosi (Beauchamp, Childress 2001: 285). Veidi vähem kui 20 aastat hiljem (1979. a) aga vastas juba 98%, et pigem nad edastavad kogu diagnoosi. Seega oli toimunud väga radikaalne ning kiire muutus (oluline on siinkohal rõhutada, et paternalismi käesolevas tõerääkimise küsimuses ei tohiks tõlgendada arstide suure poolehoiuna valetamisele, vaid lihtsalt isiku autonoomiast olulisemaks peeti siin patsiendi mittekahjustamise põhimõtet).

Teoreetilises plaanis oli pakutud lahenduste näol tegemist ennekõike normatiivse lähenemisega: põhitähelepanu pöörati sellele, kuidas asjad peaksid korraldatud ja reguleeritud olema. Nagu Downie ja Macnaughton oma bioeetika algusaegu lahkavas raamatus kirjutavad — "kui vajad analüüsi, saada uriin biokeemikule ning eetika filosoofile" (2007: 32). Keskseks meetodiks oli moraalifilosoofiline argumentatsioon, kus ühe võimalusena seati konkreetse probleemi lahendamisel vastakuti erinevatest eetikateooriatest lähtuvad põhjendused (enamasti klassikalised vaidlused deontoloogia ning utilitarismi vahel). Teine variant oli loobuda järgimast rangelt ühte teooriat ning püüda lugejat veenda pigem intuitsioonile tuginevate argumentide ning näidetega.

Kindlasti oli vajadus ettekirjutuste järele just nimelt USA tervishoiukorralduslikus kontekstis ka põhjuseks, miks oli tol ajal just õigusteadlastel bioeetika fookuse, teemade ning käsitlusviiside määratlemisel suur mõju (Annas 2005).

Teine laienemine jäi 1990. aastatesse ning ka uude aastatuhandesse ning seda iseloomustas eelkõige sotsiaalteaduslike lähenemisviiside suurem kaasatus. Sellised valdkonnad nagu meditsiiniantropoloogia, meditsiinisotsioloogia, teadus- ja tehnoloogiauuringud, tervishoiusotsioloogia hakkasid mängima suuremat rolli ning ühtlasi rakendama ka bioeetikas aktiivsemalt oma lähenemisviise ja meetodeid.

Sotsiaalteaduslike perspektiivide lisandudes hoogustusid arutelud selle üle, millist rolli võiks ning peaks empiirika bioeetilises argumentatsioonis mängima. Üheks äärmuseks olid ja on siiani seisukohad, mille järgi info tegelike toimimisviiside, inimeste arvamuste ning kultuurikontekstide kohta on ehk küll huvitav, aga lõppkokkuvõttes normatiivse argumentatsiooni tarbeks ebavajalik. Tol ajal bioeetikas aktiivselt kaasa löönud filosoofide jaoks oli bioeetika universaalne nähtus, mille keskmes on jagatud arusaam moraalist ja ettekirjutused selle kohta, mida "kõik moraali tõsiselt suhtuvad inimesed" peaksid tegema (Beauchamp, Childress 2001: 3–5). Kahtlemata on sellise lähenemise tugevuseks relativismi eemalhoidmine, sest kohalikud tavad või juhtumi kontekst ei ole siin piisavad, et eirata universaalseid eetikanorme. Samuti ühtib selline lähenemine traditsioonilise normatiivse moraalifilosoofiaga, kus deskriptiivne "on" (nt inimestele ei meeldi kloonimine) ei määra nähtuse moraalset väärtust ehk seda, mis "peaks olema" (kloonimine on õige/vale).

Teisalt nähti ja nähakse praegugi puhtteoreetilist lähenemist iganenud elevandiluutorni-mõtisklusena, mis reaalsesse ellu rakendatuna kahjugi võib tuua (Levitt 2003). Seda n-ö teist laienemist on iseloomustanud oluliselt suurem kriitiline hoiak senise bioeetika ning selle meetodite suhtes. Bioeetikud ilmnesid siin privilegeeritutena, jõupositsioonil olevatena (nii institutsioonilises kui sisulises mõttes), kes kõrgelt haritud teoreetikutena tavamoraali paradoksidesse takerdunud lihtsad inimesed oma argumentatsiooniga lihtsalt "laiaks astuvad".

Kui traditsioonilisem filosoofia- ning juurakeskne bioeetika keskendus sageli ekspertide arvamustele ning abstraktsetele mõistekonstruktsioonidele, siis sotsiaalteadlased püüdsid kaasata ning legitimeerida ka "tavainimese" seisukohti, hirme ning lootusi bioeetilistes küsimustes. Seda viimast illustreerib hästi kõikvõimalike kaasavate toimimisviiside laialdane rakendamine, eriti seoses nn ELSA-teemadega (lühendiga ELSA või ka ELSI tähistatakse tehnoloogiate arenguga seotud eetiliste, õiguslike ning ühiskondlike aspektide analüüsi). Inimeste arvamusi-hirme-ootusi uuriti nii traditsiooniliste meetoditega (fookusgrupid, küsitlused) kui ka innovaatiliste kodanikekonverentside ning kolmanda sektori esindajatega lõimitud teadusprojektide abil. Euroopa kontekstis on needki tegevused üheks oluliseks osaks Euroopa Liidu aetavas teaduse demokratiseerimise ning läbipaistvuse suurendamise programmis, mille raames soovitakse näiteks patsiente kaasata teadustegevusse ja mitte ainult lõpptarbija faasis, vaid juba varem, uuringuprioriteetide valimisel ning rahastamisotsuste langetamisel.

Kokkuvõttes võib öelda, et nn teise lainega on kaasnenud oluliselt suurem empiirilise materjali roll ning bioeetikas aktsepteeritud meetodite ja teoreetiliste raamistike mitmekesisus. Universaalsete normatiivsete skeemide kõrval süvenetakse nüüd enam bioeetiliste probleemide kohatundlikesse sotsiaalsetesse, kultuurilistesse, poliitilistesse ja majanduslikesse aspektidesse.

Viimase kümnendi jooksul on bioeetika teemade ring laienenud veelgi, tähelepanuväärsena on lisandunud meetodid ning lähenemisviisid humanitaariast ja kunstide valdkonnast. Nn meditsiinilises humanitaarias kasutatakse kunstide ja kirjanduse vahendeid, et mõtestada tänapäeva arstiteadust ning kliinikupraktikat. Teine oluline suund viimasel kümnendil on olnud globaalse bioeetika teema. Selle raames tegeletakse üleilmastumise tulemusena tekkinud bioeetiliste küsimustega, olgu selleks siis eetilise rahvusvahelise teadustöö võimalikkus vastukäivate rahvuslike seaduste valguses või läänemaailma meditsiinipraktikast väljakasvanud normide asjakohasus uutes kohtades ning kontekstides. Küsimus on sageli ka selles, kuidas jagada biomeditsiinilise arendustöö vilju õiglaselt Lääne organisatsioonide ning Kolman-

da Maailma katsejäneste vahel? Ja muidugi arutletakse kurikuulsa "10/90 lõhe" üle (ainult 10% maailma tervishoiuinvesteeringutest on pühendatud haigustele, mis moodustavad 90% maailma haiguskoormast, põhiliselt arenguriikides). Aga tõsi on ka see, et valdav osa arenguriikide haiguskoormusest ei tulene mitte niivõrd ravimatutest troopilistest haigustest, kui vaesusest ja sellega seonduvast (alatoitlus, keskkonnasaaste, sanitaartingimused jne) (Stevens 2004).

Globaalse bioeetika teine oluline suund on pakkuda alternatiive seni siiski valdavale Lääne analüütilisele traditsioonile, andes sõna teistsugustele vaateviisidele. Küsimuse alla võib ja tulebki seada bioeetika "vaikimisi" positsioon, mis sekulaarliberaalsena võtab argumentatsiooni aluseks enesehuvist lähtuva ratsionaalse toimija, kes usub tehnoloogilist progressi ning omab oma keha nagu mingit asja (Campbell 1999). Võib kinnitada, et järjest rohkem on märgata ebamääraste "Aafrika bioeetika" ülevaadete kõrval ka sisult tõsiseid ning vaadet avardavaid kirjutisi. Mitte vähem olulised ei ole siin ka eri religioonidest pärit vaated bioeetika põhiküsimustele (Barilan 2013; Sachedina 2009; Keown 1995).

3. BIOEETIKA LÄHENEMISED JA MEETODID

Nagu eespool ajaloolises ülevaates juba viidatud, on bioeetikas olulised mitmed erinevad metoodikad. Üks alusdistsipliine on filosoofia, eriti selle analüütiline traditsioon, mis põhineb ratsionaalsetel argumentidel ning loogikal, millest tuletatakse normatiivsed suunised. Siin on suurt mõju avaldanud meditsiinieetika, eriti filosoofide Tom Beauchampi ja James Childressi *Biomeditsiinieetika printsiibid* (ilmus esmakordselt 1979). Nn printsiibieetika ehk printsiplism ehitab arsti ja patsiendi suhte üles neljale olulisele põhimõttele — patsiendi autonoomia respekteerimine, heategemine, mittekahjustamine ning õiglus. Esimene neist seondub kindlasti inimõiguste diskursuse esiletõusuga 20. sajandil ja tähistab meditsiinipraktikas patsiendi õigust olla otsustajaks teda ennast puudutavates raviküsimustes. Autonoomset otsustamist peab toetama ka informeeritud nõusoleku protsess. Heatege-

mine ning mittekahjustamine on justkui ühe mündi kaks poolt, kuid siiski erinevad, sest sageli peetakse viimast nõuet rangemaks (head teha võib arst proovida, aga kahjustada ei tohi kindlasti). Õigluse mõiste on siin sisustatud eelkõige patsientide võrdse kohtlemisega.

Tegemist on omamoodi kompromissiotsingutega erinevate moraaliteoreetiliste lähenemisviiside vahel — ühelt poolt pakutakse välja küll põhimõtted, aga erinevalt näiteks absolutistlikust deontoloogiast on printsiipe rohkem kui üks, need pole hierarhilised ning kehtivad *prima facie*. Ka ei ole autorid kunagi pretendeerinud sellele, et tegemist oleks kuidagimoodi sidusa, tervikliku moraaliteooriaga. Teisalt eeldatakse ikkagi nende nelja printsiibi universaalset kehtivust. Autorite arvates lähtuvad need printsiibid lõppkokkuvõttes ikkagi inimkonna jagatud "moraalituumikust" ning kehtivad seega kõikjal. Kindel on, et see vaateviis on pakkunud vajalikku paindlikkust põhimõtete pluralismi arvestades ning võimaldanud teoreetilise raamistiku rakendamist kontekstitundlikumalt kui teised traditsioonilised eetikateooriad.

Just autonoomiast ning seda põhistavast informeeritud nõusolekust on saanud nii meditsiini- kui bioeetika keskne väärtus ning mõiste. Kuigi printsiibieetika on praeguseks saanud meditsiinieetika kaanoni oluliseks osaks, ei tähenda see muidugi kriitika puudumist. 1990. aastatel süüdistasid mitmed Euroopa bioeetikud, et printsiplism pole tegelikkuses mitte universaalsete, vaid pigem Ameerika-kesksete väärtuste kogum ning puudu on olulised Euroopa väärtused, nagu näiteks solidaarsus ja inimväärikus (Holm 1995; Häyry 2003). Sotsioloogilised lähenemised on kahtluse alla pannud, kas universaalsusele pretendeeriv inimkonna moraalituumik ikka eksisteerib jne.

Nagu filosoofias nii võib ka bioeetikas täheldada nn analüütilise ning kontinentaalse traditsiooni olemasolu, kuigi peab ütlema, et valdav osa bioeetika nime all avaldatavast kuulub siiski kindlalt analüütilise filosoofia alla. Üldistatult ning veidi utreeritult saab väita, et analüütiline traditsioon on ehk enam võtnud uusi tehnoloogiaid n-ö antuna (eel-ühiskondlikuna) ning tegelenud pragmaatiliselt pigem innovatsioonide rakendamisest tulenevate probleemidega ning hüvede-riskide vaagimisega. Konti-

nentaalsem traditsioon püüab rohkem mõtestada tehnoloogiat ennast, tõstab esile subjektiivse kogemuse ja meie eksistentsi kehalisuse, pigem keeldub normatiivsetest soovitustest keskendudes ontoloogilisele, aga soovib kokkuvõttes siiski viidata analüütilises lähenemises peituvatele aukudele ning silmaklappidele (Hall 2015; Mills 2010). Bioeetikas on kontinentaalne filosoofiatraditsioon saanud paljuski tuge sotsiaalteadlastelt, kelle huvikeskmes on biopoliitikaga seotud mõisted, nagu tõerežiimid, ja küsimused võimu kohta.

Ka puhtfilosoofilises plaanis on lisaks traditsioonilistele eetikaraamistikele (deontoloogia, utilitarism, vooruseetika) lisandunud uusi lähenemisviise (nt Carol Gilligani käsitlustest lähtunud hoolitsuseetika, narratiivne eetika, empiiriline bioeetika, reflektiivne bioeetika). Ja muidugi mitmesugused feministlikud vaateviisid — viimaste tähelepanu on sageli keskendunud just naistega seotud meditsiinitehnoloogiatele (viljakuse, raseduse ja sünnitusega seotud teemad). Radikaalsema lähenemise korral on vaadeldud inimreproduktsiooniga seotud tehnoloogiate kiiret arengut ning levikut katsetena naissugu kontrollida, sest on ju tehnoloogiate abil võimalik suunata seda, kes saab lapsi ja kes ei saa (abordi ja kunstliku viljastamise kättesaadavus, steriliseerimine) ning milliseid lapsi saadakse (viljastamiskliinikutes tehtavad valikud embrüote vahel). Patriarhaadikriitika on siin sageli seotud kapitalismikriitikaga, sest kunstliku viljastamise levik viitab tarbijamentaliteedile ka seni pigem intiimseks peetud valdkonnas. Samas on ka feministe, kes näevad tehnoloogias võimalust vabastada naine sünnitamise ja lapsekasvatamisega seotud raskustest.

Võrreldes bioeetika algusjärguga 1970. aastatel on kindlasti toimunud bioeetika sekulariseerumine — varasemad elu pühaduse argumendid on praeguseks enamasti asendunud elukvaliteedi argumentidega. Kui elu pühaduse argument on absoluutne — elu on alati püha (enamasti on siin silmas peetud küll ainult inimeste elu), siis elukvaliteedile rõhumist on mõnikord seostatud ka nn libeda nõlvaga. See tähendab, et elu kvaliteedi järele pärides tekib loomulikult võimalus defineerida mõni elu ka vähe- või mittekvaliteetsena ja siin on oht kuulutada teatavate indiviidide või (nagu ajalugu on näidanud) inimrühmade elu väheväärtuslikuks. Samas

on selge, et elukvaliteedi mõiste on tänapäeva meditsiinitehnoloogia arengut silmas pidades vajalik. Inimesi, kes veel pool sajandit tagasi surid haigustesse ning vigastustesse, on nüüd võimalik masinate ja rohtude abil hingamas hoida aastaid või isegi aastakümneid. Varem inimkonnal lihtsalt ei tulnud selliste küsimuste ning teemadega kokku puutuda, sest sageli ei olnud niisugused otsused ka meie võimuses — saime vaid loota ja leevendada. Nüüd aga on intensiivraviosakondades rutiinselt vaja otsustada, kas ja kuidas raviga edasi minna, millal oleks põhjendatud inimest elus hoidvad masinad välja lülitada, kes seda otsustama peaks ja mille alusel.

4. KRIITILISED LÄHENEMISED

Aastakümnetega on bioeetika meetoditelt ja lähenemistelt avardunud ning rohkem on ka valdkondlikku enesereflekssiooni ja kriitikat. Võib öelda, et bioeetika normatiivsemate suundade materdamine on olnud lausa moes ja kahtlemata annab bioeetikale suunatud kriitika meile aimu sellest, mis bioeetika kriitikute meelest olema ja mida tegema peaks. Küll olevat bioeetika agendat vedanud silmaklappidega biotehnoloogiasektor, küll on valdkond hoopis meditsiinieetika pantvang. Teiselt poolt kõlavad etteheited, et bioeetikast on saanud pelgalt õigetesse kastidesse "linnukeste märkimise" administreerimine suuremate teadusprojektide raamistikus, siis jälle tehtavat seal liiga palju normatiivset tööd või siis ka hoopis liiga vähe ja ollakse mattunud deskriptiivsusesse. Kindlasti on igas etteheites terake tõtt, aga selge on ka see, et nii laiapõhjalise ja interdistsiplinaarse valdkonna puhul on need debatid loomulikud. On vähe teisi valdkondi, mis samamoodi oleksid ühteaegu sügavalt akadeemilised, ravitegevusse puutuvad, tihedalt seotud poliitika ja poliitikategemisega ning samas ka meediale atraktiivsed, puudutades meist igaüht.

Allpool siiski mõnedest olulisematest etteheidetest pikemalt:

Vaade eikusagilt. Alatiseks jääb bioeetikas ilmselt püsima kirjeldava ja ettekirjutava vaateviisi konflikt sotsiaalteaduste ja filosoofia vahel ning eks iseloomusta see debatt ka paljusid me-

todoloogilisi lahinguid teistel erialadel. Filosoofiale on omane normatiivne fookus ning lihtne on süüdistada sotsiaalteaduslikke käsitlusi "pelgalt kirjeldamises" ning juhtida tähelepanu sellega seotud relativismiohule. Sotsiaalteadlased muidugi kinnitavad, et asjaolude ja kontekstide kirjeldamine, mõtestamine ning mõistmine annab väärtuslikku teadmist ning igasugused normatiivsed implikatsioonid peavad ikkagi lähtuma ühiskondlikust tegelikkusest (Fox, Swazey 2008: 179). Ka moraali saab siin seega vaadelda tegeliku praktika ja mõistekasutusega tugevasti seotud nähtusena, mis on vahend mõistmaks, miks ja kuidas inimesed oma elu elavad ja mõtestavad. Õige ja vale lahutamine elatud kogemusest, selle filosoofiline destilleerimine puhtaks ja objektiivseks moraaliks on seega lausa ebaeetiline. Nii tekibki vastasseis, kus näiteks kvalitatiivse metoodika tulemusena selginenud "patsientide keerulised moraalimaailmad" vastanduvad bioeetika normatiivsema suuna läbipaistvatele universaalsetele konstruktsioonidele (Hoeyer, Tutton 2006). On see vaade eikusagilt, mis ei lähe ka mitte kellelegi korda?

Bioeetika põhisuundi süüdistatakse elatud moraalikogemuse ja päriselule olemusliku "korralageduse" eiramises, inimeste eraldiseisvuse ning kultuuriliselt konstitueeritud identiteedi solvamises. Üsna selgesti on need etteheited suunatud ühe väga vana filosoofiatraditsiooni vastu, mille keskmes on püüe selge ja süstemaatilise, partikulaarsustest vabastatud mõtlemise ning teadmise suunas. Filosoofid ongi väitnud, et meil pole mingit alust arvata, nagu tooks "kultuuriline pööre bioeetikas" endaga automaatselt kaasa parema bioeetika — kuidas on ikkagi võimalik lahendada "kultuurilise bioeetika" dilemmasid kui mitte normatiivsete reeglite abil (Bracanovic 2011)?

Teemade valik. Milliste teemadega bioeetika tegeleb või tegelema peaks? Üldjoontes võib välja tuua, et bioeetika algusaegadest peale on väga põhjalikult keskendutud just individuaalsele tasandile, arsti-patsiendi suhtele ning meditsiinitehnoloogia pakutavatele valikutele üksikisiku perspektiivist. Tähelepanu all on vähem olnud tervishoiu ja sotsiaalse õigluse küsimused, populatsioonipõhine, epidemioloogilisem vaade, mis võtaks arvesse sotsiaalma-

janduslikke tegureid, inimõiguste ning üleilmse õigluse aspekte. Iseloomulik on siin tuntud humanitaartöötaja ning arsti Paul Farmeri kokkuvõte, et bioeetikas "domineerivad lõputud diskussioonid ajusurma, elundisiirdamise ning elu lõpu hoolduskü simuste üle, aga vaikus valitseb seal, kus surm tuleb varakult — sünnitusel, tuberkuloosist või väikelapse kõhulahtisusest" (Farmer 2003: 196–212). Keskendutakse põnevale "uuele" tehnoloogiale meditsiinis, selle rakendamisvõimalustele ning võimalikele tagajärgedele, tähelepanuta jääb asjaolu, et enamiku inimeste tõenäolise surmapõhjuse saab ära öelda juba nende sündides, puhtalt nende perekonna sotsiaalmajandusliku olukorra põhjal.

Ka hiljutise ebolaepideemia puhul oli täheldatav, kuidas palju auru läks küsimusele, kas ikka on põhjendatud veel lõpuni läbi uurimata vaktsiinide kasutamine Aafrikast väljalennutatud üksikute valgete patsientide puhul, samal ajal kui kohalikud surid tuhandete kaupa, ja seal polnudki justkui midagi arutada. Kuigi vaktsiinide väljatöötamine on kahtlemata ülioluline, eriti tõenäolisi tulevasi epideemiaid silmas pidades, kipuvad sellised probleemipüstitused jätma vähem ruumi teistsugustele arutlustele — näiteks sellele, kui palju tõhusam ja odavam oleks ebolaga olnud hakkama saada olukorras, kus kohapeal oleks olemas olnud minimaalnegi tervishoiu taristu.

Indiviidi perspektiivi fetišeerimine. Traditsioonilise bioeetika fookuses on olnud indiviid, tema õigused ja kohustused uute tehnoloogiliste võimaluste ning ohtude taustal. Hoopis vähem on esitatud küsimusi nende tehnoloogiliste võimaluste ja riskide ühiskondlike, kogukondlike ning ka üleilmsete mõjude kohta. Kas bioeetika mitte ei keskendu ainult "manageeritavatele" probleemidele, mida on siis hõlpsasti võimalik "lahendada" näiteks informeeritud nõusoleku protseduuriga, mis aga samas ei võimalda sõnastada väljaspool seda raamistikku esilekerkivaid küsimusi? On loomulik, et autonoomia ning informeeritud nõusolek on pärast Teise maailmasõja meditsiinieksperimentide kogemust saanud igasuguse inimesele fokuseeritud, ka mittemeditsiinilise uurimistöö alguspunktiks. Küll aga on kriitilisema lähenemise korral juhitud tähelepanu sellele, et küll vajalik, ei pruugi see filter

olla piisav. Seoses meilegi olulise biopankade teemaga on välja toodud, et nende, eelkõige teadusuuringutele keskendunud institutsioonide reguleerimiseks on peale asjakohaste seaduste valitud just indiviidikeskne informeeritud nõusoleku vorm. Ja kuigi keegi ei eita, et see on üks fundamentaalne aspekt teadusuuringutega liitumisel, ei võimalda see ometi osalejatel tegelda teemadega, mis on seotud näiteks biopangas tehtavate teadusuuringute prioriteetsusega või muredega selle üle, kas ja kuidas need uuringud panustavad kohalikku tervishoiusüsteemi (Levitt, Weldon 2005; Ursin jt 2008). Ehk siis — kas kogu eetilise relevantsuse register ammendub informeeritud nõusolekuga?

Feministlikud uurijad on juhtinud tähelepanu sellele, et bioeetikas rakendatava traditsioonilise moraalifilosoofia individualiseeritus ei ühildu sageli ka naiste elukogemusega. Hästi illustreerib individualiseeritud moraalikäsitluse probleemsust näiteks rasedus (kus lõpeb siin üks "autonoomne" indiviid ja kus algab teine?) ning samuti mitmed geneetikas toimunud muutused. Geneetika rõhutab meie fundamentaalset seotust vanemate, õdedevendade ja teiste sugulastega, mistõttu arstipraktikas ei ole enam võimalik lihtsalt eristada ühe indiviidi haigusi, probleeme, huvisid ja privaatsust teiste omadest.

Indiviidi õigustele keskendunud meditsiini- ja bioeetika on kriitikanooli sel sajandil saanud ka rahvatervishoiu poole pealt. Mõneti on see mõistetav, sest populatsioonide huvide eest seisev ning epidemioloogilisi eesmärke silmas pidades esindabki rahvatervishoid pigem utilitaristlikke väärtusi (hea ja õige on selline tegu, mis toob kasu võimalikult suurele hulgale inimestele). Põnevad diskussioonid toimuvad tervisekäitumise ning isikliku vastutuse teemadel — mil määral on geenid need, mis meie tervist mõjutavad, ning kuidas saaks väliste vahenditega inimeste tervisekäitumist muuta (nt kas suhkrumaks võiks olla sobiv?).

Osa sellest kriitikast on kahtlemata olnud ka ebaõiglane — isegi oma traditsioonilises vormis pole bioeetika kunagi olnud nii monoliitne, normatiivselt printsiibieetikapõhine nähtus, nagu paljud kriitikud seda käsitavad. Aga on selge, et paljuski Ameerika Ühendriikide oludest ja probleemidest lähtuv fookus on olnud liiga kitsas ja kindlasti mitte päris erapooletu. Täiesti põhjendatult

on bioeetikat süüdistatud üksikisiku perspektiivi fetišeerimises üldiste tervishoiukorralduslike küsimuste arvelt — näiteks on kirjutatud sadu raamatuid ja tuhandeid artikleid valitud ja kahtlemata põnevatel teemadel nagu disainerbeebid ning geeniteraapia, aga väga vähesed tegelesid küsimustega, mis tegelikkuses paljudele korda lähevad ning eluolu määravad: Kuidas jagada õiglaselt piiratud tervishoiuressursse? Kas ja kuidas mõjub vaesus suremusele? Mida tähendab väärikas suremine?

5. BIOEETIKA INSTITUTSIONALISEERUMINE

Esimene otseselt bioeetikaga tegelemiseks loodud institutsioon maailmas oli New Yorgi lähedal 1969. aastal asutatud mittetulunduslik Hastings Center, paar aastat hiljem asutati Georgetowni Ülikooli juurde Kennedy Eetikainstituut. Praeguseks on bioeetikale spetsialiseerunud institutsioone juba rohkesti, ülikoolides ei ole mitte ainult võimalik kuulata bioeetika kursusi, vaid lisandunud on hulk programme magistritasemest doktorantuurideni. Publitseerida on võimalik juba peaaegu sadakonnas spetsialiseerunud akadeemilises ajakirjas.

Väga olulist rolli mängivad bio- ja meditsiinieetikas inimuuringute eetikakomiteed. Just need asutused (ingliskeelsete lühenditega REC — *research ethics committee* — ja IRB — *institutional review board* USAs) peavad oma heakskiidu andma tänapäeval enamikule maailmas tehtavatele biomeditsiiniuuringutele (ja tegelikult järjest rohkem ka sotsiaalteaduslikele uuringutele). Heakskiit tuleb saada enne uuringu algust, vastasel juhul ei ole hiljem võimalik uuringutulemusi kvaliteetsemates ajakirjades publitseerida. Eestis on lubasid jagavaid eetikakomiteesid neli — Tartu Ülikooli inimuuringute eetikakomitee ning Tervise Arengu Instituudi juures tegutsev Tallinna meditsiiniuuringute eetikakomitee jagavad uuringulubasid, Tallinna Lastehaigla eetikakomitee ning Tartu Ülikooli Kliinikumi juures töötavad kliinilise eetika komiteed. Eetikaküsimustega tegelevad ka Eesti Arstide Liidu eetikakomitee ning Eesti Bioeetika Nõukogu. Viimane loodi 1998. aastal eelkõige nõustava-koordineeriva-tutvustava organina. Liikmed kinnitab sotsiaalminister kolmeks aastaks. Bio-

eetikat on vähemalt Tartu Ülikoolis õpetatud järjepidevalt alates 1991. aastast, kui Arvo Tikk pani kokku sellenimelise doktorantide kursuse (Tikk 2012). Kursus on ka praegu arstiteaduskonna doktorantidele kohustuslik, kuid lisandunud on veidi teistsuguse fookusega bioeetika kursused ka filosoofiateaduskonnas. Eesti keeles on ilmunud juba ka mitmeid ülevaatlikke artikleid bioeetikast (nt Soosaar 2008) ja bioeetika arengusuundadest Eestis (nt Tikk 2012).

Üsna tavapärane on bioeetikute osa konkreetsete poliitikasoovituste andjana. Üleilmselt on teadusuuringuid mõjutanud mitmete oluliste bioeetika komiteede töö — tuntud on 1982. aastal loodud nn Warnocki komitee näide Inglismaalt, mille raames defineeriti pre-embrüona kuni 14-päevane loode. Praeguseni kehtiv regulatsioon võimaldab teha uurimistööd (enamasti viljatusravi tulemusel loodud, kuid kasutust mitte leidnud) embrüotega kuni 14. arengupäevani — pärast seda tähtaega peetakse loodet juba individualiseerunuks (kuni selle hetkeni võivad embrüost tekkida ka mitmikud). Väga mõjukad on oma raportite ja analüüsidega ka näiteks Nuffield Council Inglismaal või USAs presidendi nõuandva koguna toimivad bioeetikakomiteed (nt Obama ajal Presidential Commission for the Study of Bioethical Issues või noorema Bushi ajal President's Council on Bioethics).

Olulisematest poliitikadokumentidest saab välja tuua UNESCO inimgenoomi ja inimõiguste ülddeklaratsiooni (1997) ning inimese geneetilise info rahvusvahelise deklaratsiooni (2003), mõlemad dokumendid on heaks kiitnud ka ÜRO üldkogu. Deklaratsioonide kui üleilmsete kokkulepete eesmärgiks on pakkuda rahvusvahelisele teaduspraktikale geneetika vallas ühiseid eetilisi põhimõtteid ning raamistikke. Võimaldamaks ülevaadet järjest enam paisuva bioeetika valdkonna võtmetekstidest on loodud mitmeid internetipõhiseid andmebaase ning infokeskusi. Suundumustest Euroopa bioeetikas annab ülevaate Euroopa Nõukogu bioeetika koduleht (www.coe.int/en/web/bioethics). USAs Georgetownis asuval Kennedy Eetikainstituudil on suur bioeetika-raamatukogu, milles on palju ka interneti teel kättesaadavat (https://bioethics.georgetown.edu/). Eestikeelset sissejuhatavat infot bioeetika kohta saab näiteks TÜ eetikakeskuse hallata-

valt lehelt www.eetika.ee ning samuti soovitan huvilisel tutvuda hiljuti ilmunud Andres Soosaare *Meditsiinieetika* õpikuga, kus on paljudest bioeetikaga kattuvatest teemadest juttu (Soosaar 2016).

Samas võib öelda, et kuigi juba erialana institutsionaliseerunud, on bioeetika jäänud olemuselt interdistsiplinaarseks. Pigem on ikka vähe neid, kes nimetavad end bioeetikuteks, ikka on konverentsidel koos sotsioloogid, õigusteadlased ja filosoofid, kes "tegelevad bioeetikaga". Tugev interdistsiplinaarsus ning bioeetika funktsioonide paljusus (kliinilisest nõustamisest poliitikasoovitusteni) on kaasa toonud selle, et bioeetika on üsna tugevalt enesekohane — tegeletakse süstemaatiliselt ning süviti nii olemuslike küsimustega (mis bioeetika on? mis ta olema peaks?), meetoditega kui mõjude (milline bioeetika on eetiline?) hindamisega (nt Engelhardt 1996; Andre 2002; Baron 2006; Evans 2012; Eckenwiler, Cohn 2007). Võrreldes rakenduseetikaga ning keskkonnaeetikaga publitseeritakse bioeetikas oluliselt rohkem n-ö metatasandil artikleid, mis keskenduvad meetoditele, mõjule, erinevatele tegutsemisviisidele (Frodeman, Briggle 2016: 103).

USAs on viimastel aastatel aga käima läinud tõsine arutelu bioeetikute tegevuse standardiseerimise ja akrediteerimisega seoses (vt nt ajakirja *American Journal of Bioethics* erinumber maist 2016). Traditsiooniline akadeemiline filosoof hoiab siin ilmselt kahe käega peast kinni, aga bioeetika interdistsiplinaarsus, mõjukus ja rakendamine just väljaspool akadeemilist keskkonda on tõstatanud küsimuse vastutusest ja kvaliteedikontrollist. Ärgem unustagem, et bioeetikud töötavad palju ka kliinilises kontekstis (haiglate eetikakomiteed, teadusuuringute eetikakomiteed) ning ka individuaalselt patsiente ja arste nõustades.

6. BIOEETIKA ÜHISKONNA REGULEERIJANA

Nii bioeetika edu kui ka sellele suunatud kriitika juured peituvad minu arvates selles, et valdkonnal on väga palju eri funktsioone ning neist tulenevaid ootusi. Lisaks tavapärasele akadeemilisele uurimistööle on bioeetikal ka otseselt avalik roll — bioeetik(a) kui reguleerija, poliitikasoovituste andja, meediakommentaator, biopoliitikas osaleja. Ühelt poolt see muidugi killustab ja segab,

kui "päris elu" tungib sisse ja lagundab seni kenasti püsti seisnud teoreetilise argumentatsiooni. Teisalt tundub, et selline sissemässitus ja tegutsemine mitmel rindel on bioeetika ka päästnud akadeemilise filosofeerimise kurvast saatusest, kus tugev spetsialiseerumine ja uurimisteemade kitsenemine on suure osa teadustööst jätnud oluliseks ja põnevaks vaid väiksele hulgale spetsialistidele. Muidugi on seda viimast ka vaja, aga filosoofia imeline spekter on kahtlemata laiem. Needsamad Beauchamp ja Childress on oma biomeditsiinieetika printsiipidega kahtlemata mõjutanud miljonite inimeste elu. Ja tegelikult on filosoofia selline avalik roll ju ka filosoofia ajalooliste juurtega kenasti kooskõlas.

Bioeetika rolli õigusaktides on uuritud päris palju, aga kahtlemata ei määra see valdkond üksinda demokraatlikes ühiskondades midagi. Just laiema konteksti määravat rolli kinnitab see, kuidas bioeetilisi nähtusi (kloonid, embrüod, geneetiliselt muundatud organismid jne) erinevates poliitilis-kultuurilistes kontekstides problematiseeritakse ning legitimeeritakse (või siis mitte). Heaks näiteks on siin Sheila Jasanoffi uurimistöö, kes analüüsib võrdlevalt USA, Saksamaa ja Inglismaa kogemusi biotehnoloogia reguleerimisel. Kui USAs on uute tehnoloogiate legitimeerimiseks valdav triumfaalne turupõhine progressiusk, mis sageli taandab ka eetilised küsimused tehnilisteks otsusteks "turvalisuse" üle, siis Saksamaal ei pääseta biotehnoloogia reguleerimisest rääkides loomulikult ajaloost, mis võib aga jätta mulje, justkui oleksid teiste riikide sellealased arutelud loomulikumad ning otsused seega paratamatud (seal nagu ajalugu polekski) (Jasanoff 2005: 10).

Milline on ja saab olla siin bioeetiku roll? Probleemidest akadeemilise filosoofia ning rakenduslike poliitikasoovituste kokkupuutepunktides on oma kogemuse põhjal kirjutanud Inglise poliitikafilosoof Jonathan Wolff raamatus *Eetika ja avalik poliitika: Filosoofiline uurimus* (2011). Wolff on kaasa löönud mitme komisjoni ja mõttekoja töös, kus on keskendutud erinevate ühiskondlike probleemsete nähtuste uurimisele ja poliitikasoovituste väljatöötamisele (nt hasartmängude reguleerimine, raudteetranspordi turvalisus, arstirohtude hinnastamine, karistuspoliitika, loomkatsed jne). Kokkuvõttes nendib Wolff, et kaasaegne

akadeemiline filosofeerimine ei klapi hästi avaliku poliitika vajadustega ja seda mitmel põhjusel (Wolff 2011: 1–10). Esiteks pole poliitikategemine kunagi mingi puhta ratsionaalsuse pärusmaa (vt ka moraalipsühholoogi Jonathan Haidti kirjutisi, nt Haidt 2012). Argumendid, mis mõjuvad ilmselge tõena filosoofiaseminaris, panevad päris elus vaid õlgu kehitama (sest moraalsete argumentide kõrval elavad oma elu ka majanduslikud, kultuurilised, ajaloost tulenevad argumendid ja hoiakud). Eri aegadel eri valitsuste vastuvõetud seadused ei pruugi sugugi moodustada sidusat tervikut. Filosoofide eesmärgiks on ka pigem kritiseerida, dekonstrueerida, rõhuda eriarvamustele ning üldiselt mitte vaevata pead teooriate rakendatavusega, samas kui poliitikategemine nõuab kompromisse ning konsensuse leidmist. Ja lisaks veel puhtalt empiiriline tõdemus, et ühiskonnad on alati *status quo* poole kaldu, ja lihtsalt heast argumendist jääb selle muutmiseks sageli väheks.

Wolffi kokkuvõte on, et poliitikasoovituste maailmas on vaja rohkem filosoofe, aga vähem filosoofiat ennast. Hinnatud on seega filosoofide argumenteerimisselgus, eelduste väljapuhastamine, loogika valdamine ja muud erialased oskused, küll aga pole päris elus suurt midagi peale hakata puhtal kujul teooriate endiga.

Fundamentaalne küsimus bioeetikale kui poliitikakujunduses osalejale on seega selles, kas keskendutakse sellele rollile n-ö abistavas võtmes (erinevate poolt- ja vastuargumentide selgitamine ja kaalumine, eelduste-järelduste väljatoomine) või pakutakse "moraalieksperdina" ka normatiivseid vastuseid. Viimasel juhul tuleb eriti tähelepanelik olla ning otseselt arutleda ka omaenda aimduste, eelduste ning hoiakute üle.

7. KOKKUVÕTE

Inglise filosoof Onora O'Neill on pidanud bioeetikat pigem kohtumispaigaks (2002: 1) ja selle interdistsiplinaarseid püüdlusi pealiskaudseks. Eks see ole muidugi laiemalt interdistsiplinaarse uurimistöö häda, et ühe meetodid ja lähenemisviis ei pruugi veenvad olla teistsuguse taustaga inimestele. On selge, et kuigi erialadevaheline koostöö pakub palju põnevaid väljakutseid ning

võimalusi, on seal ka samapalju komistuskivisid ning ummikteid. Pealegi on meetodite ja teoreetiliste raamistike küllus ja ühildamatus muidugi sagedased ka ühe eriala siseselt.

Eks paljuski tuleneb kriitika ka sellest, et bioeetika on väga multidistsiplinaarne ning paljude rakendusvõimalustega, samuti tegeletakse siin kogu aeg põnevate teemadega, mis panevad ühelt poolt tööle meie fantaasia ning teisalt puudutavad oma konkreetsuses sageli meid igaüht ka isiklikus elus. Bioeetikasse kuuluvad nii teoreetilised akadeemilised käsitlused, mis pole absoluutselt huvitatud rakenduslikkusest, kui ka kirjeldavad sotsiaalteaduslikud lähenemisviisid püüdega mõista ja mõtestada, siin leidub nii kliinilises keskkonnas probleemi lahendamisele suunatud instrumente ja juhiseid kui ka pragmaatilisi katseid pakkuda poliitikasoovitusi oluliste ühiskondlike teemade tarvis.

On kindel, et need probleemid ja nähtused ei mahu tänapäeval selgelt piiritletud akadeemiliste erialade ning ülikoolide struktuuripuude raamistike sisse. Nagu praktilises filosoofias laiemalt võib ka bioeetikas täheldada teatavat teooriavastast liikumist (nn ideaalteooria problemaatika, antiteooria jne). Küsitakse, kas teatud rangetel eeldustel põhinevad universalistlikud raamistikud ikka on asjakohased ning otsustamisel abiks segases ning tundeküllases päriselus, olgu siis erakorralise meditsiini osakonnas või katastroofijärgsel arengumaal. Päris elu on korrapäratum, segasem, põhimõttelagedam kui viimistletud filosoofiline argument ja tekst. Tuleb olla aus ja tunnistada, et nüüdisaegse akadeemilise filosoofia teatav kompromissitus ning sageli ideaalteooriast lähtuvad eeldused saavad bioeetilises praktikas oma valgele rüüle plekke juurde — kompromisse tuleb leida nii mitmesuguste vastandlike teooriate vahel kui ka tunnustada deskriptiivsuse võimu preskriptiivse kõrval. Aga nendest väljakutsetest loobumine oleks ühtlasi ka suure osa filosoofia ajaloo *raison d'être*'i tagasilükkamine. Parafraseerides Bernard Williamsit (1985) — miks me üldse arvame, et päriselu mahub ühe teooria sisse?

Tänan kommentaaride eest Andres Soosaart ning finantseerimise eest ETAGi granti IUT20–5 ja Eesti-uuringute Tippkeskuse granti TK145.

Kirjandus

A n d r e, Judith 2002. *Bioethics as Practice*. Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press

A n n a s, George 2005. *American Bioethics: Crossing Human Rights and Health Law Boundaries*. Oxford: Oxford University Press

B a r i l a n, Michael 2013. *Jewish Bioethics: Rabbinic Law and Theology in their Social and Historical Contexts*. Cambridge: Cambridge University Press

B a r o n, Jonathan 2006. *Against Bioethics*. Cambridge, MA: MIT Press

B e a u c h a m p, Tom, James C h i l d r e s s 2001. *Principles of Biomedical Ethics*. 5th edition. Oxford: Oxford University Press

B r a c a n o v i c, Tomislav 2011. Respect for cultural diversity in bioethics: Empirical, conceptual and normative constraints. — *Medicine, Health Care and Philosophy*, Vol. 14, No. 3, pp. 229–236

C a m p b e l l, Alistair V. 1999. Presidential Address: Global Bioethics — dream or nightmare? — *Bioethics*, Vol. 13, No. 3/4, pp. 183–190

D o w n i e, Robin, Jane M a c n a u g h t o n 2007. *Bioethics and the Humanities: Attitudes and Perceptions*. London & New York: Routledge

E c k e n w i l e r, Lisa A, Felicia C o h n (eds.) 2007. *The Ethics of Bioethics: Mapping the Moral Landscape*. Baltimore: Johns Hopkins University Press

E n g e l h a r d t, Tristram, Jr. 1996. *The Foundations of Bioethics*. Oxford: Oxford University Press

E v a n s, John 2011. *The History and Future of Bioethics: A Sociological View*. Oxford: Oxford University Press

F a r m e r, Paul 2003. *Pathologies of Power: Health, Human Rights, and the New War on the Poor*. Oakland, CA: University of California Press

F o x, Renée C., Judith P. S w a z e y 2008. *Observing Bioethics*. Oxford: Oxford University Press

F r o d e m a n, Robert, Adam B r i g g l e 2016. *Socrates Tenured: The Institutions of 21st Century Philosophy*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield

H a i d t, Jonathan 2012. *The Righteous Mind: Why Good People are Divided by Politics and Religion*. New York: Pantheon Books

H a l l, Melinda C. 2015. Continental approaches in bioethics. — *Philosophy Compass*, Vol. 10, No. 3, pp. 161–172

H o e y e r, Klaus, Richard T u t t o n 2005. "Ethics was here": Studying the language-games of ethics in the case of UK Biobank. — *Critical Public Health*, Vol. 15, No. 4, pp. 385–397

H o l m, Søren 1995. Not just autonomy — the principles of American biomedical ethics. — *Journal of Medical Ethics*, Vol. 21, No. 6, pp. 332–338

H ä y r y, Matti 2003. European values in bioethics: Why, what, and how to be used. — *Theoretical Medicine and Bioethics*, Vol. 24, Issue 3, pp. 199–214

J a s a n o f f, Sheila 2005. *Designs on Nature: Science and Democracy in Europe and the United States*. Princeton: Princeton University Press

J o n a s, Hans 1973. Technology and responsibility: Reflections on the new tasks of ethics. — *Social Research*, Vol. 40, No. 1, pp. 31–54

K e o w n, Damien 1995. *Buddhism and Bioethics*. Basingstoke: MacMillan

L e v i t t, Mairi 2003. Better together?: Sociological and philosophical perspectives on bioethics. — M. Häyry, T. Takala (eds.). *Scratching the Surface of Bioethics*. (Value Inquiry Book Series.) Amsterdam: Rodopi

L e v i t t, Mairi, Sue W e l d o n 2005. A well placed trust?: Public perceptions of the governance of DNA databases. — *Critical Public Health*, Vol. 15, pp. 311–321

M i l l s, Catherine 2010. Continental Philosophy and Bioethics: An Editorial. — *Bioethical Inquiry*, Vol. 7, pp. 145–148

O ' N e i l l, Onora 2002. *Autonomy and Trust in Bioethics*. Cambridge: Cambridge University Press

P o t t e r, Van Rensselaer 1971. *Bioethics, Bridge to the Future*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall

S a c h e d i n a, Abdulaziz 2009. *Islamic Biomedical Ethics: Principles and Application*. Oxford: Oxford University Press

S o o s a a r, Andres 2008. Mis on bioeetika? — *Eesti Loodus*, nr 8, www.eestiloodus.ee/artikkel2475_2473.html

S o o s a a r, Andres 2016. *Meditsiinieetika*. Tartu: TÜ Kirjastus

S t e v e n s, Philip 2004. Diseases of poverty and the 10/90 Gap. — http://who.int/intellectualproperty/submissions/International[-]PolicyNetwork.pdf

T i k k, Arvo 2012. Mõnda bioeetika arengust Eestis. — *Eesti Arst*, nr 91 (3), lk 155–159

U r s i n, Lars Øysten, Klaus H o e y e r, John-Arne S k o l b e k k e n 2008. The informed consenters: Governing biobanks in Scandinavia. — Herbert Gottweis, Alan Petersen (eds.). *Biobanks: Governance in Comparative Perspective*. London & New York: Routledge

W i l l i a m s, Bernard 1985. *Ethics and the Limits of Philosophy*. London: Routledge

W o l f f, Jonathan 2011. *Ethics and Public Policy: A Philosophical Inquiry*. London & New York: Routledge

KADRI SIMM (1976) on lõpetanud Tartu Ülikooli ajaloo erialal. Magistrikraad soouuringutes (Kesk-Euroopa Ülikool, 2001), doktorikraad filosoofias (TÜ, 2005). Alates 2012 praktilise filosoofia dotsent TÜ filosoofia osakonnas, alates 2007 ajakirja *Studia Philosophica Estonica* toimetaja.

ARVUSTUS

KUIDAS KIRJUTADA BIOGRAAFIAT?

Silja Vuorikuru. *Aino Kallas: Maailman sydämessä*. (Kirjokansi 138.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2017. 322 + 8 lk.

Alates 1980. aastatest on humanitaarteadustes hakatud rääkima "biograafilisest pöördest", mis tähistab eluloolise uurimise kui aktsepteeritud kriitilise ja teadusliku uurimismeetodi esiletõusu (vt Renders jt 2017: 3). Seetõttu on ka biograafia žanrina saavutamas üha enam populaarsust. Teisalt on biograafia kirjutamine sageli ühtlasi kirjanduslik ettevõtmine, mis eeldab elu- ja loominguloo faktide põhjal kirjanduslikult nauditava teksti loomist. Silja Vuorikuru biograafia *Aino Kallas: Maailma südames* asetubki tänapäevase biograafiauurimise ja -kirjutuse keskmesse, kus biograafiat nähakse žanrina, mis ühendab endas nii teadusliku kui kirjanduslikuma poole.

Aino Kalda biograafia tugineb teda käsitlevale doktoritööle, mille autor kaitses 2012. aastal (Vuorikuru 2012; vt ka Olesk 2013). Väidetavalt on Vuorikuru Kalda-biograafia esimene Aino Kalda elulugu, sest Kai Laitineni *Aino Kallas 1897–1921: Uurimus tema loomingu põhijoontest ja taustast* (1973; vrd ka Laitinen 1978) keskendus Kalda loomingule. Vuorikuru selgitab, et selle põhjuseks oli see, et pärast Kalda päevikute ilmumist ei tundunud olevat enam vajadust Kalda eluloo järele ning teisalt hakati 1960. aastate kirjandusuurimises biograafilisi meetodeid pidama vananenuks. Laitinen uuris Kalda loomingut veel paarkümmend aastat ning avaldas seejärel jätkukäsitluse *Aino Kalda meistriaastad: Uurimus tema loomingu põhijoontest ja taustast 1922–1956* (Laitinen 1995). Need teosed on koondatuna ilmunud ka eesti keeles (Laitinen 1997).

Vuorikuru Kalda-käsitlus (vt ka Aareleid 2017; Olesk 2017) ühendab eluloo kujutamise ja kirjaniku loomingu analüüsi, eelistamata üht teisele. Tekst on üles ehitatud traditsiooniliselt, alustades Kalda lapsepõlvest ja esitades kronoloogilises järjekorras ta elusündmusi ning teoste saamislugusid. Vuorikuru kirjutab põhjalikult Kalda elukäigust ja

perekonnaelust eri perioodidel, samuti käsitleb ta üksikasjalikult Kalda teoste sündi, eripära ja vastuvõttu.

Autorile on olnud heaks allikaks Aino Kalda päevikud, mis võimaldavad saada ülevaate Kalda elust pikkade aastate jooksul ning heita pilgu Kalda minatajusse, sellesse, kuidas ta ise oma elu peegeldas ja selle üle mõtiskles. Samuti on päevikud toetavaks allikaks faktide kohta, kuigi nende usaldusväärsus võib vahel ka alt vedada. Seetõttu pole Vuorikuru neid pimesi usaldanud, vaid on kasutanud ühtlasi mitmesuguseid arhiivimaterjale (kirjavahetused, käsikirjad jm) Soome ja Eesti arhiividest, lisaks oma aja ajakirjandusväljaandeid, intervjuusid jm.

Allikmaterjali hulk on võimaldanud luua Kaldast mitmetahulise pildi, kus kõrvutatakse eri vaatenurki Kaldale ja ta tegevusele: peale Kalda enda hääle, mis kajab vastu tema päevikutest, kirjadest ja loomingust, on toodud esile ka kriitikute suhtumist nii tema isikusse kui ka loomingusse. Teos mõtestab Kalda rolli eesti ja soome kirjanikuna ning maailmakirjanikuna, kellena Kallas end ise eelkõige tundis.

Vuorikuru alustab teost Aino Kalda isa Julius Krohni uppumissurma kirjeldamisega ja tuleb hiljem korduvalt selle sündmuse juurde tagasi, väites, et sel lapsepõlvetragöödial oli Aino Kalda elule suur mõju. Näiteks leiab ta, et Aino Kallas otsis oma abikaasast ja armastatutest isalikke jooni. Vuorikuru rõhutab korduvalt selle tragöödia olulisust ka Kalda loomingus, väites, et see on ta loomingu üheks oluliseks motiiviks, sest "Aino tundis pidevalt vajadust anda oma lapsepõlvetragöödiale ilukirjanduslik vorm ja tõlgendus" (lk 65). Näiteks käsitles Kallas seda teemat — väikese tüdruku tundeid pärast isa hukkumist — nii novellides "Kirsti" (1902) ja "Kaks lapsepõlvemälestust" kui ka autobiograafilises teoses *Katinka Rabe* (1920, eesti k 1930), kus see on motiiv, millega teos ning ühtlasi ka peategelase Katinka lapsepõlv lõpeb.

Aino Kalda kirjanduslik andekus avaldus juba lapsepõlves ja temast loodeti palju. Vuorikuru rõhutab, et ükski teine Soome naiskirjanik ei olnud debüteerinud nii noorelt kui Aino Kallas — 19-aastasena. Isegi meeskirjanikest oli vaid Eino Leino avaldanud oma esikteose üks aasta nooremana.

Abiellumine 1900. aastal Oskar Kaldaga tõi naisele kaasa probleemi, kuidas ühendada kirjanikukutsumus abikaasa ja ema rolliga. Sel naiskirjanike jaoks üsna tavalisel teemal on Kallas palju kirjutanud oma päevikutes, kust selguvad nii ta loomingulised pingutused ja eesmärgid kui ka süütunne, et ta ei suuda pühenduda oma lastele. Vuorikuru toobki esile naise loovuse ja argielu kokkusobitamise probleemid Kalda elus.

Kallas tundis sageli isegi, et tal ei jätku aega oma laste jaoks, sest tema vaimsed lapsed ehk looming nõuavad suure osa ajast. Teisalt elas Kallas ajajärgul, mil naise rolli nähti eelkõige seotuna kodu ja perekonnaga ning emadus oli naise puhul kesksel kohal. Kallas püüdis aga luua endale kirjanikukarjääri ja selle kõrval emarollis olla ning perekonna eest hoolitseda oli päris keeruline.

Vuorikuru mõtestab ka Kalda saatust naiskirjanikuna, sest Kallas elas ja kirjutas ajal, mil avalikkus ei suhtunud naiskirjanikku alati samaväärselt kui meeskirjanikku, näiteks võidi naisautori loomingut näha vähem väärtuslikuna. Eesti puhul määratles Kalda rolli ka tema soome päritolu, mis muutis ta eesti ühiskonna jaoks ikkagi võõraks. See positsioon, mida Kallas ka ise tajus, mõjutas ühtlasi tema loomingu vastuvõttu Eestis. Teisalt andis see Kaldale julguse käsitleda eesti teemasid oma vaatenurgast, eirates kindlakskujunenud ootusi. Vuorikuru toob näiteks, et skandaal Kalda näidendi *Mare ja ta poeg* ümber 1935. aastal tõi esile Kalda erandlikkuse, sest toomapäeva mässu olid varemalt käsitlenud ainult tuntud eesti meeskirjanikud — Kallas oli aga soomlane ja naine.

Eesti teemade kajastamine loomingus ei muutnud Kallast Eestis siiski omainimeseks ja teatav võõristus tema vastu säilis. See kujundas nii tema teoste vastuvõttu kui ka suhtumist temasse saadik Oskar Kalda abikaasana. Näiteks käsitleb Vuorikuru pikemalt vastukaja Aino Kalda jaanalinnusulgedega õukonnakleidile, mida talle Eestis pahaks pandi, ja August Alle följetonivormis kriitikat Kalda kohta.

Kalda huvi eesti kultuuri vastu ajendas teda kirjutama ka Lydia Koidula biograafia. Kuigi *Tähelend* (1915, eesti k 1918) tugineb põhjalikule uurimistööle, on see pigem ilukirjanduslik tõlgendus kui uurimus. Vuorikuru leiab, et Koidula oli samastumisobjekt Kaldale, kes nägi Koidula saatuses kokkupuutepunkte omaenda eluga. Vuorikuru arvates soosis Kallast tema soome päritolu, mille tõttu ta sai Koidula puhul rääkida avalikult ka teemadel, millest muidu ei saanud kõnelda. Siiski jättis Kallas *Tähelennu* soomekeelsest 2., täiendatud trükist (1935) välja viite Koidula kleptomaaniale kui tema noorusaastate haigusele, põhjuseks nii selle käsitlemise kohta tehtud etteheited kui ka 1930. aastate ahenenud õhkkond. Samuti oli Kallas õppust võtnud näidendi *Mare ja ta poeg* järel toimunust ning see ajendas teda kaaluma, kuidas rääkida Eestist ja eestlaste mõjukatest isikutest. Siiski võib Kallast pidada Koidula-kuvandi uuendajaks Eestis, nagu on leidnud Sirje Olesk (2003: 566).

Samas leiab Vuorikuru, et Koidula on jäänud Soomes üsna vähe tuntud kirjanikuks, keda teatakse eelkõige luuletuse "Ema süda" autorina, ja ka *Tähelendu* Soomes kuigi palju ei teata, samal ajal kui Eestis on see teos keskne nii Aino Kalda loomingu kui ka eesti kirjanduse kontekstis. *Tähelennu* erinev asend Eestis ja Soomes näitab Vuorikuru arvates ühtlasi Kalda erinevat kirjanikukuvandit neis maades: "Soomes ja Eestis lahendati vägagi erineval moel see, mida kirjaniku loomingust esile toodi, mida peeti vähem tähtsaks, kellega kirjanikku võrreldi ja millise traditsiooni osaga tema looming seostati" (lk 115).

Kallas tegi tuntuks mitmeid Eesti ajaloo perioode ja samuti eesti naiskirjanikke ning Vuorikuru toobki esile Kalda olulise osa "Soome silla ehitajana" Eesti ja Soome vahel.

Kalda suurlinnadearmastus kajab vastu ka tema päevikutest, aga Vuorikurugi rõhutab Kalda kui kosmopoliidi või maailmakodaniku tunnetust. Seetõttu tundus Tartu Kaldale ahistavana ja ta võrdles Tartut tiigiga, mille kõrval London oli kui ookean ja kus ta tundiski end tõeliselt kodus olevat. Eesti riigi poolt Oskar Kaldale makstud palgast ei piisanud aga oodatavaks elamisviisiks — näiteks Londoni kultuuriüritustel oli seetõttu võimalik osaleda harva —, ja Aino Kallas tahtis ka ise raha teenida. Ta võttis oma loomingu tutvustamist tõsiselt, korraldades enda kirjanduslikke ringreise ja andes neist Eesti ning Soome ajalehtedele teada. See tekitas aga kriitilisi reaktsioone ja nii nägid mõned Kalda kriitikud ta esinemistes egoismi. Kalda kriitikuid ärritas ta enesekindel esinemisstiil ja tema rahvusvaheline maine tekitas kadedustki, märgib Vuorikuru. Siiski ei õnnestunud ühelgi teisel Soome kirjanikul lasta tõlkida nii palju teoseid inglise keelde kui Aino Kaldal, ja Vuorikuru peab seda saavutust imekspandavaks.

Biograafiat kirjutades on sageli probleemiks, kui avameelselt võib biograafia subjektist kirjutada. Biograafia autor teab palju ka selliseid seiku, mida justkui ei sobiks raamatus avaldada, isegi juhul, kui need on kas või suulises pärimuses üldteada. Mõnikord tuleb arvestada ka lähedastega, kes seavad autorile piiranguid, mida võib avaldada ja mida mitte. Samuti tuleb silmas pidada kultuuriüldsust ja käibivaid ettekujutusi autori kohta. Vajalik on seega piiritleda eeldatava lugejaskonna vastuvõtuhorisonti.

Biograafi seisukohast on oluline ka oma autoripositsiooni määratlemine, nt kas tegemist on kõiketeadva autoriga või delikaatse kõrvaltvaatajaga, kes jätab paljud seigad enda teada. Biograafi rolli kuulub ka püüd mõista selle inimese elu, kellest kirjutatakse, kuigi see ei pruugi

alati olla kerge kas või juba suure ajalise vahemaa tõttu. Teisalt ei saa biograaf oma uurimisobjektiga ka samastuda isegi juhul, kui mõistab teda läbi ja lõhki: biograafi eesmärgiks on ikkagi kujutada teise inimese elu. Seetõttu tuleb biograafiat kirjutades teha üsnagi palju sisulisi, narratiivseid ja eetilisi valikuid.

Vuorikuru teos on heaks näiteks, kuidas biograafiat kirjutades leida tasakaal eluloo ja loomingu käsitlemise vahel. See näitab ka, et küsimusele, kuidas seostada elu ja loomingu analüüsi, taandamata autori loomingut ta eluloo laienduseks või illustratsiooniks, ei saagi anda ühest vastust, sest iga juhtum/biograafia on eriline ning autoril tuleb vastuseid leida konkreetse uurimis- ja kirjutamistöö käigus.

Vuorikuru hoiak Kaldast kirjutades on peaaegu nähtamatu, tema stiil on rahulik ja neutraalne ning tema jutustajamina on tekstis peidus, otsekui teda polekski. Sama rahulikul moel esitab ta aeg-ajalt kommentaare ja seisukohti või selgitab mõnda aspekti Kalda elus ja loomingus, põrkamata tagasi ka delikaatsematest aspektidest. Näiteks puudutab ta seksuaalsuse teemat. Arutledes selle üle, millist vajadust Kalda jaoks täitis armumine Eino Leinosse, leiab ta, et Aino oli oma noorena sõlmitud abielus juba varakult pettunud, eriti kuna ta lapsepõlvekodu konservatiivne kasvatus (mis oli tollele ajale tavaline) ja kristlikke väärtusi ning vooruslikkust rõhutav atmosfäär ei olnud teda ette valmistanud seksuaalsuseks, mis abieluga paratamatult kaasas käib. Aino Kallas oli saanud abielunaiseks ju otse lapsepõlvekodust, olles noor ja kogenematu ka seksuaalses mõttes. Pealegi ei olnud Leino ju Aino Kalda esimene armumine tema abielu ajal, enne Leinot olid selle tunde objektiks olnud Juhan Luiga (1873–1927) ja Läti kunstnik Janis Rozentāls (1866–1916).

Teisalt on need suhted mõjutanud Kalda loomingut. Näiteks *Reigi õpetajat* (soome k 1926) peab Vuorikuru Kalda ja Leino armastussuhtest innustatud teoseks. Ent ka Leino sai inspiratsiooni Kaldalt või õigemini nende suhtest, nagu näitab tema luulekogu *Juhana Herttuan ja Catharina Jagellonican lauluja* (1919). Teisal peab Vuorikuru Leino ja Kalda armastust ilukirjanduslikuks, sest see "elas ja kasvas kirjade vahendusel päeviku lehtedel, see innustas kummagi kirjaniku ilukirjanduslikku töötegemist" (lk 178). Vuorikuru nimetab neid kaheks teineteist toetavaks ja inspireerivaks kunstnikuks, kelle suhte uuel moel uurimiseks võiks pöörata tähelepanu kirjanike teoste suhetele, "konkreetsetele teostevahelistele viidetele" (lk 178).

Kirjeldades Kallast kui inimest, toob Vuorikuru esile ka tema vähem tuntud külgi. Ta rõhutab, et Aino Kallast tuntakse üldiselt kui kaunist ja eneseküllast isiksust, kuid vähem tuntuks on jäänud Aino Kalda tundlikkus sotsiaalse ebavõrdsuse suhtes. Kui rahvusliku ebaõigluse tajumist seostatakse tema Eesti-ainelise loominguga, siis rassilist diskrimineerimist käsitles ta eelkõige oma päevikutes ja reisikirjades. Tema seisukohad tunduvad Vuorikuru meelest üllatavalt värskena, sest Kallas leidis, et rassiline diskrimineerimine tuleneb sügavatest eelarvamustest ja hirmudest, mille kadumine võib kesta inimpõlvi.

Silja Vuorikuru põhjalik uurimus toob esile teaduslikul uurimistööl põhineva biograafia võimalused ning annab ühtlasi mitmekülgse pildi Aino Kaldast — naisest, kes omas ajas suutis rajada endale kirjanikukarjääri. Kalda roll eesti ja soome, aga eelkõige maailmakirjanikuna oli tollal eriline ja tähelepanuväärne, kuigi see tekitas ka pingeid ja vääritimõistmist. Kalda loomingu tähendus ei ole vähenenud tänapäevalgi, sest see pakub endiselt huvi kirjandusuurijatele, kes on analüüsinud seda uutest vaatenurkadest, sh feministlikust.

Eve Annuk

Kirjandus

A a r e l e i d, Kai 2017. Meie mõlema Kallas. — *Sirp*, 9. VI

L a i t i n e n, Kai 1973. *Aino Kallas 1897–1921: Tutkimus hänen tuotantonsa päälinjoista ja taustasta*. Helsinki: Otava

L a i t i n e n, Kai 1978. *Aino Kallaksen maailma: Kuusi tutkielmaa Aino Kallaksen vaiheilta*. Helsinki: Otava

L a i t i n e n, Kai 1995. *Aino Kallaksen mestarivuodet: Tutkimus hänen tuotantonsa päälinjoista ja taustasta 1922–1956*. Helsinki: Otava

L a i t i n e n, Kai 1997. *Aino Kallas: Uurimus Aino Kallase loomingu peateemadest ja taustast*. Tlk ja eessõna Sirje Kiin. Tallinn: Sinisukk, 1997

O l e s k, Sirje 2003. Aino Kallas ja noor eesti kriitika. — *Keel ja Kirjandus*, nr 8, lk 561–570

O l e s k, Sirje 2013. Akadeemiline Aino Kallas. — *Keel ja Kirjandus*, nr 2, lk 128–130

O l e s k, Sirje 2017. Uus Aino Kallase elulugu Soomes. — *Keel ja Kirjandus*, nr 8–9, lk 726–728

R e n d e r s, Hans Binne de H a a n, Jonne H a r m s m a 2017. *The Biographical Turn: Lives in History*. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge

V u o r i k u r u, Silja 2012. *Kauneudentemppelin ovella: Aino Kallaksen tuotanto ja raamatullinen subteksti*. Helsinki: Helsingin yliopisto

EVE ANNUK (1964) on lõpetanud Tartu Ülikooli eesti keele ja kirjanduse erialal 1989, magistrikraad 1999, doktorikraad 2006. Eesti Kirjandusmuuseumi teadur 1993–2006, a-st 2006 vanemteadur.

Muistse Mesopotaamia nõidustekstid. Akadi keelest tõlkinud ja kommenteerinud Amar Annus. (Bibliotheca Antiqua.) Tallinn: TLÜ Kirjastus, 2017. 204 lk.

2017. a lõpus Tallinna Ülikooli kirjastuses ilmunud raamat *Muistse Mesopotaamia nõidustekstid* on märgilise tähendusega, kuna tegu on küllaltki oluliste tekstide tõlkimisega akadi keelest eesti keelde, mis aitavad muistse Mesopotaamia (Assüüria ja Babüloonia) kultuuri mõista sellisest väga huvitavast ja olulisest vaatevinklist nagu maagia ja nõidus. Nõidustekstid on tõlkinud ja põhjalike kommentaaridega varustanud tuntud assürioloog Amar Annus. Maagial ja nõidusel oli muistses Lähis-Idas tohutult tähtis roll rituaalides, kultuses, igapäevaelus ning ka riigi valitsemises (nt Assüürias ja Babüloonias kasvõi sõjapidamises ja linnade vallutamisel).

Maagia ja rituaalide tähtsusest Lähis-Idas võiks tuua palju näiteid, kuid üks illustreeriv näide pärineb Hetiidi riigist — Hetiidi kuningas Muršili II (1321–1295 eKr) pidas vajalikuks lausa katkestada sõjaretk, selleks et tulla tagasi Hetiidi impeeriumi pealinna Hattušasse ja osaleda seal uue aasta rituaalsetes tseremooniates, mis on tuntud kui *purulli*-pidustused (Garni 2002: 188; Sazonov 2011: 147). Nagu Mesopotaamias mängis ka muistses Anatoolias, Hetiidi riigis nõidus tohutut rolli. Nõiduse kasutamist kuningapere liikmete ja isegi tavainimeste suhtes vaadeldi kui suurt kuritegu, mida tuli sageli karistada surmaga, ja selliseid kohtujuhtumeid arutas kuninglik kohus. Näiteks loeme Hetiidi seadustes (Jaan Puhveli tõlkes) selle kohta järgmist “kui keegi voolib savi kujuks, (siis see on) nõidus, (kohaldub) kuninga kohus” (Puhvel 2001: 169).

Mesopotaamia nõidusevastaste tekstide (Abusch, Schwemer 2010, 2016) tõlkimine on oluline samm, mis aitab kaasa vana Lähis-Ida kultuuriruumi paremale mõistmisele. Akadikeelsete loitsude seeriad *Maqlû* ja "Needus, needus" on ühed olulisemad säilinud tolle aja allikad, mis annavad aimu Mesopotaamia maagiast ja nõiduskultuurist nii üldisemalt kui ka detailsemas plaanis. Need aitavad paremini mõista Mesopotaamia rituaale (nt eksortsismi), maagilisi riitusi, nõidust ning meditsiini — meditsiin ja maagia olid tollal lahutamatud.

Muistse Lähis-Ida kirjandus- ja kultuuripärand on laialt mõjutanud tervet Vahemere kultuuriruumi ning Babüloonia ja Assüüria maagia ja loitsud on kahtlemata selle üks oluline osa. Loitsud on mõnes mõttes eraldiseisev kirjandužanr ning on hea täiendav materjal Mesopotaamia usundiloo uurimisel. Loitsud olid sageli kirjutatud luulelises vormis ja olid mõeldud ettekandmiseks oluliste rituaalide puhul.

Siinjuures tasuks ehk mainida seda, et nõidus on alati mänginud olulist rolli inimkonna ajaloos. Nõidade juurde tuldi ja tullakse paluma abi, nõiad on samal ajal nii ravitsejad kui ka suhtlejad kahe ilma — siinja teispoolsuse vahel. Amar Annus kirjutab raamatu sissejuhatavas osas: "Muistsest Mesopotaamiast pärinevad kiilkirjalised tekstid sisaldavad rohkesti viiteid uskumuste kohta, mis käsitlevad nõidu ja nõidust. Nõid oli ühiskonna liige, kuid siiski "teine", kelle nõialoomus tuli paljastada" (lk 9).

Kuna nõiad erinevad paljuski tavainimestest ja see on tekitanud nende suhtes umbusku, kadedust ja hirmu, on nad sageli olnud tagakiusamise ohvriks. Nõiajaht, mis kohati võis minna hüsteeriliseks ja paranoiliseks, polnud omane vaid keskajale, seda võib leida iidsetest aegadest nt Mesopotaamiast, Kreekast, Roomast, aga ka mitmest kohast tänapäeval, nt Aafrikast. 1486. a kirjutatud *Nõiahaamer* (lad *Malleus Maleficarum, Maleficas, & earum hæresim, ut phramea potentissima conterens*) on näitlik teos üritusest tõestada nõidade olemasolu ja selles kõiki veenda (Institoris, Sprenger 1490). Hirm nõidade ees on eksisteerinud kõikidel ajastutel ja kultuurides. Isegi tänapäevases postmodernses Lääne ühiskonnas leidub inimesi, kes usuvad üleloomulikesse jõududesse, vaimudesse, maagiasse, ning seetõttu pole maagid, ennustajad, astroloogid, hiromandid, nõiad ja parapsühholoogid kuhugi kadunud isegi Eesti ühiskonnast, mida võib pidada üheks kõige vähem usklikuks ja kõige sekulaarsemaks Euroopas.

Nagu teada, on nii antiik- ja keskajal, nii ka tänapäeva Euroopas, Aasias, Aafrikas, Ameerikas, kui ka vanas Lähis-Idas nõidadeks pee-

tud enamasti just vanemaid võimukaid naisi, kes Annuse sõnul "olid muistse Lähis-Ida suurpere hierarhias omandanud suurema meelevalla kui naistel selles ühiskonnas tavaks" (lk 13). Muidugi polnud kõik nõiad naised, leidus ka mehi, samas aga peeti naisi Mesopotaamias nõidumise alal võimsamaks (samas).

Amar Annus on tabavalt märkinud, et nõidumine tähendas despootlikus Uus-Assüüria impeeriumis poliitilist vastupanu ja sabotaaži ning Assüüria riik jälgis nõidu ja nende tegevust väga tähelepanelikult, nähes neis sageli dissidente, kes olid ohtlikud despootlikule riigikorrale. Kuninga ja riigikorra vastast tegevust, vandenõu, mässu vaadeldi sageli just nõidumisena (lk 17–18). Annus järeldab väga õigesti: "Poliitiline vastuhakk oli "nõiduse" alaliik. Assüüria kuningale Asarhaddonile (valitses 680–669 e.m.a) antud lojaalsusvande järgi oli suur kuritegu, kui vasallid kritiseerisid teda ja tema enesele järglaseks valitud kroonprints Assurbanipali" (lk 18).

Kokkuvõtlikult julgen väita, et *Muistse Mesopotaamia nõidustekstide* näol on tegu väga hea ja põhjaliku tõlkega akadi keelest. Tekstis ei leidu vigu (v.a mõned üksikud trükivead, mida ma ei hakka üles lugema). Annusel on hästi õnnestunud anda edasi Mesopotaamia loitsude muistset maiku ning tõlked on täpsed. Seega julgeksin väita, et tõlge on meisterlikult tehtud ning just seetõttu on muistste loitsude tekstid ladusas stiilis ja hästi loetavad.

Amar Annuse sissejuhatavas tekstis lähenetakse teemale teaduslikult ja põhjalikult, kuid see pole üle koormatud teooriatega ning seetõttu on ta arusaadav ka tavalugejale. Raamatus võiks olla natuke rohkem teavet Mesopotaamia ja laiemalt vana Lähis-Ida nõidusest, kuid erinevad esitletud teooriad (nõidus moralismi ja essentsialismi seisukohalt, tugev ja nõrk "vaimuteooria", hüperaktiivsed vaimulugemise moodulid jt) on huvitavad ja olulised ning autor on suutnud neid hästi siduda Mesopotaamia nõidustekstidega, mis on kindlasti selle käsitluse üks suuremaid eeliseid.

Mul pole erilisi kriitilisi märkusi ei raamatu põhjaliku sissejuhatuse ega tõlke kohta, kuid tahtnuksin näha natuke vähem juttu psühholoogiast, mis on kõnealustest aspektidest küll muidugi tähtis. Märgiksin veel, et raamatu koostajal ning tõlkijal tasunuks ehk rohkem pöörata tähelepanu Anatoolia (Hetiidi) ja Egiptuse nõidustekstidele ja võib-olla neid ka võrrelda, mis kindlasti lisanuks teosele väärtust ja aidanuks lugejal paremini mõista Mesopotaamia nõidust vana Lähis-Ida kultuuri-

ruumi (Egiptus, Foiniikia, hetiidid, hurriidid, Pärsia jne) laiemas kontekstis.

Huvitav teema, mis väärib eraldi käsitlemist, on must maagia ehk nekromantia muistses Lähis-Idas (Tropper 1989). Kõnealuses raamatus Annus küll mainib ka "musta maagiat", ent see teema võiks olla käsitletud ehk isegi põhjalikumalt ning jääb loota, et see võiks olla järgmise Mesopotaamia maagiale pühendatud raamatu teema. On lootust, et Mesopotaamia maagia uurimine Eestis areneb ka edasi, kuna meil on veel üks vana Lähis-Ida uurija, kes muu hulgas tegeleb Mesopotaamia loitsude uurimisega — TÜ usuteaduskonna doktorant Andreas Johandi. Ta kirjutab oma doktoritööd jumal Mardukist ("Jumal Marduki roll Mesopotaamia religioonis ja kuningavõimu ideoloogias"), kelle üheks oluliseks funktsiooniks oli maagia ja keda Sumeris tunti Asaluhi nime all. Loodame, et tulevikus ilmub selles valdkonnas veel mitu olulist uurimistööd.

Rõõm on tõdeda, et Eesti orientalistika ja kitsamalt assürioloogia alal on ilmunud sedavõrd oluline, teedrajav uurimus nagu *Muistse Mesopotaamia nõidustekstid*, mille lisaväärtus seisneb selles, et see on kasutatav ka õppematerjalina kõrgkoolides — nt rahvaluule, orientalistika, kultuuri-, usundi- või kirjandusloo ainetes.

Arvustus on kirjutatud baasfinantseeritava projekti PHVKU16926 toetusel.

Vladimir Sazonov

Kirjandus

A b u s c h, Tzvi, Daniel S c h w e m e r 2010. *Corpus of Mesopotamian Anti-Witchcraft Rituals*. Vol. 1. Leiden: Brill

A b u s c h, Tzvi, Daniel S c h w e m e r 2016. *Corpus of Mesopotamian Anti-Witchcraft Rituals*. Vol. 2. Leiden: Brill

G a r n i = Гарни, Оливер Р. 2002. *Хетты разрушители Вавилона*. Москва: Центрполиграф

I n s t i t o r i s, Heinrich, Jakob S p r e n g e r 1490. *Malleus maleficarum*. Speyer: Drach. http://diglib.hab.de/inkunabeln/151-quod-2f-1/start.htm (viimane külastus 8.2.2018)

P u h v e l, Jaan 2001. Hetiidi seadused. — Amar Annus, Kaspar Kolk, Jaan Puhvel, Janika Päll. *Muinasaja seaduskogumike antoloogia*. Tallinn: Varrak, lk 153–182

S a z o n o v, Vladimir 2011. Müüt "Illujanka ja Tešub" ja ^{EZEN}*purulliyaš* pidustused hetiidi religioosse ideoloogia ja kuningavõimu kontekstis. Mesopotaamia ja hatti mõjutused. — *Usuteaduslik Ajakiri*, nr 1 (62), lk 143–161

S c h r a m m, Wolfgang 2001. *Bann, Bann! Eine Sumerisch-Akkadische Beschwörungsserie*. Göttingen: Seminar für Keilschriftforschung

T r o p p e r, Josef 1989. *Nekromantie*: *Totenbefragung im Alten Orient und im Alten Testament*. (Alter Orient und Altes Testament; Bd. 223.) Neukirchener: Neukirchen-Vluyn

VLADIMIR SAZONOV (1979) on lõpetanud Tartu Ülikooli ajaloo erialal 2003, ajaloomagister 2005, ajaloodoktor 2010. TÜ filosoofiateaduskonna ajaloo ja arheoloogia instituudi teadur 2010–2011, Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste dotsent 2011–2014, teadur 2014–2016, alates 2017 analüütik; alates 2016 TÜ vana Lähis-Ida uuringute vanemteadur. *Akadeemias* on avaldanud artiklid "Sumeri varajane kuningavõim 28.–24. sajandil eKr" (2007, nr 9, lk 2001–2031), "Printsess En-hedu-Ana: Kuujumala abikaasa ja esimene luuletaja?" (2010, nr 4, lk 659–671), "Krimmi Venemaaga liitmise ajaloolised, poliitilised ja õiguslikud tagamaad" (koos Holger Möldri ja René Värgiga; 2014, nr 12, lk 2148–2161; 2015, nr 1, lk 77–104) ja "Kui kuningas on päike: Märkusi päikesekuninga kontseptsioonidest muistses Mesopotaamias ja Anatoolias" (2015, nr 9, lk 1628–1669); tõlkinud "Tiglatpileser I hümni" (2017, nr 7, lk 1258–1264) ning avaldanud ühe arvustuse (2016, nr 7, lk 1291–1295).

ABSTRACTS

KARL ERNST VON BAER. **The general law of nature in all development**

KALEVI KULL. **The imperative of development: Afterword to the translation of Karl Ernst von Baer's article**

In the text written in 1834, Karl Ernst von Baer (1792–1876), the founder of comparative and descriptive embryology who was born in Estonia, presents his understanding of evolution and deep homologies in the organic world. The author of the afterword, biosemiotician Kalevi Kull, emphasises that Baer's article was written a quarter of a century before the publication of Darwin's The Origin of Species. *Therefore, it is quite appropriate when Baer notes in his comment to the reprint of the article in 1864 (the text of the current translation) that Darwin need not be involved here — relatively rich ideas and knowledge about evolution existed even before him. Naturally the notion pair ontogenesis-phylogenesis was not used yet, to say nothing of the concept of information. It is noteworthy that Baer emphasises factual knowledge and empirical research — and he vigorously strives for generalisations.*

*Joselyn Holland has written in 2014: "In von Baer, one can observe a reception of romantic thinking, which never strayed far from the bounds of mainstream science. Von Baer's 1834 lecture [---] was conceived as a synthesis of the physiological theories of the day. It is of particular interest here as a document that bears echoes of a romantic engagement with the propagation and procreation within the broader work of an (institutionally) established biologist, taking as his point of departure the inherent 'self-destruction' (*Selbstzerstörung*) of life: every procreation (*Zeugung*) brings with it a 'death sentence'." And also: "We see in the work of Goethe and Herder, as well as the philosophers, such as Fichte and Schelling, an attempt to define* Fortpflanzung *as the perpetuation of maintenance (*Erhaltung*) of something through the production of forms that provide indirect evidence of the ineffable medium of propagation. These forms become apparent*

*as a spiritual conduit (*Leiter*) and through the formation and lastingness of concepts such as* species*, which supersede individual breaks in the chain. It is the biologist Karl Ernst von Baer who summarises this phenomenon most succinctly when he refers to propagation in terms of the production of a thought — an intellectual, cognitive activity that logically accompanies biological change."*

Kalevi Kull adds: "Comparing Baer's and Darwin's lines in theoretical biology, one can say that, according to the view originating from Baer, agency that takes care of procreation and maintains it is inherited. According to the understanding originating from Darwin — only the structure that helps agency to be born again and again. The Darwinist model is simpler and was predominant in 20th century biology; Baer's model is more sophisticated and, together with epigenetic and systems biology, it has been foregrounded again in the 21st century. It also has an essential place in the history of Estonian thought." (Edit.)

KARMO TALTS. **Estonia and history**

What characterises Estonia and its potential is hidden from us because of our short written history. Written sources show Estonia primarily from the viewpoint of the others, as playing a minor role in great historical dramas. Still, Estonia can also be understood in the Finno-Ugric context. The Finno-Ugric character is expressed in ethnography and linguistics as well as in everyday life of the speakers of kindred languages who have preserved their heritage. The high culture inspired by ethnography and linguistics and interpreting the heritage of kindred peoples give Estonians our own history. Understanding of ourselves through history also explains what is really essential for us. (Auth.)

MERLE KARUSOO. **Let the language and memory persist**

The author delivered her speech at the biography day of the Estonian Cultural History Archives at the Estonian Literary Museum on 26 February 2018 at the presentation of the book My Life and Love I–II: Biographies of Estonian People IV *(Minu elu ja armastus I–II: Eesti rahva elulood IV),*

which is dedicated to the centenary of the Republic of Estonia.

The volumes contain biographies from 67 authors. The texts are presented on the timeline and grouped according to similar life experiences. The timeline begins with memories of the pre-war Republic of Estonia, but most narrators do not concentrate on a certain period, but their stories extend through their lives. The reader can experience the multiple layers of history.

Karusoo emphasises that biographies help to understand the people who were caught in the labyrinth of history. The Estonian people as a whole had to endure the tension that was caused by some being, so to say, on the right and the others on the wrong side. For example, they were forced to fight in the Russian or the German army during World War II against their own will. If stories by authors who do not know one another but who concentrate on the sore points of our time or the time before us are placed side by side, it is possible to think about the complicated times more calmly — one can understand why people have lived their lives as they have done. All people have a right to their biographies, and no one has the right to criticise them. Actions can be condemned, not humans. It should be admitted that, regardless of everything, we are still one people. (Edit.)

"The whole life of our people is like the soil bursting in spring…": By the fourth anniversary of the Republic of Estonia in 1922

To mark the centenary of the Republic of Estonia, we publish a selection of articles that appeared in Estonian newspapers in February 1922. Although the anniversary has been fixed to 24 February when the Manifesto of Independence was proclaimed, the articles also repeatedly mention 28 November 1917. Then, the Estonian Provincial Assembly declared itself the supreme power in Estonia. The Provincial Assembly was the first parliamentary representation of the people in the territory of Estonia, which belonged to the Russian Empire then. It operated from 14 July 1917 to 23 April 1919, took a number of weighty decisions and proclaimed the independence of Estonia.

Konstantin Päts, then State Elder, states in the newspaper Päevaleht *that in 1918 there was no firm belief in Estonia's independence, but "now it is difficult to find anyone in Estonia who would not cherish the wish that Estonia's independence would never fade, and nobody would dare to openly negate Estonia's independence." As appropriate for the anniversary of the Republic, the fallen in the battles and the heroes of the War of Independence (1918–1920) against Soviet Russia are honoured. The bravest were decorated with the Estonian Cross of Liberty, which came with material remuneration and other privileges. Along with the aggression by Soviet Russia, the period from October 1917 to November 1918 is recalled, as the territory of Estonia was subjugated by the troops of Imperial Germany then. The aim of the German government was annexation of all the occupied territories with Germany. The Baltic Germans had the same endeavours, as they attempted to establish the Baltic Dutchy. Battles with Germans were waged in the part of the War of Independence that is known as the* Landeswehr *War.*

By 1922, Estonia had not recovered economically, and the work of public institutions left much to be desired. Those who grumbled, however, were reminded of what was written in the announcement of the Estonian Provincial Assembly of 28 December 1918: "[---] difficult are the first steps of the young state." The texts also contain outright poetic passages: "We can never expect a more beautiful, more difficult and powerfully creative time than we are having now. The whole life of our people is like the soil bursting in spring, yearning for seeds to make them mysteriously sprout." (Edit.)

TOOMAS KIHO. **They curse**

RAIVO PALMARU. **Who needs research and why?**

The current rules of assessment of research in Estonia do not support the creation of new knowledge, which should be the main function of research in the society. Instead, they rather produce ignorance and direct researchers to practise approaches and themes whose "best before" is long over. This, however, is no one's concern, as only the number of publications in journals included in a list is considered important,

not their content. The consequence is that many researchers teaching at Estonian universities cannot even understand the recent trends in their discipline. Therefore, it is futile to expect a more positive contribution to the future from our academic institutions.

My other assertion is that the numerology based on the number of articles in foreign languages has deprived Estonian culture of research as one of the essential ways of creating common meanings and collective knowledge. Research is one of the most essential social systems by which the present-day society creates and intermediates knowledge. Research does this by its specific methods and, as such, is one of the most essential ways of creating viable knowledge nowadays. Research brings new meanings into our common knowledge and language; by using them, we attempt to cope in the constantly changing world. Although these meanings and knowledge are constructions, they function like reality — we rely on them in our observations, choices, decisions and activities. They form the basis for people's activities and our surrounding reality. It ultimately depends upon knowledge how successfully individuals and social systems cope in their environment. As the environment is constantly changing, meanings are inevitably open and temporary. This poses a risk for the small nation: if we do not search for equivalents for new phenomena and concepts in our own language, our collective knowledge and language may prove a trap that makes us blind, deaf and mute.

Culture as the pattern of structurally related meanings that takes shape in communication enables individuals to operate together and constantly re-create society. Culture determines both the meaning of signs or utterances and whether they belong or do not belong to the existing pattern of meanings. For this reason, a communication event as an elementary operation in a social system either connects to other elementary operations in the communication system or does not. Therefore, culture, with its capacity for connection, makes the social system operationally closed, self-referential and autopoietic. As such, culture is the key link in the constant reproduction of a social system, without which the social community would simply cease to exist. (Auth.)

BIRUTE KLAAS-LANG, HELLE METSLANG. **Sustainability of the Estonian language in higher education**

The article concentrates on the role of Estonian as the language of tuition in Estonian universities. Internationalisation requires that universities increasingly teach in English, which inevitably diminishes the share of tuition in the national language. English inarguably has the leading role on the "international market of education". In addition to the market potential, however, higher education has several other essential functions, for instance, training of experts necessary for the society and serving the society in a broader sense. Along with the aforementioned, the national language in higher education and research is also a cultural phenomenon.

The authors provide an overview of the legal space and development plans of the Estonian language and present data on languages of tuition at higher educational establishments with changes in recent years and languages chosen for publication of research results. According to study levels, there is a tendency to increase the share of English in master's studies and particularly in doctoral studies. In nearly all curricula of doctoral studies, English is used alongside Estonian; the overwhelming majority of doctoral theses are written in English (in 2016 93%). Nonetheless, Estonian functions relatively successfully as a research language. Doctoral theses are also written in Estonian; doctoral theses written in foreign languages have summaries in Estonian (although it is questionable if the summaries are always exhaustive enough). Numerous textbooks are written for higher educational institutions in Estonian, and eight high-level research journals are published in Estonian.

Still, in recent years, official visions and programmes have paid less attention to the preservation of Estonian as a language of higher education. Even a few years ago, it could be firmly stated that the regulations, development plans and programmes of the Estonian state supported the use and development of the Estonian language in all spheres. The currently valid programme of higher education, however, lacks clearly worded stances and measures to guarantee the sustainability of Estonian as a language of higher education.

The activities of universities in curriculum development aimed at compensating for the shortage of Estonian students by recruiting international students and to respond to the official visions of internationalisation of higher educational establishments have brought about a situation where curricula in English and those where both English and Estonian are used comprise 30% of the total already. English replacing the national languages in one area (higher education and research) can bring about the loss of domain first in neighbouring areas (e.g. general education) and later elsewhere, thus posing a clear threat to the sustainability of the Estonian language. (Auth.)

NICOLE BARRIÈRE. **Poetry**

JOHANNES BLUMBERG. **On Fr. R. Kreutzwald's activities as a doctor**

Friedrich Reinhold Kreutzwald (1803–1882) is primarily known as the creator of the Estonian national epic Kalevipoeg, *but writing was not his main job — he earned his living as a doctor in the town of Võru.*

The author of the article is Johannes Blumberg (1861–1932) whose father was married to Kreutzwald's daughter Adelheid Anette. Therefore, Johannes often spent his school holidays in Võru. Blumberg's memories published in 1922 in the journal Eesti Arst *are intertwined with reminiscences from later times.*

To begin with, Blumberg recalls that Kreutzwald entered the Imperial University of Tartu in 1826 driven by an "internal urge". He seems to have arrived at the idea when the family lived at Ohulepa manor in Harju County. The valet of the manor was a blood-letter and healer, thus setting an example to Kreutzwald in choosing his profession. In the small town of Võru, his practice developed quickly, and he also had many patients from the countryside. He was known to have been skilful at diagnosing and a "lucky" doctor. He was particularly efficient in the treatment of gastrointestinal diseases.

Kreutzwald published few writings on medical themes, although more than Blumberg mentions. In addition to Viina

katk *(The Plague of Drinking) and* Kodutohter *(The Home Doctor) mentioned by Blumberg, Kreutzwald also wrote, for example,* Teejuhataja ämma-kooliliste õpetuse juures *(An Introduction to Midwifery) and* Lühikene õpetus tervise hoidmisest *(A Short Guide to Health Care). To some extent, the medical theme was also reflected in the first Estonian illustrated popular-scientific magazine* Maailm ja mõnda, mis seal sees leida on *(The World and Something of What It Contains), the five issues of which, compiled and edited by Kreutzwald, appeared in 1848–1849.* (Edit.)

KADRI SIMM. **Bioethics: The story of an interdisciplinary area**

The article provides insights into the history and development of bioethics as an interdisciplinary research area. In the last third of the 20th century, namely this discipline began to collect the problems that appeared at the touching points of biology, medicine and ethics. Although the core of bioethics is moral philosophy, its approaches and methods have been greatly influenced by jurisprudence, medicine, theology and, in the recent decades, social sciences.

The classical problems of bioethics — euthanasia, abortion, organ donation, reproductive technologies — often coincide with medical ethics. At the same time, many present-day bioethical themes do not deal with doctor-patient relations but rather with the debates and decisions related to politics, religion or consumer behaviour.

The article also dissects the internal debates in bioethics. Which are the substantiated methods, research questions and approaches in the situation when bioethics is simultaneously a theoretical academic discipline, a contributor in the clinical context, a producer of media clicks and a political advisor? (Auth.)

Review

EVE ANNUK. **How to write a bibliography?**

Silja Vuorikuru. Aino Kallas: Maailman sydämessä. *[Aino Kallas: In the Heart of the World.] (Kirjokansi 138.)] Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2017. 322 + 8 pp.*

VLADIMIR SAZONOV.

Muistse Mesopotaamia nõidustekstid. *[Ancient Mesopotamian Witchcraft Texts.] Translated from Akkadian and commented by Amar Annus. (Bibliotheca Antiqua.) Tallinn: TLÜ Press, 2017. 204 pp.*

Serial

DAVID KAPLAN. **Afterthoughts. Part III**

In his classic "Demonstratives" (1977, first published in 1989), David Kaplan lays the foundations to a comprehensive account of indexical expressions based on the idea that such linguistic devices are directly referential*, they refer without the mediation of Fregean senses. In "Afterthoughts" (1989), he clarifies some issues from the earlier text, concentrating on four sets of topics: What is direct reference? Do demonstrations complete demonstratives? What is context? Who can say what?* (Edit.)

AUTHORS

EVE ANNUK PhD (1964), senior research fellow at the Estonian Literary Museum

KARL ERNST von BAER (1792–1876), natural and medical scientist descended from Estonia

NICOLE BARRIÈRE (1952), French writer and essayist, editor of the poetry series "Accent tonique" of the French publisher L'Harmattan

JOHANNES BLUMBERG (1861–1932), Estonian physician

DAVID KAPLAN PhD (1933), the Hans Reichenbach Professor of Scientific Philosophy at the University of California, Los Angeles

MERLE KARUSOO (1944), Estonian theatrical director

TOOMAS KIHO PhD (1963), editor-in-chief of *Akadeemia*

BIRUTE KLAAS-LANG PhD (1957), professor of Estonian as a foreign language at the University of Tartu

HELLE METSLANG PhD (1950), professor of contemporary Estonian language, head of the Department of Estonian at the Institute of Estonian and General Linguistics, University of Tartu, associate professor at the University of Helsinki and the University of Oulu

KALEVI KULL PhD (1952), professor of biosemiotics at the Department of Semiotics, University of Tartu

TOOMAS KUUSING (1976), Estonian artist

RAIVO PALMARU PhD (1951), researcher in media and communication studies at Baltic Film, Media, Arts and Communication School of Tallinn University

VLADIMIR SAZONOV PhD (1979), senior research fellow of ancient Middle Eastern Studies at the University of Tartu; analyst at the Estonian National Defence College

KADRI SIMM PhD (1976), associate professor of practical philosophy at the Department of Philosophy, University of Tartu, editor of the journal *Studia Philosophica Estonica*

KARMO TALTS (1979), librarian at Kolga school (Estonia)

JÄRELMÕTTED

David Kaplan

Tõlkinud Anto Unt

III

Algus 2. numbris.

III. MIS ON KONTEKST?

Kontekst annab parameetrid

Mõned otseosutuslikud väljendid, eelkõige indeksikaalid, nõuavad, et teatud parameetri väärtus oleks antud enne kindla sisuelemendi tekitamist. See parameeter on kasutuskontekst. Näiteks sõna "täna" sisu on kasutuskonteksti aja funktsioon. Kui mõtleme formaalsest rollist, mida mudelteoreetilises semantikas etendab kontekst, siis peaksime ütlema, et kontekst *annab* mistahes vajalikud parameetrid.[52] Sellest vaatekohast on kontekst kogum mistahes parameetreid, mida läheb vaja, et määrata keele otseosutuslike väljendite osutatu ja koos sellega sisu.

Väärtuste omistamine muutujatele on see parameeter, mida on tarvis muutuja osutatu määramiseks

Võttes konteksti sellisel abstraktsemal, formaalsel viisil kui sisu tekitamiseks vajalike parameetrite andjat, on väärtuste omistamist [*assignment*] muutujate vabadele esinemistele loomulik käsitada lihtsalt veel ühe kontekstiaspektina. Asi on taksonoomias. Muutuja vaba esinemisega seotud sisuelemendi tekitab omistus. Nii annab muutujate korral omistus sisu määravad parameetrid, just nagu kontekst annab aja- ja kohaparameetrid, mis määravad sisu indeksikaalide "praegu" ja "siin" korral.

Omistamine, nagu seda minu väitel mõista tuleb, ei ole muutuja "väärtustamine" mingis maailmas, vaid see on sisuelemendi tekitamine, ja sisu on see, mida seejärel mingis maailmas väärtus-

[52]Tulekski öelda just nii ja mitte et kontekst *on* vajalik parameeter, mis paistab küll loomulikum eelteoreetilise *kasutuskonteksti* mõiste jaoks, kus iga parameetrit tõlgendatakse maailma teatud piirkonna loomuliku tunnusjoonena.

tatakse.[53] Kontekst tekitab sisu ja iga kontekst on seotud konkreetse võimaliku maailmaga.[54] Sellest maailmast pärinevad nii toimija, aeg kui ka asukoht. Samamoodi võib konkreetse kontekstiga seotud omistust võtta üksnes neid väärtusi omistavana, mis on kontekstimaailmas olemas. Kui selline väärtus on kord omistatud, s.t kui sisu on määratud, võib sisu muidugi väärtustada maailmades, kus seda väärtust ei eksisteeri.

Väites, et muutujatele väärtuste omistamine etendab teoreetilist rolli, mis on analoogiline kontekstiga, leierdan oma vana ideed, et vabu muutujaid saab võtta otsese osutuse paradigmana. Kuigi see idee pärineb *Demonstratiividest*, ei saanud ma tookord aru, kui kõikehõlmav see on, sest ma ei mõelnud siis vabadest muutujatest nii tugevalt nagu praegu: kui asesõnade demonstratiivsest kasutusest. Mitte nagu tõelisest demonstratiivist, mis nõuab konteksti toimija suunamiskavatsust, vaid kui teatud laadi *libademonstratiivist*, mis paistab tõeline niikaua, kuni ei hakata kontrollima tema väärtuse päritolu.

Nagu eespool märgitud, on tähenduslikus jutus asesõna vaba esinemise korral tegu demonstratiiviga. Kuid *anafoorse* asesõna vaba esinemine oleks sõna-sõnalt võttes tähendusetu. Meie loogilistes formaliseeringutes etendavad muutujad anafoorset rolli. Seega on muutuja vaba esinemine märk mittetäielikult tõlgendatud väljendist. Praegu käsitletaval juhul on tegemist muutuja vaba esinemisega argumendi eelduses või järelduses. Ärge ajage segi praegust juhtu, juhtu tõlgendusliku tühimikuga, juhuga, kus muutuja *seotud* esinemine *näib olevat* vaba, sest me keskendame tähelepanu alamvalemile. Teine, *seotud* muutujatega juht on see, mille jaoks Tarski *rahuldamise* ja *omistuste* aparatuur algselt loodi. Sel juhul ei ole mingit tõlgenduslikku tühimikku; *kvantor* (või

[53] Ma tean, ma tean! Omistuste käsitlemiseks on teisi viise, ent need ähmastaksid mõtet, mida tahan väljendada. Minu tagasipöördumine vabade muutujate semantika juurde võib jätta mulje, et see teema on mu kinnisidee, aga kannatage ära.

[54] Kui ma pöördun tagasi standardse "võimalike maailmade" nomenklatuuri juurde *Demonstratiivide* "võimalike väärtustusolukordade" asemel, siis sellepärast, et siduda mõned ideed, mida tahan väljendada, standardse kirjandusega. Kasutan neid kaht väljendit sünonüümsena.

miski muu, mis muutujat seob) on see, mida tõlgendatakse, ja seda tuleb teha õigesti. Seega on muutujate *seotud* esinemiste väärtustamise reeglid täiesti teine teema, mis ei puutu asjasse.

Mis pole tõlgenduslikult piiratud, see on vabalt saadaval ja need, kes on tuttavad loogikaga, teavad, et deduktiivsete süsteemide loojad on valinud vabade muutujate käsitlemiseks erinevaid lähenemisteid. Mõned keelavad vabad muutujad täielikult. Mõned käsitavad neid nii, nagu oleksid nad seotud nähtamatu välise üldisuskvantoriga, mida mõnikord nimetatakse *üldisus*tõlgenduseks. Mõned näevad neis indiviidikonstante. Minu enda käsitlus kasutab tuntud *omistamise* ideed, mis on võetud Tarski seotud muutujate käsitluse aparatuurist. Ma isegi piiran muutujate väärtused kvantifitseerimispiirkonnaga (eeldades, et kvantifitseerimispiirkond koosneb sellest, mis on olemas). See tundub piisavalt loomulik. Ent sel on üllatavad tagajärjed, nagu peagi näeme.

Parameetrite üle arutlemisega lõpeb analoogia vabade muutujate ja indeksikaalide vahel. Abstraktsest formaalsest vaatekohast on nad ülimalt analoogilised. Mõlemad on *parameetrilised*, nende sisu muutub koos parameetri muutumisega. Kui me liigitaksime kõik parameetrid *konteksti* alla, mis oleks veider, ent huvitav, võiksime isegi väita, et sisu muutub koos kontekstiga, mis on märk indeksilisusest. (Paneme tähele, et mitte kõik otseosutuslikud väljendid ei ole parameetrilised; pärisnimed ei ole.)[55]

Need formaalsed analoogiad ei peaks meie pilgu eest varjama fundamentaalset erinevust muutujate ja indeksikaalide vahel.[56] Indeksikaalid on keele reaalsed, tähendust kandvad elemendid. Vabad muutujad ei ole; nad on meie formalismi sünnitised. Omistused on *kokkuleppelised*; neil ei ole tegelik-tõsiasjalist parameetrit, nagu on puhastel indeksikaalidel ja tõelistel demonstratiividel. Indeksikaalid on *seotud vaatenurgaga*, nende sisu oleneb kõneleja vaatepunktist, lausungi kontekstist. Vabad muu-

[55] Vähemalt mitte minu tõlgenduses. Kui pidada pärisnimesid enne kasutuskonteksti paigutamist *geneeriliseks* (mistahes niimoodi nimetatud indiviidi tähistavaks), siis oleksid ka pärisnimed parameetrilised.

[56] Peaks olema selge, et ma uurin sisu tekitava parameetri mõistet, mitte ei suru peale üht viisi vabade muutujate semantika arendamiseks.

tujad ei ole *vaatenurgaga seotud* rohkem, kui vaid ehk kõige lahjemas metafoorses tähenduses. Just nendel põhjustel kasutan ma terminit *parameetriline* selle kohta, mis on indeksikaalidel ja vabadel muutujatel ühist.[57]

Paratamatuse sissetoomise reegli luhtumine vabade muutujate korral

Veenvalt hälbeline modaalloogika oli üks neid asju, mis mind indeksikaalide puhul võlus. Nagu *Demonstratiivides* näidatud, luhtub indeksikaalide korral paratamatuse sissetoomise reegel:

Kui kehtib ϕ, siis kehtib ka $\Box\phi$.[58]

Sama reegel luhtub ka siis, kui mängus on vabad muutujad. Kui meie omistused vabadele muutujatele võtavad väärtusi kvantifitseerimispiirkonnast, siis kehtib

$$\exists y\, y = x,$$

ent kui kvantifitseerimispiirkond on eri võimalikes maailmades erinev, siis ei kehti

$$\Box\exists y\, y = x.$$[59]

Harry Deutsch tõi välja vabade muutujate loogika samasuguse tunnusjoone. Praeguses tõlgenduses simuleeritakse paratamatuseoperaatori mõjupiirkonnas vaba loogikat, ehkki *kvantifitseerimise* aluseks olev muutujate loogika on klassikaline. Seega, kui ka kehtib

---

[57]Ehk kõige lähem analoogia on eespool arendatu (alapunktis "Muutuja paradigma") vaba muutuja, "vaba" asesõna ja demonstratiivi vahel, mille osutus tuleb kehtestada suunamiskavatsusega. Ent isegi sel juhul jääb alles mõistatuslik probleem suunamiskavatsuse näivalt semantilisest rollist. Omistamise korral on see kindlasti üksnes väärtus, mis loeb.

[58]Võtke näiteks ϕ-ks "Ma olen praegu siin" või "Ma olen olemas".

[59]Eri maailmades erineva kvantifitseerimispiirkonna kasutamine läheb lahku *Demonstratiivide* formuleeringust. Nagu eespool märgitud, kasutasin *Demonstratiivides* fikseeritud piirkonda, mõeldes sellest kui kõiki "võimalikke" indiviide sisaldavast, koos predikaadiga "*eksisteerib*", mille ekstensioon võib oleneda maailmast.

$$(\forall x\, Fx \to Fy),$$

ei kehti

$$\Box(\forall x\, Fx \to Fy).$$

Kehtiva valemi saamiseks on vaja $\Box$ mõjupiirkonda lisada vabale loogikale iseloomulik täiendav antetsedent

$$\Box((\exists x\, x = y \wedge \forall x Fx) \to Fy).$$

Paratamatuse sissetoomise reegli luhtumine vabade muutujate korral tuleneb vastasmängust konteksti (kui omistamisparameetrit võtta konteksti osana) ja väärtustamispunkti vahel. Ma võtan seda kui märki sellest, et tegemist on parameetrilise väljendiga, küllap otseosutuslikuga.[60]

Tegelik maailm kui konteksti aspekt

Kasutuskonteksti maailm — milleks mudelteoreetilistel kaalutlustel võetakse *tegelik maailm* — etendab loogikas kahetist rolli. See on parameeter, mille indeksiline operaator "tegelikult on nii, et" saab kontekstilt. See on niisiis *tekitamisparameeter*, mida on vaja, et fikseerida kindel sisu seda indeksilist operaatorit sisaldavatele lausetele. Samal ajal ja täiesti sõltumatult on see ka *väärtustusparameeter*, mis etendab kehtivuse mõistes erilist rolli. Viimane on fundamentaalsem, see on roll, mida läheks vaja isegi siis, kui

[60] On ka teine, skeptilisem viis, kuidas mõista selle reegli luhtumist: tunnistusena vabade muutujate tõlgendamise ebaselgusest. See võib olla Kripke vaade tema valgustavas arutelus Barcani valemi üle artiklis "Semantical Considerations on Modal Logic". — *Acta Philosophica Fennica* (1963), lk 83–94. Tema analüüs eeldab vabade muutujate üldisustõlgendust (mispuhul paratamatuse sissetoomise reegel tegelikult kehtib). Seejärel ta näitab, et näiline vastunäide sellele reeglile rajaneb reegli ebaõigel formuleeringul selles keskkonnas. Parandusena paneb ta ette formuleerida tuletussüsteem viisil, mis keelab vabad muutujad valemites, mida väidetakse. Ta ei sea kahtluse alla reegli kehtivust. Minul, kes ma olen tuttav teiste vastunäidetega sellele reeglile, ei ole mingit raskust tõlgendada vabu muutujaid viisil, mis reegli kehtivuse lihtsalt tühistab.

keel ei sisaldaks indeksikaale, mille jaoks tegelikku maailma läheb vaja tekitamisparameetrina.[61]

Kehtivus on tõesus-ükskõik-mis-olukorras-*kus-lauset-kasutatakse*. *Kehtivus*, nagu ma seda sõnastan, on universaalne tõesus kõigis *kontekstides*, mitte universaalne tõde kõigis võimalikes maailmades. Kui mängus on indeksikaalid, ei saa me enne lause konteksti asetamist selle tõesusest isegi rääkida. Ent võib paista, et modaalses keeles, kus *ei ole* indeksikaale, kus ei ole väljendeid, mis nõuaksid parameetrit, ei ole konteksti mõistel mõtet. See ei ole tõsi. Tõde igas mudelis tähendab tõde iga mudeli "tähistatud" maailmas. See "tähistatud" maailm, maailm, kus tõesust hinnatakse, etendab tegeliku maailma rolli. See on kõik, mis kontekstist alles jääb pärast tekitamisparameetrite eemaldamist. Ent see jääb alles.

Seda on ehk kergem näha, kui lisame keelde indeksilise operaatori "tegelikult on nii, et". Siis on ilmne, et "tegelikkus", millele selle operaatoriga viidatakse, on seesama, millele meil on kombeks osutada kui "tähistatud" maailmale.

Tegeliku maailma mõisteni võib jõuda kahel eri viisil. Kas minu moodi, alustades täismahulisest, indeksikaale sisaldavast keelest, tuletades kasutuskonteksti mõiste selle rollist indeksikaalide semantikas ja seejärel tundes ära, et tõesust, absoluutset tõesust mudelis hinnatakse kontekstimaailmas, s.t tegelikus maailmas; või teistpidi, alustades *ilma* indeksikaalideta modaalsest keelest, tundes ära, et tõesust, absoluutset tõesust mudelis hinnatakse "tähistatud" maailmas, ja märgates, et kui me lisa*ksime* tegelikkuse operaatori, siis see tähistatud maailm oleks tegelik maailm. Ühesõnaga, me võime jõuda selle mõisteni kas tema "kasutuskonteksti maailma" või tema "tähistatud maailma" maskeeringus. Mõlemal juhul etendab tegeliku maailma mõiste erilist rolli kehtivuse jaoks. See on *konteksti* mõiste asendamatu jääk.

"Kasutuskonteksti" terminoloogia toob esile toimijad ja lausungid; "tegelikult on nii, et" terminoloogia seda ei tee. Aluseks olev idee on siiski ühine ja ma mõtlen sellest jätkuvalt kui vaa-

[61] *Demonstratiivide* formaalse süsteemi raames väärtustatakse sisu nii maailmas kui ajahetkel. See, mida öeldakse siin konteksti maailma kohta, kehtib tolles süsteemis ka konteksti ajahetke kohta.

tenurgaga seotust — tegelik maailm on see, kus me tegelikult oleme… praegu. Äratundmine, et ühel mõistel on need kaks nägu, tekitab minus soovi teha vahet võimalikel maailmadel, mis saavad etendada tegeliku maailma rolli, ja nendel, mis on "pelgalt" võimalikud, näiteks nõudes, et esimesed, kuid mitte teised, ei oleks tühjad; ent mitte kõik pole nõus sellise vahetegemisega. Lõpuks on see küsimus sellest, mida te oma loogika abil *teha* tahate.

Milleks hälbeline loogika?

Intuitiivne vahetegemine tegelikul maailmal, kus tekitatakse sisu, ja kõigil neil võimalikel maailmadel, kus sisu saab väärtustada,[62] on selliste huvitavate loogikanähtuste nagu paratamatuse sissetoomise reegli luhtumine keskmes. Mingi võimaliku maailma mistahes tunnusjoon, mis saab alguse asjaolust, et ta sisaldab kasutuskonteksti, võib endaga kaasa tuua kehtivuse ilma paratamatuseta. Sellised tunnusjooned ei tarvitse sõltuda indiviidide kontingentsest olemasolust. Näiteks tegelikus maailmas peab kõneleja, kellele osutab "mina", paiknema kohas, millele osutab "siin", ajahetkel, millele osutab "praegu". Seega kehtib "Ma olen praegu siin". Kuid see nõue puudutab *ainult* tegelikku maailma, maailma, kus seda sisu väljendatakse. Seetõttu ei pea selle lause väljendatu olema paratamatu. Ükski "olemasoluküsimus" ei varjuta seda juhtu.

Minu meelest on kasulik mõtelda nii, et kehtivus ja paratamatus ei rakendu *mitte kunagi* samale entiteedile. Pidades silmas, et tegelik maailm on lihtsalt kasutuskonteksti olukord, vaadelgem vahetegemist järgmiste juhtude vahel:

(K) ϕ väljendaks konteksti olukorras tõde, ükskõik milline oleks see kontekst

ja:

(P) ϕ poolt antud kontekstis väljendatud sisu oleks tõene, ükskõik milline oleks olukord.

[62] Joseph Almog rõhutab seda eristust artiklis "Naming without Necessity". — *Journal of Philosophy* (1986), lk 210–242.

Esimene väljendab lausete (või ehk karakterite) omadust — kehtivust; teine väljendab lause sisu (propositsiooni) omadust — paratamatust.

Demonstratiivide mittestandardne loogika tuleneb konteksti ja olukorra semantika kahest tunnusjoonest. Esimene on võimalus, et antud lausel võib eri kontekstides olla erinev sisu. Just seetõttu on "Ma olen praegu siin" kehtiv *lause*. Teine on asjaolu, et mitte iga võimalik väärtustusolukord ei ole seotud (sobiva) võimaliku kasutuskontekstiga, teisisõnu, mitte iga võimalik maailm ei ole võimalik tegelik maailm. Ehkki võib leiduda olukordi, kus kedagi ei ole olemas, ei saa sellises olukorras leiduda võimalikku kasutuskonteksti. Just seetõttu on "Midagi on olemas" kehtiv lause. Isegi kui keeles ei ole ühtki indeksikaali, elavdab teine tunnusjoon tegeliku maailma mõistet.

Need kaks tunnusjoont vastavad kahte laadi *a priori* teadmisele tegeliku maailma kohta, teadmisele, mida meil ei ole ühegi teise võimaliku maailma kohta. Esimesele tunnusjoonele vastab meie teadmine, et teatud *laused* väljendavad alati tõde maailma kohta, kus neid väljendatakse. Teisele tunnusjoonele vastab meie teadmine, et teatud *tõsiasjad* kehtivad maailmas, mis sisaldab konteksti. Viimane ei olene keele indeksikaalivarust.[63]

Sõna tunnetusväärtuse jaoks

Demonstratiivide kontekstid on metafüüsilised, mitte kognitiivsed. Nad ulatuvad toimija tunnetuspiirkonnast palju kaugemale. Mistahes erinevus maailma ajaloos, ükskõik kui kauge, nõuab erinevat konteksti.[64]

Tunnetusväärtuseni katsusin *Demonstratiivides* jõuda karakteri mõiste abil.[65] Kui kaksikud Castor ja Pollux mõlemad siiralt

[63]Eelnev materjal selles peatükis on Harry Deutschi ja Kit Fine'iga toimunud vestluse tagajärg.

[64]Nagu märgitud, on kogu maailma ajalugu konteksti aspekt; see on parameeter indeksikaali "tegelikult" jaoks.

[65]Mulle on öeldud, et "tunnetuslik" ei ole õige sõna selle kohta, mida ma silmas pean. (Mulle on ka öeldud, et see, mida ma silmas pean, ei ole õige idee selle kohta, mida ma teha püüan.) Ma ei ole selle sõnaga

ütlevad: "Mu vend sündis enne mind", siis öeldakse, et nad on samas tunnetusseisundis, ehkki usuvad eri asju.[66] Kuigi kaksikute lausungitel on sama tunnetusväärtus (sama karakter), ei kanna need sama tõeväärtust (ega ole neil sama sisu). Ma leidsin, et on ahvatlev järgida Freget muudel semantilistel eesmärkidel vajaliku rangelt semantilise mõiste (karakteri) kasutamisel, et püüda haarata tema tunnetusväärtuse ideed.[67]

Nagu sisu korralgi esitab võimalike maailmade stiilis formaalne semantika *Demonstratiivides* karakterit funktsioonina, antud juhul funktsioonina võimalikest kasutuskontekstidest. Ma usun jätkuvalt, et pärisnimed ei ole parameetrilised, s.t et *sama nime*[68] osutus ei muutu kontekstist konteksti.[69] Seega esitaks sama indiviidi kahe eri pärisnime karaktereid üks ja seesama konstantne funktsioon ja seega oleks samaosutuslikel nimedel funktsioonitõlgenduse korral sama karakter. Kuna eri pärisnimedel on kahtlemata erinev tunnetusväärtus,[70] siis on karakteri abil päris-

---

tugevalt seotud; võtan selle Fregelt (kes seda tõenäoliselt küll kunagi ei kasutanud).

[66]Nagu *Demonstratiivides* viidatud, on minu sellekohaseid vaateid mõjutanud John Perry.

[67]Isegi kui nõustuda, et me ei suuda *sõnastada* reegleid, millele karakter allub kõigis otseosutuslikes väljendites, võime sellegipoolest ära tunda tunnetusväärtuse erinevuse, kui meile on esitatud erineva karakteriga termide paar, nii et sellegipoolest võib leiduda korrelatsioon eri karakterite ja eri tunnetusväärtuste vahel. Joseph Almog pakub välja, et me võiksime väljendada seda asjaolu öeldes, et tunnetusväärtus *kaasub* karakteriga.

[68]Mitte nii ilmne mõiste, nagu võib paista.

[69]Välja pakutud vastunäide: kui nimi muudab aja jooksul oma osutust, nagu "Madagaskariga" olevat juhtunud, kas siis ei oleks sellelsamal nimel olnud üks osutus varasemas kontekstis ja teine hilisemas? (Osalise vastusena vaata allpool järgnevat arutelu loogiliste pärisnimede üle.)

[70]Just eri nimede erinev tunnetusväärtus on see kalju, millele Frege rajas oma udupeene teooria. Pangem tähele, et Frege algne argument kasutab vaid tõlgendamata kujusid "$a = a$" ja "$a = b$". Asja iva väljendamiseks *tunnetuse* kohta piisab erinevusest sama nime kordamise ja kahe eri nime kasutamise vahel, isegi enne konkreetsete näidete (või koguni enne *Sinn*'i mõiste) sissetoomist.

nimede tunnetusväärtuste eristamise projekt kohe ümber lükatud.[71]

Olen viimasel ajal hakanud mõtlema, et võib-olla on viga katsuda Freget järgides seletada erinevust tunnetusväärtuses rangelt *semantiliste* väärtuste abil. Kas saab tunnetusväärtuse erinevust sõnastada üksnes sõnumi abil, võtmata arvesse sõnumikandjat? Või etendab sõnumikandja keskset rolli? Minu arvates on pärisnime sõnumiks — *sisuks* — osutus. Kuid *sõnumikandja* on nimi ise.[72] "Hesperose" ja "Phosphorose" vahel on *keelelised* erinevused, isegi kui pole *semantilisi* erinevusi. Pangem ka tähele, et näiteks "Hesperose" ja "Phosphorose" süntaktilised omadused, nende kui *sõnade* vaheline erinevus, on kindlamad tunnetuskomponendid kui mistahes arvatavad semantilised väärtused, olgu siis objektilised või kirjelduslikud.

Kui sõnu õigesti individueerida, ajaloo ja mitte kõla või ortograafia järgi, siis võib nimi peaaegu olla iseenda fregelikuks *Sinn*'iks. Keeleline erinevus "Hesperose" ja "Phosphorose" vahel — lihtne erinevus selle vahel, kas mõelda Veenusest kui *Hesperosest* või kui *Phosphorosest* — võib olla kogu erinevus antuse viisis, mida läheb vaja, et saada kätte tähenduse [*sense*] ja osutuse [*denotation*] teooria hüved. Sõnad on kahtlemata tunnetuse asukad. Kui nad tänu oma ajaloole varustavad meid ühtlasi maise seosega, mis määrab osutuse, siis teevad nad peale sisuks ole-

[71] Võiks muidugi väita, et eri nimed erinevad karakteri poolest, ja loobuda ideest, et karakter esitab vaid osutuse *parameetrilist* määramist, s.t seda, kuidas sisu muutub kontekstist konteksti. Asjaolu, et *indeksikaalid* on parameetrilised, et nende karakterit saab esitada funktsioonina võimalikest kontekstidest, vaadeldaks siis erijuhuna. Katse leida karakterierinevust eri pärisnimede vahel kätkeb endas ohtu, et *karakteri* mõiste kas libiseb semantikast metasemantikasse või saab sellest *ad hoc* pastišš. Mõlemal juhul lahjeneks tõsiselt karakteri kui indeksikaalide jaoks fundamentaalse semantilise väärtuse väärikas reaalsus.

[72] Indeksikaalide korral võib karakterit, mida ma *Demonstratiivides* võtsin tunnetusväärtuse kandjana, pidada samuti sõnumikandjaks, mis tekitab sisu (ehkki karakter on loomu poolest pigem semantiline kui süntaktiline).

mise kõike, mis on fregeliku *Sinn*'i ülesandeks. Ent nad teevad seda mitteametlikult, läbipaistvalt ja mittekirjelduslikult.[73]

IV. KES SAAB MIDA ÖELDA?

Et jõuda lõpule oma otseosutuse semantika kohta käivate järelmõtetega, tuleb mul tegelda mõnede metasemantika ja epistemoloogia piirile jäävate küsimustega.[74] Minu mõtiskluste ajendiks oli üks Russelli "loogiliste pärisnimede" kohta käiv küsimus. Olen jõudnud järeldusele, et küsimusele on lihtne vastus (mille juurde tulen lõpus tagasi).[75] Ent see viis mõteteni vaieldavama küsimuse kohta: millised on kitsendused sellele, mida toimija saab konkreetses epistemoloogilises olukorras väljendada.

Mida me ei saa sõnadega teha: mõistmise autonoomia

Minu arusaamist mööda uskusid nii Frege kui Russell, et mõttele kättesaadavate, s.t *mõistetavate* [*apprehended*] propositsioonide valdkond on keele omandamisest sõltumatu ja epistemoloogiliselt sellele *eelnev*. Keelt kasutades me vaid kodeerime seda, millest saime juba enne mõtelda.[76] Seega kõik, mis on väljendatav keele abil, on juba keele-eelselt saadaval mõtteobjektina.[77]

Näen seda *mõistmise autonoomia* vaadet Russelli väites, et

---

[73] Siin kordan ma ideed, mida tungivalt soovitas Felicia (tookord Diana) Ackerman artiklis "Proper Names, Propositional Attitudes, and Nondescriptive Connotations". — *Philosophical Studies* 35 (1979), lk 55–69.

[74] Mitme käesolevat materjali kujundanud arutelu eest võlgnen tänu Keith Donnellanile.

[75] Sellel on vähemalt üks lihtne vastus; sellel on ka mitmeid mitte nii lihtsaid vastuseid.

[76] Siin võib olla selle vaate alus, mille järgi kogu tähendus on peas või on vähemalt peale otse kättesaadav.

[77] Keel muidugi on abiks kommunikatsioonile ja teeb lihtsamaks või isegi võimalikuks väga keerukate mõtete abil *arutlemise*. Ent see, millest mina hakkan rääkima, pole mitte mõtetega *manipuleerimine*. Mind huvitab see, mida saab mõista ja mida saab väljendada.

> igas propositsioonis, mida me võime tabada (s.t mitte ainult neis, mille tõesuse või vääruse üle me võime otsustada, vaid kõigis, millest me mõtelda võime), [on] kõik koostisosad reaalsed entiteedid, millega meil on vahetu tutvus.[78]

Võib-olla seletab see tunnet, mis tekib, kui lugeda, mida kirjutab Russell loogilistest pärisnimedest, ja veelgi enam, mida kirjutab Frege, nimelt et igaüks räägib omaenda keelt, just nagu Humpty Dumpty. Rääkides me *omistame* oma sõnadele tähendusi; sõnadel endil ei *ole* tähendusi. Need omistused on teoreetiliselt kitsendusteta (peale kõikvõimalike piirangute, mis meie episteemiline olukord paneb peale meie mõistmisvõimele). Praktikas võib olla mõistlik katsuda *võtta arvesse* teiste omistatud tähendusi, ent see on vaid praktiline küsimus.[79]

Subjektivistlik semantika

Võime seda vaadet nimetada *subjektivistlikuks* semantikaks. Kuigi võimalikeks tähendusteks sobivaid *entiteete* võib vaadelda objektiivsena selles mõttes, et seesama võimalik tähendus on kättesaadav enam kui ühele isikule,[80] on tähenduste *omistamine* subjektiivne, ja seega *semantika* on subjektiivne. Kuna iga konkreetne kasutaja peab tähendused *omistama*, mitte ei saa neid koos sõnadega, on iga kasutaja semantika autonoomne. See, mida keelekogukond igale oma liikmele kättesaadavaks teeb, on süntaks, *tühi* süntaks, millele iga kasutaja peab lisama omaenda semantika.

---

[78]Bertrand Russell, "Osutamisest". Tlk U. Sutrop. — *Akadeemia*, 1995, nr 3, lk 526–542.

[79]Seda laadi mõistlikkusekaalutlused ei mõjuta muidugi säärast vaba vaimu nagu H. Dumpty. Analoogia: liikluses auto juhtimise mõistest ei tulene allumine konventsioonidele (mida mõnikord kutsutakse "reegliteks" või "eeskirjadeks"), millega eri autojuhtide liikumine on koordineeritud. Ent harilikult (sageli? aeg-ajalt?) on mõistlik niimoodi käituda. Dumpty sõber Dodgson paistab olevat jaganud tema vaateid. Vt Lewis Carroll (Martin Gardneri sissejuhatuse ja märkustega), *The Annotated Alice* (Cleveland: World Publishing Company, 1963), eelkõige märkusi lehekülgedel 268–269.

[80]Kindlasti oli see Frege vaade ja mingil ajal ka Russelli oma.

Indiviid saab väljendada üksnes neid propositsioone, mis olid talle mõtetena kättesaadavad juba enne keeleosaduse hüvedeni jõudmist. Me ei saa suurendada endale kättesaadavate võimalike tähenduste varu, võttes neid kogu keelekogukonnas olemasolevate tähenduste hulgast. Selles mõttes ei toimu mingit semantilist jagamist. See, mida üks kasutaja saab väljendada, ei sõltu keelekogukonna teiste liikmete ressurssidest ja selles mõttes on see, mida iga kasutaja saab väljendada, *keelest sõltumatu*.

Kuidas inimese episteemilisest olukorrast sõltub, milliseid propositsioone ta suudab mõista, selles leidub Frege ja Russelli vaate vahel erinevusi. Frege järgi on kogu inimkonnal ligipääs samadele mõtetele. Seega meie erinev kogemus, erinev asukoht ajas ja ruumis, erinev kultuur (sealhulgas eriti meie keelekogukond) ei mõjuta seda, milliseid propositsioone me suudame mõista.[81]

Russelli vaade oli täiesti teistsugune. Ta uskus, et meie idiosünkraatilised kogemused *mõjutavad* seda, milliseid propositsioone me suudame mõista. Russelli järgi suudab isik mõista indiviidi x koostisosana sisaldavat propositsiooni siis ja ainult siis, kui ta on x-iga otseselt tuttav. Ja on selge, et see, millega isik on otseselt tuttav, on funktsioon tema kogemustest.[82]

Kõigi selliste russellilike teooriate läbiv idee on see, et meie asukoht võib olla niisugune, et me oleme võimelised teatud indiviidi x küll *kirjeldama*, kuid mitte *mõistma*; kusjuures sõber võib sedasama indiviidi ka *mõista*. Sõber võib ristida x-i loogilise pärisnimega n ja katsuda oma mõtet n-i abil edasi anda. Ei mingit

[81] Artiklis "Mõte: üks loogiline uurimus" näitab tema arutelu esimese isiku asesõna üle selles küsimuses mõningat ambivalentsust. Tema ettepanek, et indeksikaali *Sinn*'i määrab osalt tema kasutuskontekst, võib samuti ambivalentsi näidata, juhul kui siit järeldub (nagu ma arvan, et on tõsi), et eri kontekstides olevatel isikutel on juurdepääs erinevatele (indeksikaalsetele) mõtetele.

[82] Peegeldagu erinevad vaated selle kohta, kui otsene peab *otsene tutvus* olema, erinevaid *mõistmisteooriaid*. Artikli "Osutamisest" alguses väidab Russell, et me võime olla tuttavad teiste inimeste *kehaga*, olemata tuttavad nende vaimuga, "nähes, et see ei ole otseselt tajutav". See väide ei ole kooskõlas Russelli hilisemate vaadetega ja mõned arvavad, et see ei olnud tema *tõeline* vaade ka mitte artikli "Osutamisest" aegu.

tulu. Me ei saa *n*-i lihtsalt sõbra antud tähendusega omaks võtta, vaid peame omistama talle omaenda tähenduse ja antud juhul ei ole sõbra antud tähendus (nimelt *x*) meile omistamiseks kättesaadav. Oh![83]

Tarbijalik semantika

Kõrvutame subjektivistliku semantika vaadet vaatega, mille järgi me oleme valdavalt keele *tarbijad*. Sõnad jõuavad meieni ühes pakis koos semantilise väärtusega. Kui me kasutame *neid sõnu*, sõnu, mis me oleme omandanud, oma keelekogukonna sõnu, siis me peame möönma *nende* tähendust. Vastasel korral me etendame keele *loojate* rolli.[84] Meie kultuuris on keele looja roll suuresti jäetud lapsevanematele, teadlastele ja *Variety* pealkirjade autoritele; see ei ole mingil juhul tüüpiline keele kasutusviis, nagu subjektivistlikud semantikud arvavad. Keele kasutamine keelena, millegi väljendamiseks, nõuab kavatsuslikku tegu. Ent nõutav kavatsus sisaldab endas tüüpilist tarbijalikku suhtumist, kuuletumist, mitte tootja ülimat enesekindlust.[85]

"Nimetamisel" on kaks tähendust: ristimine ja osutamine. Tarbijaliku semantika pooldaja seisukohalt ei ole subjektivistlik semantik neil kahel adekvaatselt vahet teinud.

Mõnede jaoks on subjektivistlik semantika õige ja kohane konservatism: lootke enda peale, ei ole olemas sellist asja nagu

---

[83] See on olukord, kus me oleme sunnitud andma kirjeldava tähenduse sõnale, mida sõber kasutas nimena. Halvasti koordineeritud, ent Russelli järgi vältimatu. Frege mõistmisteooria paistab *lubavat* täituslikku koordinatsiooni, mida ta tungivalt nõuab teadusliku jutu korral, mööndes, et harilikus jutus ei saavuta me seda mitte alati.

[84] Me võime korraliku subjektivistliku semantiku kombel alati katsuda anda tuntud sõnale tähendust, mis sellele on *kombeks anda*. Me etendaksime ikkagi keele loojate rolli, ehkki mitte sedavõrd loovat kui H. Dumpty taolised.

[85] Mulle meeldiks sõnastada asjakohast kavatsust kavatsusena kasutada sõna *tema enda* tähendusega, mitte tähendusega, mille sellele *omistas* isik, kellelt tarbija sõna kuulis (esimest korda kuulis?). Vahetu allikas, kellelt sõna saadi, tundub mulle asjakohane eelkõige seoses küsimusega, mis sõnaga on tegu (homonüümide seast), mitte küsimusega, mis tähendus tal on.

vaba mõte! Ent tuleb tähele panna, et see vaade ei ole kooskõlas tänapäevase osutusteooria ühe kõige tähtsama tulemusega: pildiga nimede osutuse ajaloolisest ahelast.

Arusaama ajaloolisest omandamisahelast, mille kohaselt nime antakse edasi kasutajalt kasutajale, kasutati esmalt selleks, et oleks lihtsam loobuda pärisnimede klassikalisest, kirjeldusteooriast, mida võib leida Fregel ja Russellil.[86] Arusaam ajaloolisest ahelast teeb seda, pakkudes alternatiivse seletuse, kuidas nime lokaalne kasutus saab olla seotud eemaloleva osutatuga, seletuse, mis ei nõua, et osutamise mehhanism oleks kohaliku kasutaja peas iseomistatud kirjeldusena juba olemas. Nime "Aristoteles" osutuse määramiseks ei tule meil vaadata mitte biograafia *teksti*, selle asemel me vaatame selle *bibliograafiat*.

Keele roll mõtlemises: Sõnavara jõud kui epistemoloogiline laiendus

On olemas selle mõiste teine, vahest fundamentaalsem kasutus: kallutada meie vaatenurka keele *epistemoloogiale* kogukonnakesksema arusaama suunas, eemale Frege ja Russelli subjektivistlikest vaadetest.[87] Arusaam, et nimi suudab kanda osutatu

[86] See idee ja selle kasutamine argumendina kirjeldusteooria vastu ilmub esimest korda Keith Donnellani artiklis "Proper Names and Identifying Descriptions". — *Synthese* 21 (1970), lk 335–358; taastrükk raamatus *Semantics of Natural Language*, toim. D. Davidson ja G. Harman (Humanities Press, 1972). Seejärel ilmub see Kripke *Nimetamises ja paratamatuses*, mis juhtumisi avaldati esimest korda sellessamas kogumikus kus Donnellani artikli ümbertrükkki (*Semantics of Natural Language*). Kripke märgib: "siin kaitstav nimede ajaloolise omandamise pilt on ilmselt väga sarnane Keith Donnellani vaadetega" (*Nimetamise ja paratamatuse* täiendused, lk 164 [eestikeelse väljaande lk 194]).

[87] Ajaloolise kommunikatsiooniahela mõiste kaks kasutust on omavahel seotud. On raske näha, kuidas saaks vältida mõnd pärisnimede kirjeldusteooria versiooni, vähemasti nende indiviidide nimede puhul, kellega me pole tuttavad, kui võetakse omaks subjektivistlik semantika. Seega on rünnak kirjeldusteooriale (millega ma ei pea silmas rünnakut mitte üksnes *klassikalisele* kirjeldusteooriale, vaid väidet, et kirjeldusi ei lähe tarvis isegi mitte osutuse fikseerimiseks) on *a fortiori* rünnak subjektivistliku semantika vastu.

kaugest minevikust tänapäeva, viib mõttele, et keel ise kannab tähendusi ja et seetõttu saame keeleinstrumendi abil tähendusi *omandada*. See vabastab meid subjektivistliku semantika kitsendustest ja annab võimaluse keele *instrumentaalseks* kasutamiseks, et laiendada väljendatava valda ning mõtlemise enda silmapiiri.

Minu vaate kohaselt meie sidemed keelekogukonnaga, kus meile antakse edasi nimed ja teised tähendusi kandvad elemendid, võimaldavad meil mõelda *keele abil* mõtteid, mis poleks meile muidu kättesaadavad. Nimetagem seda *instrumentaalseks teesiks*.[88]

Instrumentaalne tees paistab mulle meie kaasaegsete osutusteooriate väga olulise, ehkki sageli sõnastamata tunnusjoonena, mis eristab praegusi vaateid paljudest varasematest. See nõuab tungivalt, et me näeksime keelt ja iseäranis semantikat autonoomsemana, vähem sõltuvana üksikkasutajate mõtetest, ja et me näeksime oma mõistmisvõimet vähem autonoomsena ja rohkem sõltuvana meie sõnavarast.[89]

Erinevalt Russellist arvan ma, et meil ei õnnestu mõelda maailma asjadest mitte üksnes meie enda kogemuse jäetud mentaalse jälje najal, vaid ka teiste silmade läbi nähtuna, sümboolse ressursi najal, mis jõuab meieni keele kaudu. Just see viimane — *sõnavara jõud* — annab meile mõistmiseelise mittekeeleliste loomade ees. Minu värvipime koer ei saa mõtelda, et ma kannan punast särki. Ent mu värvipime kolleeg saab mõelda isegi seda, et Aristoteles kandis punast särki.

---

[88] Arvestades laialdast omaksvõttu, mis on saanud osaks ajaloolise ahela vaate mõnele versioonile pärisnimede osutusmehhanismi seletamisel, on üllatav, kui vähe on olnud otsest arutelu epistemoloogiliste küsimuste üle, mida instrumentaalne tees tõstatab. Märkimisväärseks erandiks on arutelu Leverrier' algse "Neptuuni" kasutuse üle Keith Donnellani artiklis "The Contingent *A Priori* and Rigid Designation", raamatus *Contemporary Perspectives in the Philosophy of Language*, toim. P. French, H. Uehling ja H. Wettstein (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1979).

[89] Kuidas saanuks Putnam ilma keelekogukonna abita mõista häirivat mõtet, et ta ei suuda vahet teha pöögil ja jalakal? Kas saaks kellelgi *olla* sellist mõtet, kui ei oleks vastavaid *sõnu*?

Et rääkida armastusest, selleks ei pea armuma. Ei pea olema leinanud, et rääkida leinast. Luuletaja, kes pole kunagi tundnud ega näinud pealt armastust, võib sellest ikkagi rääkida, *kui ta on sellest kuulnud*. Asjaolu, et on olemas keel, mis sellest räägib ja võimaldab meil sellest kuulda, võib näidata, et *keegi* kunagi tundis armastust. Ent see ei tarvitse olla kõnealune luuletaja. Ja samamoodi nagu armastusega on ka Samarkandiga (ja punasega ja Aristotelesega). Meie isiklik kogemus võib etendada otsustavat rolli, varustades meid mõisteliste vahenditega, millega maailma poole pöörduda, ent see ei ole kogu roll.[90]

Niisiis kuidas mõistan ma sind? Las ma loetlen viise. Ma võin sind mõista (rohkem või vähem) otseselt tajudes. Ma võin sind mõista (rohkem või vähem) otsest taju mäletades. Ja lõpuks võin ma sind mõista märgi abil, mis on loodud sinu tähistamiseks.

Kas nimi asetab meid põhjuslikku kokkupuutesse osutatuga?

Peaksin lisama, et ma ei arva, nagu esimene kategooria hõlmaks kolmandat. Keele kaudu mõistmine ei ole mitte väga kaudne taju vorm, mis toob endaga kaasa väga kaudse tutvuse vormi — nagu kribitud plaadilt Caruso kuulamine või ehk ka nende kirjade lugemine, mis ta oma mänedžerile kirjutas. Nimed ei ole üldjuhul enda poolt osutatu põhjuslike tagajärgede seas. Ehk peaks neid käsitama osutatut *ristinud* isiku põhjuslike tagajärgede seas olevana, ent üksnes tavatutel juhtudel *oleks* see osutatu.

Isegi kui me nõustuksime osutatu põhjusliku rolliga tüüpilise ostensiivse ristimise korral, võime nime kasutusele võtta ka osutatut *kirjeldades* (näiteks ringi ümbermõõdu suhtena tema diameetrisse). Sellised nimed on sellegipoolest otseosutuslikud ja neil on minu arvates ikkagi võime laiendada seda, mida on võimalik väljendada ja mõista. Isegi kui me avastaksime, et Aristotelese sündi ennustati ette ja ta ristiti aasta enne oma sündi, või

[90]Minu suurejoonelised instrumentalistlikud vaated, mis puudutavad punast ja armastust, lähevad kaugemale instrumentaalse teesi ettevaatlikumast versioonist, mis piirduks nimedega nagu "Aristoteles" ja "Samarkand". Teen selle märkuse sõprade tungival palvel, kes nimetavad ettevaatlikku vaadet veenvaks ja minu vaadet šokeerivaks.

kui ta oleks ristitud "Aristoteleseks" alles keskajal, oleks see, nagu ka "π", ikkagi *nimi* koos sellega kaasnevate võimalustega.[91]

Annan endale aru, et mõnedele on minu sallivus mitteostensiivse ristimise suhtes vastuvõtmatu ja nad võivad väita, et pelk nime vastuvõtt *on* osutatult pärineva põhjusliku signaali vastuvõtt. Nimi on nagu juuksesalk, pilguheit kaugelt, mitteinformatiivne, ent esilemanav. Kui nimed oleksid sellelaadsed, kui oleks olemas lihtne, loomulik (s.t mittekavatsuslik) suhe nime ja nimetatu vahel, nagu see on juuksekarva ja juuste omaniku vahel, siis oleks pärisnimede osutusteooria lihtne asi... aga ta ei ole seda.[92]

Minu arvates ei aseta nime omandamine üldjuhul meid osutatuga *en rapport* [kokkupuutesse] (kasutades artikli "Quantifying In" terminoloogiat). Ent kui kasutame nime standardsel viisil otsese osutuse vahendina, siis seda meilt ei nõutagi. Samuti ei nõuta seda meilt, et mõista, uskuda, kahelda, väita või evida teisi *de dicto* hoiakuid propositsioonide suhtes, mida me nime kasutades väljendame.[93]

De dicto eraldatus peegeldab minu praegusi vaateid, mille järgi *de dicto* hoiakuid, isegi otseosutuslike termide abil väljendatud propositsioonide suhtes, ei saa kergesti tõlkida *de re* hoiakuteks.[94] Põhjuseks on siin osalt probleemid, mis viisid mu algse väiteni,

---

[91] Howard Wettstein toob välja, et kui ostensiivsel ristimisel on spetsiifiline russellilik hõng, siis näib kirjelduse abil ristimine olevat paradigmaatiline Frege jaoks. Kuna mõlemad järgivad subjektivistlikku semantikat, siis *nemad* usuvad, et nende ristimine on rangelt koduseks kasutamiseks ega lähe kunagi vabaturule. (Kas kummalgi neist oli lapsi?)

[92] Inimesed, kes näevad nimesid nimetatu põhjuslike tagajärgedena, ei suuda minu meelest küllalt väärikalt hinnata Grice'i vahetegemist loomulikul ja mitteloomulikul tähendusel. (H. P. Grice, "Tähendus". Tlk E.-R. Soovik. — *Tähendus, tõde, meetod*. Toim. J. Kangilaski, M. Laasberg. Tartu: TÜ Kirjastus, 1999, lk 220–231.)

[93] Nõudeks jääb siiski, et me *kasutaksime* nime. Arvan, et mõne väga eksootilise nime korral võiksime hoiduda nime kasutamisest neid üksnes mainides, võttes nime osutust pelgalt *selle nime osutusena*.

[94] See esindab muutust minu vaadetes võrreldes *Demonstratiivide* allmärkusega 68.

et me peame olema *en rapport* nendega, kelle suhtes meil on *de re* hoiakud, ja osalt tehnilised probleemid seoses refleksiivsusega.[95]

Seotuse pooldajad väidavad kindlalt, et kuigi keel võimaldab meil *väljendada* sisu, mis meile muidu jääks kättesaamatuks (lükates nii tagasi subjektivistliku semantika), läheb tarvis midagi enamat, midagi sellist, nagu olla *en rapport* sisu koostisosadega, selleks et sisu *mõista* (ja seega selleks, et selle suhtes saaks hoiakuid olla).[96] Ma mõtlen sellest ettepanekust kui nõudest, et me *teaksime* koostisosi. Kindlasti ei nõua see vahetut tutvust koostisosadega, ent see võib nõuda loomulikku seost koostisosadega, mis on tugevam kui see, mida pakub nimi, mille on toonud keelde keegi, kel endal puudub *teadmine* objektist (näiteks praegu sissetoodav nimi esimese 21. sajandil sündiva inimese jaoks või järgmise Brasiilia presidendi jaoks, kes iganes see võiks olla).[97] Ettepanek näikse olevat, et kõik nimed (kaasa arvatud ehk värvinimed, loomulike ja mitteloomulike liikide nimed jne), ükskõik mis kombel sissetooduna, kannavad oma osutatut tähendusena; ent mitte kõik nimed ei kanna *teadmist* oma osutatust. Need nimed, mis on sisse toodud korralikult, ostensiooni abil või tuginevana mingile muud sorti teadmisele osutatust, kannavad ja annavad edasi vajalikku episteemilist seost. Ent väga väiksel osal juhtudest seos puudub — semantika (ega metasemantika) seda

[95]Esimest laadi probleem hõlmab arusaamist tingimustest, mille abil me omistame õigesti näiteks Holmesile *de re* hoiaku, et leidub keegi, keda ta peab mõrva sooritajaks. Paistab olevat selge, et ei piisa asjaolust, et mõrvar on jätnud teate, mille allkirjaks on *nom de crime*, mille ta on endale omistanud. (Õigupoolest ma kahtlustan, et fikseeritud tingimusi polegi olemas, on vaid tingimused, mis olenevad konkreetse jutu teemast, huvidest, eesmärkidest ja eeldustest.) Teist laadi probleemi üle arutatakse artiklis "Opacity", lisa B: "The Syntactically *De Re*".

[96]Ühe versiooni sellest vaatest võib leida minu artiklist "Quantifying In". — *Synthese* 19 (1968), lk 175–214; taastrükk raamatus A. P. Martinich, *op. cit*. Teised on tunnistanud keerukamaid versioone.

[97]Teine näide toob ilmsiks nõude, et *teadmine* indiviidist etendaks ristimisel spetsiifilist rolli. Peab kavatsetama ristida indiviidi, *nii nagu ta teada on*. Kui keegi, keda ma hästi tean, osutub minu üllatuseks järgmiseks Brasiilia presidendiks, siis see ei tule arvesse. Donnellan võiks öelda, et kirjelduse abil ristimisel peab kirjeldust kasutama osutavalt, et ristida indiviidi, keda *peetakse silmas*.

ei nõua — ja neil juhtudel meil on otsene osutus ja väljendatavus, kuid meil pole mõistmist.[98]

Teoorias on see instrumentaalse teesi dramaatiline nõrgenemine, kuna see nõuab, et nime ja ta osutatu vahel tuleb tuvastada rohkemat kui *semantiline* seos, enne kui nimi oma täisjõu omandab. Praktikas ei tarvitse olla peaaegu mingit nõrgenemist, sest ainult väga väiksel osal meie sõnavarast puuduks nõutav seos.[99]

See vaade ei ole mulle mitte täiesti vastuvõetamatu.[100] Me teeme teadmisel ja uskumusel vahet osalt selle põhjal, mil viisil me oleme teadmise objektiga seotud. Ja niivõrd, kui on tarvis *teada, mis see on*, mida mõistetakse, *teada, mis see on*, mida usutakse, milles kaheldakse, mida väidetakse jne, võib episteemilise seose nõudmine paista mõistlikuna, sarnaselt sellega, mida nõutakse faktiteadmise korral (teadmine-et). Paneme tähele, et selle vaate kohaselt annab meile *teadmise* nime sisust *just nimelt* seos, mitte mõni (uus) uskumus. Õigupoolest teadmise-sellest-midame-mõistame sellesse tähendusse ei ole kaasatud mingeid uskumusi, üksnes hästi seotud nimi. Igal juhul on tarvis lisada hoiatus. Teada seda, mida mõistetakse, ei tähenda suutmist seda *individueerida*. Babüloonlased teadsid, mis on Hesperos, ja teadsid, mis on Phosphoros, aga nad ei teadnud, et see on üks ja seesama asi. Samamoodi on võimalik mõista propositsiooni, et Hesperos on planeet, ja mõista propositsiooni, et Phosphoros on planeet, teadmata, et tegemist on sama propositsiooniga (kui on).

(*Järgneb*)

[98]Nimi võib hiljem saada nõutava episteemilise seose, kui osutatu ilmub lavale ja ta tuntakse ära nimetatud objektina.

[99]Minu enda kõhklusi seoses *de re* hoiakutega (*de dicto* eraldatus) võib näha ka piirina instrumentaalse teesi ulatusele, piirina, mida võib võrrelda sellega, mida on välja pakkunud need, kes nõuavad episteemilist sidet. Kui episteemilise sideme nõudjad samastavad *de dicto* hoiakud propositsioonide suhtes, mida väljendatakse nimede abil (singulaarsed propositsioonid), *de re* hoiakutega (nagu minagi *Demonstratiivides* tegin), võib isegi olla nii, et nende kahtlused puudutavad tegelikult *de re* hoiakuid. Ent parem oleks mitte rääkida teiste inimeste kahtlustest.

[100]Mitte *täiesti*, ehkki ma jätkuvalt pooldan *Demonstratiivide* allmärkuse 75 vaadet.

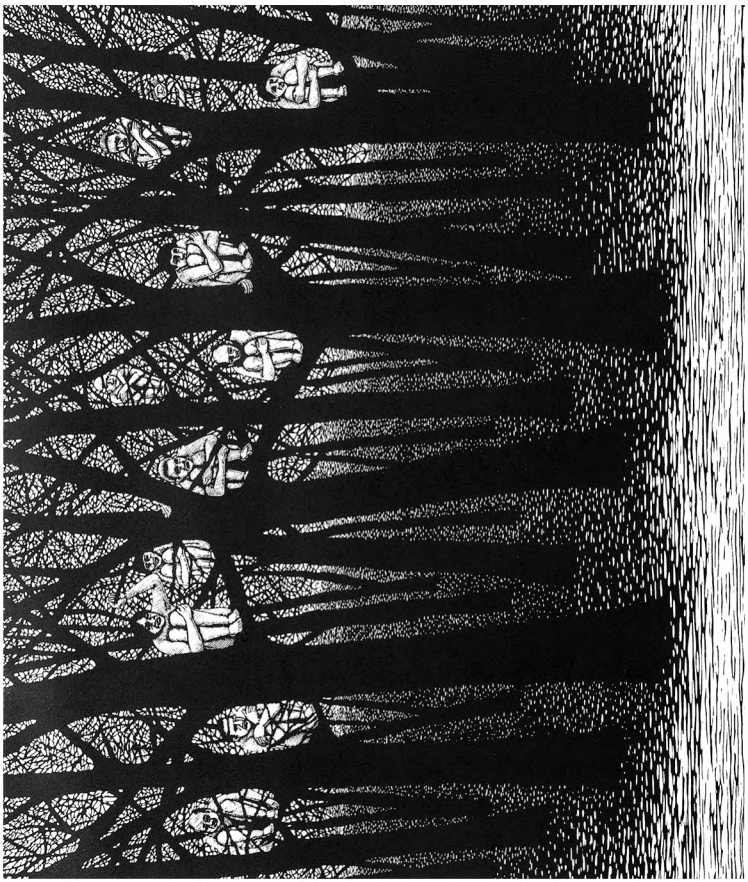

TOOMAS KUUSING. Vaesed inimesed
külmetavad puu otsas (2018)

CONTENTS

The general law of nature in all development 579
..... *Karl Ernst von Baer*
The imperative of development: Afterword to the translation of 605
Karl Ernst von Baer's article ..... *Kalevi Kull*
Estonia and history ..... *Karmo Talts* 613
Let the language and memory persist ..... *Merle Karusoo* 616
"The whole life of our people is like the soil bursting in 623
spring...": By the fourth anniversary of the Republic of Estonia
in 1922 .....
They curse .....*Toomas Kiho* 647
On Estonian research .....*Raivo Palmaru* 649
Sustainability of the Estonian language in higher education 667
..... *Birute Klaas-Lang, Helle Metslang*
Poetry .....*Nicole Barrière* 691
On Fr. R. Kreutzwald's activities as a doctor 697
.....*Johannes Blumberg*
Bioethics: The story of an interdisciplinary area ....*Kadri Simm* 403
Review: How to write a bibliography? Silja Vuorikuru. *Aino Kal-* 726
las: Maailman sydämessä. (Kirjokansi 138.) Helsinki: Suomalai-
sen Kirjallisuuden Seura, 2017. ..... *Eve Annuk*
Review: *Muistse Mesopotaamia nõidustekstid.* Akadi keelest tõl- 732
kinud ja kommenteerinud Amar Annus. (Bibliotheca Antiqua.)
Tallinn: TLÜ Kirjastus, 2017. .....*Vladimir Sazonov*
Abstracts 737
Afterthoughts. Part III .....*David Kaplan* 747

eurozine

www.eurozine.com

Praakeksemplaride puhul palume pöörduda:
AS Pakett, Laki 17, 12915 Tallinn, tel. 6563639

AKADEEMIA

Tellimise indeks 78163

Hind 3.50 eurot